

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ
KARARLARININ İCRASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkadir AYGÜL

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Ankara, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ
KARARLARININ İCRASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkadir AYGÜL

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Danışman
Prof. Dr. Yücel ACER**

ANKARA 2021

KABUL VE ONAY

Abdulkadir AYGÜL tarafından hazırlanan “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		Kurumu	İmza
Prof. Dr. Yücel Acer		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Doç. Dr. Ali İbrahim Akkutay		Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Yasin Poyraz		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 28/09/2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Abdulkadir AYGÜL

ÖZET

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası

Bu çalışma Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kökenini, yapısını ve bilhassa kararlarının icra sürecini incelemektedir.

Bu çalışmayla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasına uluslararası düzeydeki yaklaşım ve Mahkeme kararlarının devletlerin iç hukukuna etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ilgili kararlarının yanı sıra literatür taraması da yapılarak icra sürecinin mantığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları icra edilirken temel olarak bireysel ve genel tedbirlerin ikincillik ilkesi çerçevesinde alınması gerektiği kanaatine varılmıştır. Öte yandan Mahkeme kararlarının bazen icra edilmemekle karşı karşıya kaldığı da görülmüştür. Bu sebeple icra etmemenin neden ve sonuçları da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, mahkeme kararlarının icrası.

ABSTRACT

The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights

This study examines the root, structure and, particularly execution of the judgements of the European Court of Human Rights (ECtHR).

In this study, it has been strived for enlightening the approach towards the execution of the judgments of the European Court of Human Rights in the international level and the effects of the Courts' judgments upon the domestic law of the states. In this regard, it has been tried to comprehend the logic of the execution process by reviewing the literature as well as the decisions of the Committee of Ministers of the Council of Europe and the European Court of Human Rights. Consequently, it has been concluded that, while executing the judgments of the European Court of Human Rights, it has mainly been required to take individual and general measures in the scope of principle of subsidiarity. On the other hand, it has also been seen that the judgments of the European Court of Human Rights sometimes face with non-execution. Therefore, the causes and results of the non-execution has also been assessed.

Keywords: The European Court of Human Rights, the Committee of Ministers of the Council of Europe, execution of judgments of the Court.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NE GENEL BAKIŞ.....	3
1.1. Kökenleri	3
1.1.1. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu	7
1.1.2. Avrupa İnsan Hakları Divanı.....	8
1.2. Yapısı.....	9
1.2.1. İdari Yapısı	9
1.2.1.1. Mahkeme Genel Kurulu	9
1.2.1.2. Bölümler	10
1.2.1.3. Filtraj	10
1.2.2. Yargısal Yapısı	11
1.2.2.1. Tek Hâkim	11
1.2.2.2. Komite	13
1.2.2.3. Daire	14
1.2.2.4. Büyük Daire.....	14
1.2.3. Diğer Birimler	15
1.2.3.1. Başkanlık Kurulu	15
1.2.3.2. Yazı İşleri Müdürlüğü	15
1.3. Karar Türleri	17
1.3.1. İdari Ret Kararı (47. madde incelemesi)	18

1.3.2.	AİHM'nin Yargısal Kararları	21
1.3.2.1.	Kabul Edilebilirlik İncelemesi.....	21
1.3.2.2.	Esas İncelemesi.....	22
1.3.2.2.1.	Eski hale iade	25
1.3.2.2.1.1.	Mülkiyet hakkı	28
1.3.2.2.1.2.	Adil Yargılanma Hakkı.....	32
1.3.2.2.1.3.	Haksız Tutukluluk (Tahliye Emri).....	35
1.3.2.2.2.	Adil tatmin	38
1.3.3.	Alternatif Çözümler	40
1.3.3.1.	Dostane Çözüm	40
1.3.3.2.	Tek Taraflı Deklarasyon.....	42
1.3.4.	Pilot Karar Usulü	42
1.3.5.	Geçici Tedbir Kararı.....	44
1.3.6.	İhlâl Davası.....	45
1.3.7.	Danışma Görüşü	45
1.3.8.	Diğerleri.....	47
1.3.8.1.	Revizyon Kararı.....	47
1.3.8.2.	Tashih Kararı	48
1.3.8.3.	Yorum Kararı.....	48

İKİNCİ BÖLÜM..... 49

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İCRASI.....49

2.1.	Genel.....	49
2.1.1.	Bakanlar Komitesi	51
2.1.1.1.	Denetim Organı (İç Yargının Yetkisizliği).....	55
2.1.1.2.	AİHM Kararlarının İcrası Dairesi	56
2.1.2.	Parlamenteler Meclisi'nin İşlevi	57

2.1.3.	Hâkim İlke: İkincilik	58
2.2.	Tedbirler	59
2.2.1.	Bireysel Tedbirler	60
2.2.1.1.	Eski Hale İade.....	60
2.2.1.1.1.	Yargılamanın Yenilenmesi	63
2.2.1.1.2.	İç Hukuk Yargılamasındaki Usulî Eksiklik	65
2.2.1.1.3.	İç Hukuk Kararının Sonucunun Sözleşmeyi İhlal Etmesi	69
2.2.1.2.	Adil Tatmin	73
2.2.1.2.1.	Lehtar	74
2.2.1.2.2.	Ödeme Tarihi	77
2.2.1.2.3.	Referans Para Birimi.....	81
2.2.1.2.4.	Adil Tatmin Tazminatına Haciz Konması	82
2.2.2.	Genel Tedbirler.....	83
2.2.2.1.	İçtihat Değişikliği	84
2.2.2.2.	Mevzuat Değişikliği	86
2.3.	İcra Araçları.....	89
2.3.1.	Takip Usulleri.....	89
2.3.1.1.	Standart Takip Usulü	90
2.3.1.2.	Gelişmiş Takip Usulü	90
2.3.2.	Devletin Komünikasyon Araçları.....	91
2.3.2.1.	Faaliyet Planı	91
2.3.2.2.	Faaliyet Raporu	91
2.3.2.3.	Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu	92
2.3.3.	Bakanlar Komitesi'nin Kararları	92
2.3.3.1.	Ara Karar	92
2.3.3.2.	Nihai Karar	93
2.4.	AİHM Kararının İcra Edilmemesi.....	94

SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	112

KISALTMALAR DİZİNİ

AK	: Avrupa Konseyi
AKBK	: Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
AKİD	: Avrupa İnsan Haklar Mahkemesi Kararlarının İcrası Dairesi
BD	: Büyük Daire
B. No	: Başvuru No
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
M	: Madde
Sy	: Sayfa
Ss	: Sayfadan sayfaya
T	: Tarih

GİRİŞ

Kararları bağlayıcı bir uluslararası insan hakları mahkemesi fikri -kökleri çok daha öncesine uzansa da- İkinci Cihan Harbi'nden sonra hayata geçmek için gerekli zemini bulmuştur. Tarihin gördüğü en büyük yıkımlardan birini yaşayan Avrupa'da savaşın hemen akabinde tek bir Avrupa devleti kurulmasına yönelik fikirler ileri sürülmekteydi. Avrupa Konseyi ve Konsey'in en değerli parçası olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi böyle bir ortamda kuruldu.

Mahkeme kurulduğu günden bu yana çok değişti. Esasen ismi dahi değişmiştir. Bilindiği üzere, eskiden “mahkeme” mevcut değildi, “komisyon” ve “divan” adında iki farklı organ mevcuttu. Bugün ise, Sözleşme'nin uygulanmasının yargısal denetiminde yalnızca Mahkeme yer almaktadır. Eskiden Mahkeme (divan), sadece Komisyon'un başvurusu üzerine harekete geçerci, yani bireyler doğrudan Mahkeme'ye başvuramazlardı. Bugün başvurabilirler. Eskiden Konsey üyesi olmak için AİHM'nin yargı yetkisini tanımak şart değildi. Bugün ise şart.

Takdir edileceği üzere kararları icra edilmeyen, icra süreci denetlenmeyen bir Mahkeme'nin ne kadar doğru karar verdiğinin bir önemi olamaz. Bu durum AİHM için de aynen geçerlidir. Hal böyle olunca, AİHM kararlarının denetimi de aynı nispette ehemmiyet arz etmektedir.

AİHM'nin geçirdiği yapısal değişimlerin benzerini kararlarının icrasına dair yapı da geçirmiştir. Nitekim eskiden Bakanlar Komitesi, Mahkeme'nin kararlarının icrasını özensiz bir şekilde takip ediyordu¹. Kararların icrasını takip etme hususunda uzmanlaşmış müstakil bir sekreteryaya mevcut değildi. Ancak 90'lı yıllardan itibaren bu tavır değişmeye başlamış, Bakanlar Komitesi'nin AİHM kararlarına yönelik denetimi hassaslaşma eğilimine girmiştir. Bu dönemin, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve Konsey'in bir “Batı Avrupa” bloğu olmaktan çıkmaya başladığı dönem olduğu hatıra gelmelidir. Konsey'in genişlemesiyle beraber kararların icrasının takibi önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak müstakil bir sekreteryaya kurulması gibi icra sürecinin denetimine dair bir dizi ıslaha girişilmiştir.

AİHM kararlarının nasıl icra edildiği önemlidir. Zira adı açıkça konmasa da ortada kısmî bir egemenlik devri söz konusudur. Avrupa Konsey'i üyesi devletler bir araya gelerek insan hakları alanında söz söyleme egemenliklerinin müşterek kurdukları bir Mahkeme tarafından

¹ Dia Anagnostou, *The European Court of Human Rights: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy* (Edinburgh University Press, 2013), 7.

sınırlandırılmasına rıza göstermişlerdir. Hadiseye bu açıdan bakınca Mahkeme kararlarının ve icra sürecinin önemini görmemek mümkün değildir.

Bu çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde ana hatlarıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu bölüm Mahkeme'nin “kökenleri”, “yapısı” ve “karar türleri” adlı üç alt başlıktan oluşmaktadır. Mahkeme'nin kökleri kısmında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve Mahkeme'nin hangi şartlarda kurulduğu anlatılırken, Mahkeme'nin yapısı kısmında AİHM'nin bugünkü idari ve yargısal yapısı ortaya konmaktadır. Zira, Mahkeme'nin idari ve yargısal yapılanmasının bilinmesi, Mahkeme üzerine tespitler oluşturulmasına zemin oluşturmaktadır.

Mahkeme'nin karar türleri kısmında ise Mahkeme'nin bir başvuru üzerine verebileceği kararlara değinilmektedir. Bu kapsamda Mahkeme'nin esasa ilişkin verdiği kararları -icra ile de doğrudan ilintili olduğu için- teferruatlı olarak incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümü dört alt başlıktan oluşmaktadır. “Genel” başlığı altında özetle Bakanlar Komitesi ile AİHM Kararlarının İcrası Dairesi tanıtılmakta, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin AİHM kararlarının icrası bağlamındaki işlevine değinilmekte ve icra sürecine hâkim genel ilke olan ikincilik (*subsidiarity*) ilkesi hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısımdan sonra icranın esasını oluşturan “tedbirler” alt başlığında “bireysel” ve “genel” tedbirler anlatılmaktadır. Bireysel tedbirler spesifik olarak başvuranın ihlal sebebiyle uğradığı zararların giderimini hedeflerken genel tedbirler aynı ihlalin tekerrür etmemesi için atılan adımlardır.

“İcra Araçları” başlıklı üçüncü kısımda birtakım temel kavramlar ele alınmış, Bakanlar Komitesi'nin dosyaları nasıl sınıflandırdığı, devletin resmi olarak Bakanlar Komitesi ile nasıl iletişim kurduğu ve Bakanlar Komitesi'nin ne tür kararlar alabildiği açıklanmıştır. Son kısım olan “AİHM Kararlarının İcra Edilmemesi” başlığı altında ise Mahkeme kararlarının icra edilmemesi durumunda olabilecekler hususunda araştırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NE GENEL BAKIŞ

1.1. Kökenleri

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'nın geleceğinin şekillenmesinde rol almak üzere kurulan organizasyonlardan biri Avrupa Devletleri'nin entegrasyonunu amaçlayan “Avrupa Hareketi”dir. Avrupa Hareketi'nin resmî kuruluşu 25 Ekim 1948 ise de izi 1947 yılına dek sürülebilir. Avrupa Konseyi esasen Avrupa Hareketi'nin çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış bir milletlerarası organizasyondur². Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (“AİHS”) ve bireylerin kendi devletlerini dava edebilecekleri bir Mahkeme fikrinin kökenleri işte bu Avrupa Hareketi tarafından tertiplenip 7-10 Mayıs 1948 tarihlerinde Lahey’de Avrupa’nın siyasî iş birliğinin geliştirilmesine matuf fikirlerin müzakere edilmesi maksadıyla gerçekleştirilen Avrupa Kongresi’ne kadar uzanır³.

O dönem Avrupa’da hürriyetin, kalıcı barışın temelini oluşturabilecek yegâne değer olduğu ve devletlerin mutlak egemenliğinin tıpkı Nazi Almanyasında olduğu gibi bireylerin hürriyetini kısıtlayabileceği hususunda genel bir kanı bulunmaktaydı⁴. Bu sebeple Avrupa Kongresi’ne katılan delegelerde etkili bir insan hakları koruma mekanizmasının milletlerarası düzeyde kurulmasının gerekli olduğu düşüncesi ortak bir paydaydı⁵. Bu sayede tüm Avrupa devletlerinde insan hakları korunacak ve Avrupa’nın birleşmesi için olmazsa olmaz şart olan demokrasi teminat altına alınmış olacaktı⁶. Demokrasinin korunmasına yönelik bu güçlü arzunun altında yatan siyasi sebep ise Sovyetlerden gelen Komünizm tehlikesiydi⁷. Demokrasinin içselleştirildiği toplumlarda Komünizmin neşet edemeyeceğine, demokrasi ve insan haklarını önceleyen bir birliğin en azından Avrupa’nın tekrar yıkıcı bir savaşın içine düşmesini engelleyeceğine inanılmaktaydı⁸.

² European Movement International EMI, “Who we are” (Erişim 29 Ekim 2020).

³ William Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary* (Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2015), 3.

⁴ Gordon L. Weil, “The Evolution of the European Convention on Human Rights”, *The American Journal of International Law* 57/4 (1963), 804.

⁵ Weil, “The Evolution of the European Convention on Human Rights”, 805.

⁶ Weil, “The Evolution of the European Convention on Human Rights”, 805.

⁷ Arthur Henry Robertson, *Human Rights in Europe* (Manchester: Manchester University Press, 1963), 2.

⁸ A. Şeref Gözübüyük - Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2011), 7.

Avrupa Kongresinin sonunda Pierre-Henri Tietgen'in⁹ önerisi üzerine “*Avrupalılara Mesaj*” isimli bir bildirge yayınlanmış ve bu bildirmede katılımcı devletler bir insan hakları sözleşmesi ve müstakil bir insan hakları mahkemesi arzularını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

(2) Siyasi muhalefet kurma hakkının yanı sıra fikir, toplantı ve ifade hürriyetlerini garanti altına alan bir İnsan Hakları Bildirgesi arzuluyoruz.

(3) Bu bildirgenin tatbiki için yeterli müeyyidelerle beraber bir Adalet Mahkemesi arzuluyoruz.

Kongre’de müstakil bir mahkeme kurulmasına ilişkin olarak bir de ilke kararı (*resolution*) alınmıştı¹⁰. Hatta bu mahkemenin kararlarının icrası için silahlı müdahale dâhil bir yaptırımlar dizisi dahi dile getirilmişti¹¹. 10 Aralık 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne giden yolda bir başka öncül olmuştur¹².

Avrupa Kongresi meyvesini verdi. Avrupa Konseyi’ni kuran Statü, Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsviçre ve Birleşik Krallık olmak üzere on ülke tarafından 5 Mayıs 1949’da Londra’daki Saint James Sarayı’nda imzalandı. Aynı yılın Temmuz ayında Avrupa Hareketi Pierre-Henri Tietgen, Maxwell-Fyfe ve Fernand Dehousse¹³ tarafından hazırlanmış “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*European Convention on Human Rights*)” isimli otuz iki sayfalık bir taslağı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ne gönderdi¹⁴. Bu taslakta temel haklar liste şeklinde sıralanıyor ve insan hakkı ihlali iddialarının bir Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından incelenmesi gerektiği ifade olunuyordu¹⁵.

⁹ Pierre-Henri Tietgen 1945-46 yıllarında Fransa Adalet Bakanı olarak görev yapmıştır. Sözleşme’nin “kurucu babası” olarak yâd edilmektedir. Carlo Russo, “The Drafting History of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms”, *Mainly Human Rights: Studies in Honour of J.J. Cremona*, kitap editörü Salvino Busuttil - J J Cremona, 234-244 (Valletta, Malta: Fondation Internaionale Malte, 1999), 235. Tietgen’le beraber Sözleşme’nin kurucu babası olarak anılan bir diğer isim Nürnberg Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi’nin başsavcı vekilliğini ve 1951-54 yılları arası Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı görevlerini yürütmüş Maxwell-Fyfe’dir. Bkz. Ed Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights: From Its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights, The Evolution of the European Convention on Human Rights* (Oxford University Press, 2010), 52.

¹⁰ Avrupa Konseyi AK, *Human Rights Today: European Legal Texts* (Council of Europe, 1999), 40.

¹¹ Weil, “The Evolution of the European Convention on Human Rights”, 805.

¹² Robertson, *Human Rights in Europe*, 8.

¹³ 1956-59 yılları arasında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkanlığı’nı yapmış Belçikalı hukukçu. Bkz. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi AKPM, “Mr Fernand DEHOUSSE” (Erişim 29 Ekim 2020).

¹⁴ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 52.

¹⁵ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 4.

Bakanlar Komitesi'nin konuyu İstişare Meclisi'nin gündemine almasının akabinde 19 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi İstişare Meclisi toplanarak taslak metin üzerinde görüşmeler yaptı. İstişare Meclisi 8 Eylül 1949'da görece kısa ve büyük ölçüde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden mülhem kendi taslak metnini kabul ederek Bakanlar Komitesi'ne bir insan hakları sözleşmesinin kabul edilmesi ve uygulamayı takip etmek üzere bir Komisyon ve Mahkeme¹⁶ kurulması yönünde resmî çağrı yaptı¹⁷. Ortaya çıkan taslak metinde insan haklarının korunmasına yönelik bir Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Avrupa Adalet Mahkemesi kurulması öngörülüyordu¹⁸. Buna göre üye devletler ihlal iddiasını bahis mevzu Komisyon önüne taşıyabilecek ve Komisyon meseleyi uzlaşma ile halletmeye çalışacaktı¹⁹. Özel kişiler ve birlikler (*associations*) de iç hukuk yollarını tükettikten sonra Komisyon'a başvurabilecekti²⁰. Bir uzlaşma sağlanamaması halinde üye devletler ya da Komisyon davayı Avrupa Adalet Mahkemesi önüne taşıyabilecek ancak özel kişi ve birlikler taşıyamayacaktı²¹.

5 Kasım 1949'da Bakanlar Komitesi tekrar toplandı ve taslak metin üzerinde çalışılması için Uzman Hukukçular Komitesi kurulmasını kararlaştırdı²². Uzman Hukukçular Komitesi Şubat ve Mart 1950'de toplandı. Yapılan toplantılarda İstişare Meclisinin taslağını takip edip etmemek, hazırlanacak metnin niteliği (bir manifesto veya bildirme mi olacağı ya da bir sözleşme veya muahede mi olacağı), metin yazımında izlenecek usul (genel prensipleri içerir sade bir liste oluşturmak veya hakları detaylıca tanımlamak)²³ ve milletlerarası bir mahkeme kurulup kurulmayacağı gibi çeşitli konular tartışılarak alternatifli bir taslak oluşturuldu²⁴.

¹⁶ İngiliz delege Ungoed-Thomas ve Belçikalı delege Henri Rolin Sözleşme'nin totalitarizme karşı ortaya konmuş bir pakt olduğunu ve Komisyon kurulmasının yeterli olacağını savunarak bir milletlerarası mahkeme kurulması fikrine şiddetle muhalefet ettiler. Nihayetinde oylamaya gidildi ve netice mahkeme kurulması lehine oldu. Bkz. Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 70-74.

¹⁷ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 4.

¹⁸ Robertson, *Human Rights in Europe*, 10. Hukukçu Uzmanların AİHM'nin yargı yetkisine ilişkin olarak ortaya koydukları taslak hüküm, Mahkeme kararlarının iç "bildirici" (declaratory) olması ve adil tatmine (*just satisfaction*) ancak gerektiğinde hükmedilebilmesiyle Sözleşme'nin bugünkü 41'inci (o zaman 50) maddesine çok benzemektedir. Bkz. Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 86.

¹⁹ Robertson, *Human Rights in Europe*, 10.

²⁰ Robertson, *Human Rights in Europe*, 10.

²¹ Robertson, *Human Rights in Europe*, 10.

²² Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 5.

²³ Birte Wassenberg, *History of the Council of Europe* (Council of Europe, 2013), 34. Genel prensipleri içerir sade bir liste oluşturmak ilk başta Avrupa Hareketi'nin de sunduğu taslakta benimsenmiş usuldü. Hakları olabildiğince tanımlamak ise baştan itibaren İngilizler tarafından savunulmuş ve nihayetinde İngilizlerin dediğine yakın bir Sözleşme ortaya çıkmıştır. Bkz. Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 82-84.

²⁴ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 6.

Komite'nin ortaya koyduğu taslak nihayetinde sözleşmeye dönüşebilecek ilk gerçek taslak olarak Bakanlar Komitesi'ne rapor edildi²⁵.

Bakanlar Komitesi bu çalışmayı müteakip taraf devletlerden üst düzey yetkililerin katılacağı, metne nihai şeklinin verileceği bir konferans tertip etti. Üst Düzey Görevliler Konferansı Haziran 1950'de toplandı. Başka konuların yanında bir mahkeme kurulmasına yönelik teklif de tartışılarak ateşli müzakerelere konu oldu. Fransa, Belçika, İrlanda ve İtalya zorunlu bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi fikrini desteklerken Birleşik Krallık, Türkiye, Danimarka, Yunanistan, Norveç, Hollanda ve İsviçre karşı çıkıyordu²⁶. Mahkeme'nin yargı yetkisi zorunlu değil de ihtiyari olursa, muhalif olarak Birleşik Krallık ve Hollanda ikilisi yalnız kalıyordu²⁷. Görüşmeler sonunda yargı yetkisini tanımanın devletlere bırakıldığı bir mahkeme fikri öneri metnine girdi²⁸. Ayrıca, hakların tanımlanarak yazılması kabul edilerek ilk taslaktan bazı kısımları ikinci taslağa derç etmek ve hâlihazırda kararlaştırılan birtakım değişiklikleri metne işlemek üzere bir taslak komitesi kurulması kararlaştırılarak ortaya çıkan sonuç “uzlaşma metni” olarak Bakanlar Komitesi'ne sunuldu²⁹.

Bakanlar Komitesi Ağustos 1950'de tekrar bir araya geldi. Bir mahkeme kurulmasına ve bireysel başvuru hakkına yönelik sert bir muhalefet mevcuttu³⁰. Nihayetinde bir orta yol bulundu. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini ayrı ayrı deklarasyonlarla tanıma hakkı devletlere bırakıldı³¹. Bakanlar Komitesi'nin üzerinde uzlaştığı son metin tekrar İstişare Meclisine sunuldu. Her ne kadar İstişare Meclisi tarafından mülkiyet, eğitim ve serbest seçim haklarının metne dâhil edilmesi³², Mahkeme'yi tanımanın değil tanımamanın ihtiyari yapılması³³ gibi esaslı değişiklikler teklif edilmişse de Bakanlar Komitesi tekliflerin büyük çoğunluğu reddetti³⁴. Mülkiyet, eğitim ve serbest seçim haklarının da ayrı bir protokolde

²⁵ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 79.

²⁶ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 90.

²⁷ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 90.

²⁸ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 90.

²⁹ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 7.

³⁰ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 8.

³¹ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 8.

³² Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 9.

³³ Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 97.

³⁴ Kabul edilen tek teklif İngiliz delege Mitchison tarafından bir başlangıç metni eklenmesi yönündeki tekliftir. Mitchison kendi bir başlangıç metni teklif etmişti. Bates mevcut başlangıç metni ile onun teklif ettiği metnin çok benzediğini belirtmekte ve “kes-yapıştır” yöntemiyle Sözleşmeye eklendiği tahmininde bulunmaktadır. Bkz. Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 98.

değerlendirilmesi yönünde karar aldı³⁵. Oluşturulan nihai metin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi adıyla 4 Kasım 1950'de Roma'daki Barberini Sarayı'nda imzalanarak insan haklarının korunmasına yönelik bağlayıcılığı olan ilk hukuki metin ortaya konmuş oldu³⁶.

Kasım 1950'de Roma'da imzalanan Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi için on ülke tarafından iç hukuklarında onaylanarak yürürlüğe konması gerekiyordu. Çok uzun sürmedi. İlk onaylayan devlet Birleşik Krallık, onuncu devlet de Lüksemburg oldu³⁷. Sözleşme 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girdi. Türkiye sözleşmeyi 18 Mayıs 1954'te onayladı³⁸.

Sözleşme imzalanır imzalanmaz, tamamlayıcısı olan 1 No.lu Protokol'ün hazırlık çalışmalarına başlandı. Mülkiyet, eğitim ve seçim hakkı mevzuları Sözleşme hazırlanırken diğer tüm maddelerin toplamından daha fazla tartışılmış³⁹ ancak bir mutabakata varılamayarak Sözleşme'nin dışında bırakılmalarına karar verilmişti. Bunlar için ayrı bir Protokol hazırlanacak, böylelikle bu Protokol'ü onaylamayan devletler bu haklar bakımından bir yükümlülük altına girmemiş olacaktı. 1 No.lu Protokol kısa sürede tamamlanarak 20 Mart 1952'de imzalandı⁴⁰.

1.1.1. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 18 Mayıs 1954'te işler hale geldi. Komisyon'da her devlet adına bir üye bulunmakta, Komisyon üyeleri gösterilen üç aday arasından altı yıllığına Bakanlar Komitesi tarafından seçilmekteydi. Komisyon'un başvuruları kabul edilebilirlik yönünden inceleyip kesin karara bağlardı⁴¹. Kabul edilebilirlik kararının yanı sıra olayın (*facts*) tespiti de Komisyonun uhdesindeydi. Komisyon olayı tespit ettikten sonra tarafları dostane çözüme davet eder, bir dostane çözüme ulaşamazsa, esas hakkındaki mütalaasıyla beraber dosyayı Bakanlar Komitesi'ne tevdi ederdi. Başvuru üzerinde karar vermek ya da

³⁵ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 9.

³⁶ Martyn Bond, *The Council of Europe: Structure, History and Issues in European Politics* (London: Routledge, 2013), 22.

³⁷ Wassenberg, *History of the Council of Europe*, 34.

³⁸ Kurucu devletlerin içinde sözleşmeyi en son onaylayan Fransa olmuştur. Fransa sözleşmeyi 1974 yılında onaylamıştır. Bunda en büyük sebep Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında kurulmuş askerî mahkemeler yüzünden mahkûm edilme korkusudur. Bkz. Wassenberg, *History of the Council of Europe*, 35. Öte yandan Avrupa Konseyi'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca (1949-1989) üye sayısı sadece 23'e ulaşabilmiş, Konsey bir « Batı Avrupa Bloğu » olarak görülmüş, Soğuk savaşın bitimiyle beraber Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin de katılımıyla bugünkü halini almıştır. Bkz. Yasemin Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye* (Ankara: TODAİE, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2004), 4-5.

³⁹ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 6.

⁴⁰ Wassenberg, *History of the Council of Europe*, 34.

⁴¹ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 24.

başvuruyu Avrupa İnsan Hakları Divanı'na havale etmek Bakanlar Komitesi'nin ihtiyarındaydı⁴².

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu uzun yıllar görev ifa etmiş, nihayet 1998 yılında 11'inci Protokol ile kaldırılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 1950 yılında Sözleşme imzalanırken bir yargı yetkisinin doğrudan milletlerarası bir mahkemeye devredilmesini geleneksel milletlerarası hukuk kuralları açısından büyük bir kırılma olarak telakki eden muteriz devletlere karşı bir orta yol olarak ortaya çıkmıştı⁴³. Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın Komisyon kendisine bir başvuruyu havale etmedikçe harekete geçme yetkisi olmadığından Sözleşme'nin ilk halinde öngörülmüş en önemli denetim organının Komisyon olduğu ifade edilmektedir⁴⁴.

Bir nevi filtre vazifesi görmek üzere kurulmuş Komisyon, bu vazifesini başarıyla ifa etmiş ve faaliyete geçtiği 1955 yılından ilga edildiği 1998 yılına kadar 39.047 başvurudan sadece 4.161'ini kabul edilebilir bulmuştur⁴⁵.

1.1.2. Avrupa İnsan Hakları Divanı

Avrupa İnsan Hakları Divanı, Komisyon'dan daha sonra faaliyete geçmiştir. 21 Ocak 1959'da Avrupa Konseyi İstişare Meclisi tarafından Divan'ın ilk üyeleri seçilmiş, Divan ilk oturumunu 23-28 Şubat 1959 tarihleri arasında gerçekleştirmiş, 18 Eylül 1959'da Divan içtüzüğü kabul edilmiş ve nihayet 14 Kasım 1960'ta ilk Divan kararı verilmiştir⁴⁶.

Belirttiğimiz üzere Komisyon'un ve Divan'ın yetkilerini tanıma noktasında taraf devletler serbest bırakılmıştı. Bu sebeple, bir uyuşmazlıkta Komisyon ve Divan'ın devreye girebilmesi için ilgili devletin Avrupa Konseyi üyesi olması yetmiyor, aynı zamanda Komisyon'un bireysel başvuru kabul edebileceğini ve akabinde Divan'ın yargı yetkisine sahip olduğunu ayrı ayrı tanımış olması gerekiyordu. Nitekim Türkiye Avrupa Komisyonu'na Nisan 1950'da katılmış ancak Komisyonu'nun bireysel başvuru kabul etme yetkisini 28 Ocak 1987, Divan'ın yargı yetkisini 22 Ocak 1990'da tanımıştır.

⁴² Bond, *The Council of Europe*, 24.

⁴³ Bond, *The Council of Europe*, 24.

⁴⁴ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 24.

⁴⁵ Bond, *The Council of Europe*, 24.

⁴⁶ AK Avrupa Konseyi, "Kısaca Mahkeme" (Erişim 20 Aralık 2020).

Tekrar belirtmek gerekir ki 1 Kasım 1998’de 11’inci Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle beraber Komisyon lağvedilmiş, başvuruların hem kabul edilebilir hem esas incelemeleri Avrupa İnsan Hakları Divanı’nın devamı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bırakılmış, ayrıca Konsey üyeliği için Mahkeme’nin yargı yetkisini tanımak zorunlu hale getirilmiştir. Yani artık Konsey üyesi olup Mahkeme’nin yargı yetkisini tanımamak hukuken mümkün değildir.

1.2. Yapısı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yargılama usulü ve teşkilatına ilişkin hükümler AİHS’nin ikinci kısmında (19 ila 51’inci maddeler arası) yer alır. AİHM’de Avrupa Konseyi’ne üye devlet kadar hâkim bulunur. Zira her devletin bir hâkim gönderme hakkı vardır. Şu anda da Avrupa Konseyi’ne 47 devlet üye olduğundan⁴⁷ Mahkeme’de 47 hâkim vardır. Sözleşme uyarınca hâkimler devletlerin önereceği üçer kişilik liste içinden Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisince dokuz yıllığına ve bir kereliğine seçilir. Hâkimlik için yaş haddi 70’tir. Yeni hâkimin seçimi veya göreve başlaması gecikirse görev süresi dolan hâkim yeni hâkim başlayana kadar göreve devam eder.

AİHM sadece hâkimlerden müteşekkil bir mahkeme değildir. Elbette yargısal kararları hâkimler verir. Ancak bir milletlerarası mahkeme olarak kalabalık bir yazı işleri kadrosuna sahiptir. AİHM’nin yapısını idarî ve yargısal olmak üzere ikiye ayırabiliriz. AİHM’nin idari yapılanması Mahkeme Genel Kurulu, bölümler ve filtraj birimlerinden oluşur⁴⁸. Yargısal birimler ise tek hâkim, komiteler, daireler ve Büyük Daire olmak üzere dörde ayrılmıştır. Bu bölümde bu birimleri kısaca görmeye çalışacağız.

1.2.1. İdari Yapısı

1.2.1.1. Mahkeme Genel Kurulu

AİHM İç tüzüğüne⁴⁹ göre “Mahkeme Genel Kurulu” ifadesi, genel kurul halinde toplanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ni ifade eder (İç tüzük m. 1/b). Mahkeme iç tüzüğünü

⁴⁷ Üye devletleri görmek için bkz. <https://www.coe.int/tr/web/about-us/our-member-states> (Erişim: 31 Ekim 2020).

⁴⁸ Anayasa Mahkemesi AYM, “AİHM Yapısı”: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-yapisi> (Erişim 31 Ekim 2020).

⁴⁹ Mahkeme’nin güncel iç tüzüğüne kendi sitesinden ulaşılabilir. Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM, “Rules of Court” (Erişim 31 Ekim 2020).

kabul etmek en mühim görevidir⁵⁰. Mahkeme Genel Kurulu'nun yeter sayısı, görev başındaki seçilmiş yargıç sayısının üçte ikisidir (İç tüzük m. 20/2). Karar mevcut üyelerin çoğunluğu ile alınıp, iki defa eşitlik olması halinde ikinci oylamada başkanın olduğu taraf üstün tutulur (İç tüzük m. 23/1).

Mahkeme Genel Kurulu, Mahkeme Başkanı'nı, iki Başkan Yardımcısı'nı ve Bölüm Başkanları'nı, bu süre yargıç olarak görev aldıkları sürelerini aşmamak koşuluyla, üç yıllık bir dönem için, Mahkeme Yazı İşleri Müdürü'nü ise beş yıllık bir dönem için seçer (İç tüzük m. 8/1 – 15/2).

1.2.1.2. Bölümler

Mahkeme'nin idari teşkilatlanması beş bölüm üzerine kuruludur. Hâkimler bu beş bölümün birinde görev yapar. Bölümler, coğrafi açıdan ve cinsiyet açısından dengeli ve Sözleşmeciler Taraflar arasındaki değişik hukuk sistemlerini yansıtacak şekilde oluşturulur (İç tüzük m. 25/2). Bu bağlamda her Bölümde Doğu, Batı, Kuzey ve Güney Avrupa'yı dengeli yansıtacak bir dağılım olması ve mümkünse Anglosakson Hukuku ile Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'nde eğitim almış hâkimler bulunmasına özen gösterilir⁵¹.

1.2.1.3. Filtraj

1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren 14 No.lu protokol ile tek hâkimli karar formasyonu kabul edilmiş ve bir hâkimin tekrar incelemeye gerek olmaksızın karar alınabilecek hallerde bir başvuruyu tek başına kabul edilemez bulma veya kayıttan düşürmesine imkân sağlanmıştır. Bunun kabulünden sonra yazı işleri müdürlüğü bünyesinde yeniden yapılanmaya gidilmiş ve bölümlere ek olarak filtraj birimi kurulmuştur⁵². Filtraj bir nevi altıncı bölümdür.

Filtraj'ın işlevi davaları süratli ve doğru bir şekilde tasnif edip uygun yargısal formasyona tevzi etmektir⁵³. Belirtelim ki tüm devletlerin başvuruları Filtraj birimine uğramaz. Filtraj birimi başta Rusya, Türkiye, Romanya, Ukrayna ve Polonya olmak üzere beş devletin

⁵⁰ AYM, "AİHM Yapısı".

⁵¹ Angelika Nussberger, *The European Court of Human Rights* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2020), 59.

⁵² AYM, "AİHM Yapısı".

⁵³ Alexander H. E. Morawa vd., *Article 3 of the European Convention on Human Rights: A Practitioner's Handbook* (Geneva, Switzerland: World Organisation Against Torture, 2014), 42.

başvurularıyla ilgilenmek üzere kurulmuş, sonraki yıllarda başka devletlerin dosyaları da filtraj biriminden geçmeye başlamıştır⁵⁴.

Filtraj dosyaların tasnif ve tevzisi için kurulmuş bir birimdir. Dolayısıyla bünyesinde çalışan hukukçular başvuruları 47'nci maddeye uygunluk açısından inceledikten sonra tek hâkim, komite ya da daire formasyonlarından birine tevzi etmekle dosyadan el çeker. Deyim yerindeyse başvuru “filtrelenmiş” olur. Bununla birlikte dosyanın tasnifi konusunda da son söz hâkimlerdedir. İlgili hâkim filtraj kararını her zaman değiştirebilir⁵⁵.

1.2.2. Yargısal Yapısı

AİHM yargısal manada dört farklı formasyondan oluşur. Bunlar tek hâkim (*single judge*), üç hâkimli komiteler (*committee*), yedi hâkimli daireler (*chamber*) ve 17 hâkimli Büyük Daire (*Grand Chamber*) oluşumlarıdır. Bir dosyanın ilk hangi formasyonda görüleceği çoğunlukla ilgili yazı işleri hukukçusunun tasarrufundadır⁵⁶. Buna göre hukukçu ele aldığı dosyayı hukuki niteliğine göre uygun gördüğü formasyona gönderir.

1.2.2.1. Tek Hâkim

Açıkça kabul edilemez olan başvuruları elemekle görevli yargısal formasyondur⁵⁷. Bir devletin iç yargısında tek hâkimin bir dosyaya karar vermesi sıradan bir olayken, milletlerarası hukuk düzleminde tek bir hâkimin bir devlete karşı karar vermesi uzun yıllar boyunca düşünülemeyecek bir fikirdi⁵⁸. Bu bakımdan Haziran 2010 tarihli 14 No.lu Protokolün en etkili reformu tek hâkim formasyonunun kurulmuş olmasıdır⁵⁹. 14 No.lu Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle AİHM’ne yapılmış bir başvuruda tek hâkimin “*kabul edilebilirlik*” yönünden karar vermesinin önü açılarak Mahkeme’nin iş yükü bakımından rahatlaması anlamında büyük bir adım atıldı. 2020 yılında kabul edilemez bulunan 37,289 başvurunun 31,069’unun tek hâkim tarafından kabul edilemez bulunduğu göz önüne alınırsa⁶⁰ tek hâkim formasyonun ehemmiyeti görülebilir.

⁵⁴ Morawa vd., *Article 3 of the European Convention on Human Rights*, 42.

⁵⁵ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 49.

⁵⁶ Fiona De Londras - Kanstantsin Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights* (London: Palgrave Macmillan Education, 2018), 15.

⁵⁷ AYM, “AİHM Yapısı”.

⁵⁸ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 57.

⁵⁹ Protocol 14: How it Works (Protocol 14: How it Works), (2012).

⁶⁰ Analysis of statistics 2020 (Analysis of statistics 2020), (Ocak 2021), 4.

Tek hâkimin kararı çoğunlukla dosyanın kendisine sevk edildiği Mahkeme hukukçusu tarafından hazırlanan nota dayanmaktadır. Mahkeme'ye sunulan başvuruların çok çeşitli lisanlar kullanılarak hazırlanmasının olumsuz bir neticesi olarak hâkimler dosyaları kendileri inceleyemez. Diğer tüm karar türlerinde olduğu gibi burada da dosyayı tam olarak inceleyen görevli filtraj hukukçusudur. Bu hukukçunun hazırladığı notla beraber karar tavsiyesi tek hâkime sunulur ve hâkim, başvuru başka bir incelemeyi gerektirmiyorsa, başvurunun kabul edilemez olduğuna ya da Mahkeme'nin dava listesinden düşürülmesine karar verebilir. Tek hâkimin kararı nihaidir.

Başvuran, karara ilişkin olarak bir mektupla bilgilendirilir (İç tüzük m. 52A/1). İlk başta mektuplarda çok genel bir ifade tarzı ile Sözleşme'nin 34 ve 35'nci maddelerinde belirtilen kabul edilebilirlik kriterlerinin karşılanmadığı bildirilmekteyken 1 Haziran 2017'den itibaren hangi şikâyetin hangi kabul edilebilirlik kriterini karşılamadığı belirtilmektedir⁶¹. Bu şu manaya gelmektedir. 1 Haziran 2017'den önce tek hâkim kararları “*Şu madde kapsamındaki şikâyetiniz kabul edilmez bulunmuştur.*” şablonuna sahip kararlarken bu tarihten sonra “*Şu madde kapsamındaki şikâyetiniz açıkça dayanaktan yoksun bulunmuştur.*” vb. bir şablona bürünmüştür.

Kimlerin tek hâkim olarak görev yapacağına Mahkeme Başkanı -Başkanlık Kuruluna danıştıktan sonra- karar verir (İç tüzük m. 27A/1). Tek hâkimler 12 aylık bir süre için atanırlar (İç tüzük m. 27A/3).

Tek hâkim sadece kabul edilemez bulma veya kayıttan düşürme kararı verebilir. İhlal bulunduğu ya da bulunmadığına karar vermez. Tek hâkim kendisine havale edilmiş başvuruyla alakalı kabul edilmezlik ya da kayıttan düşürme kararı vermediği takdirde başvuruyu, incelenmek üzere Komite ya da Daire'ye gönderir (İç tüzük m. 52A/3).

Tek hâkim kararı kesin olduğu için yapılacak hatanın telafisi yoktur. Tek hâkim kararları kamuya açık olmadığı için bu kararlarının ne kadarının hatalı olduğunu belirlemek mümkün değildir. Mesela *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu/Romanya*⁶² başvurusu tek hâkim tarafından kabul edilmez bulunmayarak Daire'ye sevk edilmiş, nihayet Büyük Daire önüne taşınan vakada Mahkeme bir sivil toplum kuruluşunun ölmüş bir akıl

⁶¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM, Launch of new system for single judge decisions with more detailed reasoning (Launch of new system for single judge decisions with more detailed reasoning), (01 Haziran 2017), Kanun No. ECHR 180 (2017).

⁶² *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu/Romanya*, B. No: 47848/08, T: 17.07.2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145577>.

hastası şahıs adına yaptığı başvuru için başvuru ehliyeti bulunacağını ilk kez teyit etmiştir⁶³. Daire önünde verilen karara yapılan itirazla Büyük Daire önüne taşınan bu dava, eğer tek hâkim tarafından kabul edilmez bulursa verilen karar kesin olacak ve başvurana sadece başvurusunun hangi kabul edilebilirlik kriterini karşılamadığını belirten kısa bir karar gönderilecekti. Öte taraftan her ne kadar birtakım riskler barındırsa da iş yüküne getirdiği büyük rahatlama sebebiyle tek hâkim sistemi Mahkeme tarafından kısa sürede benimsenmiş olup yaygın biçimde uygulanmaktadır.

1.2.2.2. Komite

Her bölümün içinde üç hâkimden müteşekkil komiteler kurulur. Mahkeme Başkanı, Bölüm Başkanlarına danıştıktan sonra, bölüm içinde kurulacak Komite sayısına karar verir (İç tüzük m. 27/1). Komiteler, Bölüm Başkanı hariç tutularak, Bölüm üyeleri arasında yapılacak rotasyonla on iki aylık bir süre için kurulur (İç tüzük m. 27/2).

Komite kararları oy birliği ile alınır (İç tüzük m. 53/1-2) ve alenidir (İç tüzük m. 33/4). Tek hâkim tarafından verilmiş kararlar Mahkeme'nin resmi internet sitesinde yayınlanmazken komite kararları yayınlanır.

Komiteler, özellikle, Mahkeme'nin müstakar içtihadının söz konusu olduğu başvuruları karara bağlar⁶⁴. Ancak 2018'den itibaren “genişletilmiş müstakar içtihat kararları” prosedürünün (*broader WECL (well-established case-law)*) uygulanmaya başlanmasıyla bu husus esnemiş ve Komiteler daha girift başvurular üzerinde de karar vermeye başlamıştır⁶⁵. 2018'e kadar Daire asıl Komite istisna iken, 2018'den sonra Komite asıl Daire istisna olmaya başlamıştır⁶⁶.

Bahsi geçen değişimin sakıncalı tarafları vardır. Bir kere Komite'de taraf devletin millî hâkimi doğal üye olarak bulunmamaktadır. Bu Mahkeme'nin kökleşmiş işleyişine getirilmiş radikal bir “yeniliktir”. İkincisi ve daha fazla kaygı uyandıranı Komite kararlarının kesin oluşudur. Tek hâkime kabul edilmezlik için sunulan ve Büyük Daire önünde sonuçlanan başvurular göz önüne alınınca Komitelerin kompleks meseleler üzerinde kesin karar vermeleri hem Mahkeme hem de taraflar için geri dönülmez sonuçlara sebep olabilir. Eski Alman Millî Hâkim Nussberger bu olumsuzluğu önleme mekanizması olarak Komite

⁶³ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 58.

⁶⁴ AYM, “AİHM Yapısı”.

⁶⁵ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 59.

⁶⁶ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 59.

kararlarının oybirliği ile alınma kuralını öne sürmektedir⁶⁷. Ancak kanımızca bu zorunluluk bir “emniyet supabı” olmak için yeterli değildir.

1.2.2.3. Daire

Daire, Mahkeme’nin temel yargısal formasyonudur⁶⁸. Her bölümün içinde yedi hâkimden müteşekkil daireler kurulmuştur⁶⁹. Bölüm başkanı bütün davalarda, aleyhine başvuru yapılan devletin millî hâkimi ise seçildiği ülkeye karşı açılan her davada yer alır. Davalı devletin millî hâkimi başvurunun gönderildiği Bölümün üyesi değilse, o davaya özgü olarak ilgili Daire’de re’sen (*ex officio*) yer alır (İç tüzük m. 26/1-a). Daire önündeki her davada, o dairenin asıl üyesi olmayan bölüm üyeleri yedek üye olarak yer alırlar. Dolayısıyla her başvurunun müzakeresi için farklı bir üye kompozisyonu içeren Daireler karşımıza çıkar⁷⁰.

1.2.2.4. Büyük Daire

Büyük Daire, on yedi asil ve en az üç yedek hâkimden oluşur (İç tüzük m. 24/1). Büyük Daire’de Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcıları ile Bölüm Başkanları yer alır (İç tüzük m. 24/2-a). Başvurunun yöneltildiği ülkenin millî hâkimi de doğal üyedir (İç tüzük m. 24/2-b). Diğer üyeler kura çekme yöntemiyle belirlenir.

Daireler, huzurlarındaki bir davanın, Sözleşme veya ek protokollerin yorumlanmasını etkileyen ciddi bir sorun gündeme getirdiğini saptarsa, dosyadan el çekip Büyük Daire’ye havale edebilir. Yalnız tarafların buna itiraz etmemesi şarttır.

Büyük daire istisnai bir yol olup standart bir temyiz merci gibi algılanmamalıdır. Şöyle ki; taraflardan her biri Daire kararının verildiği tarihinden itibaren üç ay içerisinde, davanın Büyük Daire’ye gönderilmesi için Yazı İşleri Müdürlüğü’ne yazılı talepte bulunabilir. İlgili taraf talebinde Sözleşme’nin yorumlanmasını ve uygulanmasını etkileyen ciddi meseleyi veya Büyük Daire tarafından incelenmesinin gerekli olduğu düşünülen, genel niteliği itibarıyla ciddi olan konuyu da belirtilir. Bu talep İç tüzüğe göre oluşturulan beş hâkimli bir panel⁷¹ tarafından görüşülür. Bu panel, sadece davanın böyle bir sorunu veya konuyu ortaya çıkardığının düşünülmesi halinde talebi kabul eder. Büyük Daire talebinin kabul oranı %6

⁶⁷ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 59.

⁶⁸ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 690.

⁶⁹ Karen Reid, *A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights* (London: Sweet & Maxwell, 2019), 4.

⁷⁰ AYM, “AİHM Yapısı”.

⁷¹ Bu panel Mahkeme Başkanı, rotasyon usulüyle belirlenen iki Bölüm Başkanı ve kurulda altı aylık bir dönem boyunca yer almak üzere kalan Bölümlerce seçilmiş hâkimler arasından rotasyon usulüyle belirlenen iki hâkimden teşekkül eder.

dolaylarında⁷² olup Büyük Daire’de senelik görülen dosya sayısı otuz civarındadır⁷³. Büyük Daire talebinin reddedilmesi halinde gerekçe gösterme zorunluluğu yoktur.

1.2.3. Diğer Birimler

1.2.3.1. Başkanlık Kurulu

Mahkeme’de, Mahkeme Başkanı, Mahkeme Başkan Yardımcıları ve Bölüm Başkanları’ndan oluşan bir Başkanlık Kurulu bulunur (İç tüzük m. 9A/1-a). Başkanlık Kurulunun vazifesi Mahkeme’nin idaresini sağlama hususunda Başkana yardımcı olmaktır. Bu amaçla Başkan, kendi yetkisine giren idari veya yargı-dışı bir meseleyi Başkanlık Kuruluna bırakabilir (İç tüzük m. 9A/3). Başkanlık Kurulu, Mahkeme’nin Bölümleri arasında koordinasyonun sağlanmasını kolaylaştırır (İç tüzük m. 9A/4). Başkanlık Kurulu Mahkeme Genel Kurulu’na her konuda rapor verebilir. Ayrıca, Mahkeme Genel Kurulu’na öneriler sunabilir (İç tüzük m. 9A/6).

1.2.3.2. Yazı İşleri Müdürlüğü

Yazı işleri müdürlüğü, yargısal görevlerin ifasında Mahkeme’ye hukuki ve idarî destek verme rolünü üstlenmekte olup farklı milletlerden hukukçular, idarî ve teknik personel ile mütercimlerden oluşmaktadır⁷⁴. Sözleşme’de kısa bir atıfla yer almasına rağmen Yazı İşleri Müdürlüğü, Mahkeme’nin belkemiğidir⁷⁵. Her ne kadar kararlar hususunda son söz hâkimlerinse de yazı işleri Mahkeme’nin kurumsal ve entelektüel hafızasını koruyan birim olarak özel bir pozisyonundadır⁷⁶. Bu meyanda, yazı işlerinin kararlar üzerinde yadsınamaz bir etkisi vardır⁷⁷.

Yazı İşleri Müdürlüğü, Mahkeme’ye sunulan başvuruların karar için hazır hale getirilmesinden ve görüşülecek karar taslaklarının hazırlanmasından sorumludur⁷⁸. Kararların üst seviyede bir kaliteye sahip olması ve kararlar arasındaki istikrar Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından sağlanmak durumundadır⁷⁹.

⁷² Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 61.

⁷³ De Londras - Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights*, 16.

⁷⁴ AYM, “AİHM Yapısı”.

⁷⁵ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 47.

⁷⁶ De Londras - Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights*, 20.

⁷⁷ De Londras - Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights*, 20.

⁷⁸ AYM, “AİHM Yapısı”.

⁷⁹ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 47.

Yukarıda belirttiğimiz gibi yazı işleri AİHS’de çok kısa bir atıf almıştır. Sözleşme’nin 24’üncü maddesi Mahkeme’nin bir yazı işlerine sahip olacağını düzenlemektedir. Yazı işleri konusunda Mahkeme içtüzüğü de zengin bir içeriğe sahip değildir. Bu bağlamda Yazı İşleri Müdürlüğü çok kritik bir misyon üstlenmesine rağmen gölgede bulunan bir birimdir⁸⁰.

Belirtmek gerekir ki Yazı İşleri Müdürlüğü bünyesindeki hukukçular A1’den A7’e kadar derecelenirler. Yeni alınan bir hukukçu genellikle A1 seviyesindedir. Yıl kıdemine göre A3 olur. A1, A2 ve A3 hukukçularda hukukçuluk yönü ağır basmaktadır. Ancak sonraki basamaklarda Mahkeme ve Konsey içi idari görevler de bulunduğu için A4 olabilmek için (ve sonraki her basamakta) sınava girmek gerekir.

A sınıfı hukukçuların altında onlara yardımcı pozisyonda B sınıfı hukukçular ve taraf devletler tarafından görevlendirilmiş *secondee (ikincil hukukçu)* denen hukukçular bulunur. B sınıfı hukukçular idari ve mali olarak Mahkeme bünyesinde iken ikincil hukukçular idari olarak Mahkeme’ye mali olarak taraf devlete bağlıdır. Daha açık bir deyişle ikincil hukukçuların hizmetleri Mahkeme’ye iken maaşları gönderen devlet tarafından ödenir. B sınıfı hukukçular ve ikincil hukukçular dört seneye kadar Mahkeme’de görev yapabilir. Toplam görev süreleri dört seneyi aşamaz. Mahkeme’ye gelen bir başvuru ilk hukuki inceleme için önce bir B ya da ikincil hukukçu tarafından ele alınır. Bu hukukçu yaptığı incelemenin sonucunu nihai bir karar vermesi için bağlı olduğu A hukukçuya iletir. A hukukçular dosyayı doğrudan da ele alabilir.

Yazı İşleri Müdürlüğü hukukçuları bir dosyanın kaderini belirlemekte hayati öneme sahiptir. De Londras ve Dzehtsiarou’ya göre Yazı İşleri Müdürlüğü’nün önemi üç noktada belirginleşir⁸¹. Birincisi Yazı İşleri Müdürlüğü 47’nci maddeye uygunluk denetimi yapar⁸². İkincisi başvurunun tek hâkime havale edilip edilmeyeceğine Yazı İşleri Müdürlüğü hukukçusu karar verir⁸³. Üçüncüsü de başvuranın kullandığı dili bilmeyen hâkim(ler)in yer yer Yazı İşleri Müdürlüğü hukukçusunun özetine mahkûm olmasıdır.

Yazı İşleri Müdürlüğü’nün başı Yazı İşleri Müdürü olup Mahkeme Genel Kurul’u tarafından seçilir. Yazı İşleri Müdürü A7 seviyesinde bir hukukçudur. Yazı İşleri Müdürü’nün altında Bölüm Yazı İşleri Müdürlükleri bulunmakta olup hepsinde Bölüm Yazı İşleri Müdürü ve

⁸⁰ De Londras - Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights*, 20.

⁸¹ De Londras - Dzehtsiarou, *Great Debates on the European Convention on Human Rights*, 21.

⁸² Mahkeme’nin 47’nci madde incelemesi aşağıda “1.3.1 İdari Ret Kararı (47. madde incelemesi)” başlığı altında teferruatlı olarak incelenmiştir.

⁸³ Tek hâkim formasyonu yukarıda “1.2.2.1. Tek Hâkim” başlığı altında teferruatlı olarak incelenmiştir.

Bölüm Yazı İşleri Müdür Yardımcıları bulunur. Bunlar da seviyelerine göre A6 ve A5 hukukçulardan oluşur.

1.3. Karar Türleri

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne üç çeşit başvuru gelebilir. Bunlar Sözleşme'nin 34'üncü maddesinde düzenlenen bireysel başvuru, 33'üncü maddesinde düzenlenen devletlerarası başvuru ve 47'nci maddesinde düzenlenen danışma görüşü talepli başvurudur⁸⁴. 47'inci maddede düzenlenen danışma görüşü talepli başvuru 1 Ağustos 2018'de yürürlüğe giren 16 No.lu Protokol ile yürürlüğe girmiştir. AİHS'nin 33'üncü maddesinde düzenlenen devletlerarası başvuru ise nadir görülen bir başvuru türü olup Haziran 2021 itibarıyla Mahkeme'ye bu hususta yapılmış başvuru sayısı 34'tür⁸⁵.

Mezkûr açıklamalardan görüleceği üzere AİHM denince akla ilk gelen Sözleşme'nin 34'üncü maddesinde düzenlenen bireysel başvuru hakkıdır. Mahkeme'nin iş yükünün neredeyse tamamını bireysel başvurular oluşturmaktadır.

Bir bireysel başvurunun Mahkeme önünde ulaşabileceği birden fazla sonuç vardır. Her şeyden önce bireysel başvurular Mahkeme İçtüzüğü'nün 47'nci maddesine uygun olarak yapıp yapılmadığı yönünden incelenir. İçtüzüğün 47'nci maddesi bir başvurunun taşıması icap eden şekil şartlarını düzenler. İç tüzükte belirlenen şekle riayet edilerek yapılmamış bir başvuru Mahkeme Yazı İşleri tarafından idarî kararlarla reddedilir. Bu inceleme sadece bireysel başvurulara mahsustur. Devletlerarası başvurularda ya da danışma görüşü talepli bir başvuruda 47'nci maddeye uygunluk aranmaz.

İçtüzüğün 47'inci maddesine uygun olduğu saptanmış bir başvuru için Mahkeme'nin önünde temel olarak kabul edilebilirlik ve esas incelemesi olmak üzere iki merhale vardır. Kabul edilebilirlik incelemesi başvurunun ilk incelemesine ilişkin olup başvurunun “kabul edilebilir” yahut “kabul edilmez” olduğuna karar verilir. Esas incelemesinde ise başvurunun esası hakkında bir karar verilerek “ihlal olduğu” yahut “ihlal olmadığı” neticesine ulaşılır. Kabul edilebilirlik ve esas hakkındaki kararlar haricinde düşme kararı, dostane çözüm ve tek taraflı deklarasyon kararları da bulunmakta olup aşağıda incelenecektir. Bu bağlamda

⁸⁴ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 51.

⁸⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM, Inter-State applications (Inter-State applications) (Erişim 28 Haziran 2021).

kronolojik bir sıralamaya daha uygun olacağı düşüncesiyle, her ne kadar yargısal bir karar olmasa da önce 47’nci madde uygulamasını, akabinde AİHM’nin temel iki yargısal karar türünü (kabul edilebilirlik ve esas) ve akabinde diğer karar türlerini ele alacağız.

1.3.1. İdari Ret Kararı (47. madde incelemesi)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtüzüğü’nün 47’nci maddesi Mahkeme’ye başvurunun şekil şartlarını düzenleyen uzunca bir madde olup başı şöyledir:

Madde 47 – Bireysel başvurunun içeriği

1. Sözleşme’nin 34. maddesine göre yapılan bir başvuru, Mahkeme başka türlü karar vermedikçe, Yazı İşleri Müdürlüğü’nün hazırladığı başvuru formu ile yapılır. Başvuru formunda, formun ilgili bölümlerinde istenen tüm bilgilerin ve aşağıdaki hususların bulunması gerekmektedir:

- (a) başvurunun adı, doğum tarihi, uyruğu, adresi, başvurunun tüzel kişilik olması halinde ise tam adı, kurulma veya tescil tarihi, sicil numarası (eğer varsa) ve resmi adresi;
- (b) temsilcisi varsa, temsilcisinin adı, mesleği, adresi, telefon ve faks numaraları ve elektronik posta adresi;
- (c) başvurunun temsil edildiği durumlarda, başvuru formunun yetki belgesi bölümünde tarih ve başvurunun ıslak imzası olmalıdır. Aynı şekilde, temsilcinin de başvuru adına hareket etmeyi kabul ettiğini belirtmesi bakımından başvuru formunun yetki belgesi bölümünde temsilcinin de ıslak imzası bulunmalıdır;

...

Görüldüğü üzere 47’nci madde bir başvurunun Mahkeme’ye nasıl sunulacağı, başvuruda hangi bilgilerin belirtilip hangi evrakların ek olarak gönderileceği gibi hususları düzenleyen maddedir. Genel bir deyişle başvurunun hangi usul kurallarına riayet edilerek yapılacağını düzenleyen madde AİHM İçtüzüğü’nün 47’nci maddesidir.

İçtüzüğü’nün 47’nci maddesi birden fazla kez değiştirilmiş olmakla beraber Mahkeme’nin eksik başvurulara yaklaşımını radikal bir biçimde değiştirmesi 1 Ocak 2014 tarihli değişiklikle olmuştur. 1 Ocak 2014’ten önce Mahkeme yeni gelen başvurulara karşı son derece müsamahakâr⁸⁶. Öyle ki hapisteki bir mahkûmun bir tuvalet kâğıdına şikâyetin özünü

⁸⁶ Janneke H. Gerards - Lize R. Glas, “Access to Justice in the European Convention on Human Rights System”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 35/1 (Mart 2017), 21.

karalayıp göndermesi başvuru süresinin kesilmesi için yeterli kabul edilmekteydi⁸⁷. Bu tarihten önce bir başvuru formunun birtakım eksiklikler içerdiğini saptayan yazı işleri hukukçusu başvurana bahis mevzu eksiklikleri ifade eden bir mektup göndererek, bunların giderilmesi için genellikle altı ila sekiz haftalık, hatta bazen daha uzun, bir ek süre vermektedir⁸⁸. Davalı hükümetin 47'nci maddeye aykırılığa istinaden kabul edilmezlik itirazı mevcutsa Mahkeme söz konusu eksikliğin davanın özüyle ilgili olup olmadığına bakmakta ve ancak özü ile ilgiliyse başvuruyu kabul edilmez bulmaktaydı⁸⁹. Ancak, söz konusu eksiklik başvurunun çok kısa⁹⁰ ya da çok uzun⁹¹ olması, başvuru formunda başvuranın cinsiyeti⁹² ya da mesleğinin⁹³ belirtilmemesi, yetki belgesinin vekil tarafından imzalanmamış olması⁹⁴ veya başvuru formundaki birden fazla kutucuğun boş bırakılmış olması⁹⁵ gibi davanın özüyle ilgili değil idiyse başvuru kabul edilmez bulunmamaktaydı⁹⁶.

Ancak, 1 Ocak 2014'ten itibaren Mahkeme'nin yeni gelen başvurulara yaklaşımı, biraz da artan iş yükü ile mücadele edebilmek için, kayda değer ölçüde katılaşmıştır⁹⁷. Belirtelim ki yeni 47'nci madde sadece 1 Ocak 2014'ten sonra Mahkeme'ye sunulmuş başvuru formlarına tatbik edilir⁹⁸. 1 Ocak 2014'ten önce Mahkeme'ye sunulmuş ancak incelemesi bu tarihten sonraya kalmış başvurular için eski kural geçerlidir.

Yürürlükteki 47'nci maddeye göre bir başvurunun geçerli kabul edilebilmesi için -her şeyden evvel- Mahkeme'nin internet sitesindeki başvuru formunun kullanılmış olması gerekmektedir. Resmi başvuru formunun kullanılmaması 47'nci maddeye aykırılık teşkil edeceği için idari ret kararıyla sonuçlanır. 47'nci maddeye aykırı başvurular için artık yazı işleri hukukçuları başvuranlara eksikliklerin giderilmesi için ek süre veremez⁹⁹. 47'nci madde mucibince, başvurunun incelenebilmesi için gerekli bilgi ve belgeler eklenmeden

⁸⁷ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 48.

⁸⁸ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 21.

⁸⁹ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 22.

⁹⁰ *Yüksel/Türkiye*, B. No: 49756/09, T: 01.10.2013 § 40-42, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127880>.

⁹¹ *Gözüm/Türkiye*, B. No: 4789/10, T: 20.01.2015 § 18 & 31, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156974>.

⁹² *Özen ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 29272/08, T: 23.02.2016 § 40 & 45, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171641>.

⁹³ *Reisner/Türkiye*, B. No: 46815/09, T: 21.07.2015 § 35-36, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159599>.

⁹⁴ *Özen ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 29272/08, T: 23.02.2016 § 40 & 45, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171641>.

⁹⁵ *Aydoğdu/Türkiye*, B. No: 40448/06, T: 30.08.2016 § 50-53, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168621>.

⁹⁶ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 22.

⁹⁷ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 48.

⁹⁸ *Oliari ve Diğerleri/İtalya*, B. No: 18766/11 ve 36030/11 T: 21.07.2015 § 68, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156265>.

⁹⁹ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 22.

gönderilmiş olması başvurunun Mahkeme'nin yargısal bir formasyonuna sunulmadan direkt Yazı İşleri Müdürlüğü eliyle reddedilmesine yol açacaktır¹⁰⁰.

Bir başvurunun 47'nci maddeye uygun yapılması çok mühimdir; zira 47'nci maddeye aykırı bir başvuru Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından idari ret kararıyla reddedildiği takdirde altı aylık başvuru süresi kesilmiş sayılmaz¹⁰¹. AİHM 1 Ocak 2014'ten itibaren katı bir yaklaşım sergilediğini, bilhassa altı aylık sürenin kesilmesi için başvuru formunun 47'nci maddedeki şartları haiz bir şekilde Mahkeme'ye sunulması gerektiğini açıkça belirtmektedir¹⁰². Eksik bir başvuru Mahkeme'ye sunulduğu zaman başvuru hiç yapılmamış gibi muamele edilir. Bu demek oluyor ki başvuran sadece altı aylık süre halen dolmadıysa yeni bir başvuru sunabilir. Eğer ilk başvuru 47'nci maddeye uygunluk incelemesi kapsamında reddedilirse, süre kesilmeyeceği için, sunulması muhtemel ikinci başvuru için altı aylık başvuru süresi iç hukuk yolunun tüketildiğinin öğrenildiği tarih ile (Türkiye için genelde Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararının öğrenildiği tarih) ikinci başvuru formunun AİHM'ye gönderilmek üzere postaya verildiği tarih nazara alınarak hesaplanacaktır.

Başvurunun esasına odaklanıp 47'nci maddeyi önemsememek hata olacaktır. Zira Mahkeme'ye gelen başvuruların kayda değer bir bölümü başvuru formunun imzalanmamış olması ya da iç hukuka göre düzenlenmiş vekaletnameye güvenle başvuru formunun vekaletle ilişkin kısmının başvuranca imzalanmaması gibi çok basit sebeplerle¹⁰³ 47'nci madde incelemesini geçememekte, dolayısıyla idari ret kararıyla sonuçlanmaktadır. Nitekim 2020 yılında Mahkeme'ye 41.700 yeni başvuru yapılmış ve yıl içinde toplam 14.150 başvuru 47'nci madde incelemesine takılmıştır¹⁰⁴. Bu sebeple Mahkeme'ye bir başvuru yapılacağı zaman Mahkeme'nin internet sitesini incelemek ve güncel başvuru formu ile ve güncel başvuru usullerine göre başvuru yapmak ehemmiyet arz etmektedir.

¹⁰⁰ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 22.

¹⁰¹ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 46.

¹⁰² *Malysh ve Ivanin/Ukrayna*, B. No: 40139/14 41418/14, T: 09.09.2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147032>.

¹⁰³ İçtüzüğün 47'nci maddesine göre vekâlet ilişkisi başvuru formunun ilgili sayfasının birlikte imza edilmesiyle kurulmakta olup, iç hukukta alınmış bir vekâletname sunmanın AİHM önünde bir karşılığı yoktur. Bu durumda başvuru formunun ilgili sayfası doldurulmamışsa noter onaylı vekâletname işe yaramayacak ve başvuru 47'nci maddeye aykırılık sebebiyle Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından reddedilecektir.

¹⁰⁴ Analysis of statistics 2020, 4.

Doktrinde 47'nci madde uygulamasının okuma yazması olmayanlar, internet erişimi kısıtlı olanlar ya da adli yardım alamayanlar gibi güçsüz kimselerin adalete erişiminde ne gibi sorunlar doğurduğunu hesaplamanın zor olduğu, bu kimselerin 47'nci maddeye uygun başvuru yapamayabilecekleri, katı uygulamanın bu grup insanların Mahkeme'ye gelmesini önlemeye çalışmak anlamına gelebileceği gibi haklı eleştiriler dillendirilmektedir¹⁰⁵. Her ne kadar 47'nci madde uygulaması kural olarak başvuranın durumu veya başvurunun Sözleşme mekanizmasının etkili işleyişi bağlamında önemli meseleler barındırması gibi hallerde istisnalara açıksa da idari ret kararları kamuya açık olmadığı için bu istisnaların kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa ne kadar doğru kullanıldığı hususlarını değerlendirmek zordur. Ancak eski Mahkeme Başkan Yardımcısı ve Alman Millî Hâkimi Nussberger 47'nci madde uygulamasının, her ne kadar inisiyatif tümüyle Yazı İşlerinin Müdürlüğü'nün elinde olduğu için hata payı içermesi muhtemel olsa da umulanı verdiğini ifade etmektedir¹⁰⁶.

1.3.2. AİHM'nin Yargısal Kararları

1.3.2.1. Kabul Edilebilirlik İncelemesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargısal manada verdiği ilk karar türü kabul edilebilirlik kararıdır. Mahkeme, İçtüzüğü'nün 47'nci maddesine uygunluk incelemesinden geçmiş bir başvuruda önce Sözleşme'nin 35'inci maddesinde belirtilen kriterlerin karşılanıp karşılanmadığını inceler. Sözleşme'nin 35'inci maddesi kabul edilebilirlik koşulları başlığını taşımakta ve ilgili kriterleri sıralamaktadır. Mahkeme içtüzüğüne göre kabul edilebilirlik incelemesi Mahkeme'nin tüm karar formasyonları tarafından yapılabilir. Yani bir başvurunun kabul edilemez olduğuna tek hâkim ya da komite tarafından karar verilebileceği gibi daire ve hatta büyük daire tarafından da karar verilebilir¹⁰⁷.

Kabul edilebilirlik incelemesinde usul yönünden iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediği, altı aylık başvuru süresine riayet edilip edilmediği, başvuranın isminin belirlenebilir olup

¹⁰⁵ Gerards - Glas, "Access to Justice in the European Convention on Human Rights System", 23.

¹⁰⁶ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 49.

¹⁰⁷ Mahkeme, mesela, altı aylık süreye yönelik genel içtihadını büyük daire kararı ile belirlemiştir. *Sabri Güneş/Türkiye* (B. No: 27396/06, T: 12.05.2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111957>) kararında başvuran başvurusunu altı ayın bittiği gün Türkiye'de resmî tatil olduğu için (pazar günü) ertesi gün (pazartesi) postaya vermiş, son başvuru gününün ülkenin resmî tatiline rastlaması durumunda sürenin müteakip ilk iş gününe uzayıp uzamayacağı suali gündeme gelmiştir. Daire önünde yapılan incelemede Türk hukukunda tatil gününe rastlayan hukukî sürelerin müteakip ilk iş gününe uzadığı vurgulanarak başvurunun altı ay kriterine uygun yapıldığı kabul edilerek esas incelemesine geçilmiş ve Sözleşme'nin 6'ncı maddesinin 1'inci fıkrasının ihlal edildiğine karar verilmiştir. Buna mukabil Büyük Daire her ne kadar ülkelerin iç mevzuatında süreler müteakip ilk iş gününe uzasa dahi, Sözleşmedeki altı ay kavramının iç hukuktan bağımsız özerk bir manası olduğunu belirterek soruya menfi cevap vermiş ve başvuruyu kabul edilmez bulmuştur.

olmadığı, başvurunun daha önceki bir başvuru ile esasen aynı olup olmadığı ve başvuru hakkının kötüye kullanılıp kullanılmadığı incelenir. Akabinde Mahkeme, kendi yetkisine yönelik bir inceleme yapar. Daha açık bir anlatımla başvurunun kişi, yer, zaman ve konu bakımından kendi yargı yetkisinde kalıp kalmadığını değerlendirir. Nihai olarak ise esas yönünden bir değerlendirme ile başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığı ile önemsiz bir zararın bulunup bulunmadığını tetkik eder¹⁰⁸.

Belirtilen kabul edilebilirlik şartlarını sağlayan bir başvurunun esas incelemesine geçilir. Biz burada kabul edilebilirlik kriterlerinin teferruatına girmeyi, bu tezin konusunu aşacağı için, tercih etmiyoruz. Buna mukabil icra açısından önem arz etmesi hasebiyle esas incelemesi neticesinde verilen ihlal kararlarının mahiyetini ve Mahkeme'nin 2000'li yıllardan itibaren hükmetmeye başladığı yargısal emir formunda görünen eski hale iade (*restitutio in integrum*) kararlarını teferruatıyla göreceğiz.

1.3.2.2. Esas İncelemesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bir temyiz merci olmadığından önüne gelmiş yerel yargı kararlarını bozma ya da değiştirme yetkisi yoktur¹⁰⁹. Mahkeme önüne gelmiş bir başvuruda Sözleşme'de yer alan bir hakkın ihlal edilip edilmediğini inceledikten sonra sadece ihlal (*violation*) ya da ihlal olmadığı (*no violation*) kararı verebilir. Bir ihlale yol açan husus iç hukuk kurallarının Sözleşme'ye uymayacak şekilde dar yorumlamasından kaynaklanabileceği gibi şu dört sebeple bizzat iç hukuk kuralının kendinden de kaynaklanabilir¹¹⁰:

- i. Sözleşme'de tanınan bir hakkın kullanımının iç hukukta yasaklanmışsa
- ii. Sözleşme'deki bir hak iç hukukta düzenlenmediği için kullanılamıyorsa
- iii. Hak iç hukukta yer almakla birlikte demokratik bir toplum standartlarını aşan ölçüde kısıtlanmışsa
- iv. Hak iç hukukta yer almakla birlikte idarî makamların keyfi tasarruflarına karşı gerekli güvencelere sahip değilse

¹⁰⁸ Kabul edilebilirlik kriterlerine ilişkin teferruatlı bilgi için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM, "Practical Guide on Admissibility Criteria".

¹⁰⁹ Ergin Ergül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2004), 89.

¹¹⁰ Doğru ii ve iii'deki sebepleri beraber zikrederek ihlal kaynağını üç olarak belirtmektedir. Bkz. Osman Doğru, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi* 17/ (2000), 197.

AİHM ihlal bulduğu bir başvuruda Sözleşme'nin 41'inci maddesi gereği adil tatmine hükmetme yetkisine sahiptir. 41'inci madde öncelikle *eski hale iadeyi* hedefler. Eski hale iade (*restitutio in integrum - hal-i sabıka irca*) -hâlâ devam ediyorsa- ihlalin sonlandırılmasını ve ihlalden önceki hale dönülmesini ifade eder. Mahkeme ancak eski hale iade sağlanamadığı ölçüde adil tatmine hükmedebilir. Nitekim Sözleşme'nin 41'inci maddesi şöyledir:

Madde 41

Adil tatmin¹¹¹

Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırıabiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tatmine hükmeder.

Görüldüğü üzere eski hale iade ilkesi 41'inci maddede açıkça bulunmaz. Bununla beraber zımnen mevcuttur¹¹². Zira Sözleşme “*Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırıabiliyorsa...*” demek suretiyle temel ilke olarak ihlalin neticelerini izale etmeyi ihlalcı devletin üzerine yüklemiştir. Dolayısıyla taraf devletin iç hukukunda ihlâlin neticeleri tamamen ortadan kaldırılıbiliyorsa adil tatmine başvurulmayacak, AİHM ihlâlin tespiti ile yetinerek telafiye ilgili iç hukuk yoluna havale edecektir. Bu, ikincilik (*subsidiarity*) ilkesinin gereğidir. Ancak hadisenin niteliği gereği tam bir telafi mümkün değil yahut mümkün ama makul değilse adil tatmine başvurulacaktır.

Adil tatmin çoğunlukla parasal tazminattır. Bununla birlikte Mahkeme'nin ihlal kararının tek başına yeterli düzeyde bir adil tatmin oluşturduğunu söylediği kararları da mevcuttur.

¹¹¹ İsimlendirme hususunda farklı yaklaşımlar mevcut olmakla beraber biz tatmin demeyi tercih ediyoruz. Zira Sözleşme'de “*satisfaction*” ibaresi geçmekte olup bu kelimenin Türkçe tam karşılığı “*tatmin*”dir. Nitekim 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmi Gazetede neşredilmiş olan 6366 sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve buna Ek Protokolün tasdiki hakkında Kanun'un 50'inci maddesi de “tatmin” demektedir: *Divanın kararı, Bir Yüksek Âkîd Tarafından adlî makamları veya resmi bir makamı tarafından alınmış olan bir kararın veya vazedilmiş bulunan bir tedbirin işbu Sözleşmeden doğan mükellefiyetlere tamamen veya kısmen aykırı olduğunu beyan ederse, ve eğer mezkûr Âkîd Tarafın dâhilî mevzuatı bu kararın veya tedbirlerin neticelerini ancak kısmen izaleye müsaitse, Divan kararında buna mahal varsa, hakkaniyete uygun bir surette mutazarrır tarafı tatmin eder.* İsimlendirme hususundaki tartışmalar için bkz. Recep Ersel Erge, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Hakkaniyete Uygun Tatmin* (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 22-26.

¹¹² (Lobov, 2013, s. 82). Belirtmek gerekir ki *restitutio in integrum* ilkesi bir gelenek olarak milletlerarası mahkemelerin hukuk anlayışı üzerinde tesirlidir. Meselâ, 22 devletin imza koyduğu 1978 tarihli Amerika İnsan Hakları Sözleşmesinin 63'üncü maddesinin 1'inci fıkrası Amerika İnsan Hakları Mahkemesine eski hale iade için tam yetki vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Octavian Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 30.

Belirttiğimiz üzere öncelikli olan eski hale iade olmakla beraber bu her zaman mümkün değildir¹¹³. Mesela Sözleşme'nin 2'inci maddesinde korunan yaşam hakkının ya da 3'üncü maddesinde düzenlenen işkence yasağının ihlal edildiği senaryolarda, öleni diriltmek; işkenceyi olmamış yapmak mümkün değildir¹¹⁴. Bazen de başvuran eski hale iadeyi istemez¹¹⁵. Bu gibi durumlarda Mahkeme'nin elinde kalan tek alternatif adil tatmindir. Bu meyanda belirtmek isabetli olacaktır ki ihlalde temel kaide eski hale iade iken 41'inci maddenin başlığının onu tamamlayıcı bir mahiyet arz eden “adil tatmin” ile ifade edilmiş olması, madde içeriğinde adil tatminin sarahaten, buna mukabil eski hale iade ilkesinin zımnen düzenlenmiş olması, hülasa maddenin adil tatmin perspektifinden yazılmış olması, hayatın içinde adil tatminin eski hale iadede daha fazla uygulandığı gerçeğiyle de muvafık düşmektedir¹¹⁶.

Doktrinde 41'inci maddenin dili eleştiri konusu olmuş ve müphem, garip hatta isabetsiz bir şekilde düzenlendiği ifade olunmuştur¹¹⁷. Bu görüşlere iştirak etmemek mümkün değildir. Mahkeme'de 1998-2016 yılları arasında görev yapmış Sloven hâkim Bostjan M. Zupancic'in aktardığına göre 41'inci maddenin yazımında (o zaman 50'nci madde) İtalyan delege T. Perassi'nin inisiyatifi ile Almanya ve İsviçre arasındaki 1921 tarihli diplomatik koruma ve devletlerarası tahkime dair anlaşmalar ile 1928 tarihli Pasifik Adalarındaki Milletlerarası Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Genel Anlaşmadaki (*General Act for the Pacific Settlement of International Disputes*) lisan benimsenmiş ve çıkmaza girmiş nihaî

¹¹³ Julia Laffranque, “Can't Get Just Satisfaction”, *Judgments of the European Court of Human Rights - Effects and Implementation*, kitap editörü Anja Seibert-Fohr - Mark Eugen Villiger, 75-114 (Baden-Baden, Germany: Nomos, 2014), 95.

¹¹⁴ Pavlo Pushkar, “The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments” (2017), 41. Mahkeme “5'inci maddenin 1'inci fıkrasına aykırı olarak hürriyetten yoksun bırakmanın kendine özgü doğası tam bir onarımı engellemektedir.” demektedir. “...complete reparation (restitutio in integrum) is prevented by the intrinsic nature of a wrong that consists of a deprivation of liberty contrary to Article 5 par. 1 (art. 5-1)...” bkz. *Guzzardi/İtalya*, B. No: 7367/76, T: 06.11.1980 § 113, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>.

¹¹⁵ *Doğan ve Diğerleri/Türkiye* davasında iç göçe zorlanan başvuranlar evlerine dönmek istemediklerini belirtmişlerdir. “...it appears from the parties' submissions that the applicants are no longer willing to return to their homes...”. *Doğan ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 8803/02, T: 13.07.2006 § 49, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76309>.

¹¹⁶ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 32.

¹¹⁷ Lobov, “Restitutio in integrum in the system of the European Court of Human Rights”, 83; Christian Tomuschat, “Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum”, *La Convention Européenne Des Droits de l'homme, Un Instrument Vivant: Mélanges En l'honneur de Christos L. Rozakis = The European Convention on Human Rights, a Living Instrument : Essays in Honour of Christos L. Rozakis*, kitap editörü Dean Spielmann vd. (Bruxelles: Bruylant, 2011), 641.. Tomuschat Dünyadaki İnsan Hakları Sözleşmelerinin zararların giderimi ile ilgili maddeleri göz önüne alındığında en karmaşık maddenin AİHS'nin 41'inci maddesi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tomuschat, “Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum”, 631.

metin müzakerelerini aşmak üzere insicamsız bir madde metni oluşturularak Sözleşmeye eklenmiştir¹¹⁸. Tomuschat “*satisfaction*” (tatmin) kelimesinin milletlerarası hukuk dilinde manevi zararları karşılamak için kullandığını ancak Sözleşme bağlamında başından beri “*reparation*” (onarım) kelimesi ile eş anlamlı anlaşıldığını ifade etmektedir¹¹⁹. Yine o adil tatmin ibaresinin Mahkeme’nin yerine getirmek zorunda olduğu vazifenin kapsam ve derinliğini yansıtmaktan uzak olduğunu belirtmektedir¹²⁰.

1.3.2.2.1. Eski hale iade

Eski hale iade kavramının uluslararası hukuk dilindeki karşılığı “*restitutio in integrum*” şeklindedir. Latince bir kavram olan “*restitutio*” restorasyon kelimesinin kökenidir ve *önceki duruma döndürme* demektir¹²¹. *In integrum* ise *tamamen, bütün olarak, tekmilen* manalarına gelir¹²². Bu durumda *restitutio in integrum*’un birebir tercümesi *tam olarak önceki duruma döndürme* olarak kabul edilebilir¹²³.

Restitutio in integrum hukuki ıstılahta dilimizde Osmanlı Türkçesiyle “*hal-i sabıka irca*” şeklinde ifade edilirken zamanla *eski hale iade* ya da *eski hale getirme* şeklinde ifade edilir olmuştur¹²⁴.

¹¹⁸ Bostjan M. Zupancic, *On the European Court of Human Rights: An Insider’s Retrospective* (Utrecht: Eleven International Publishing, 2019).

¹¹⁹ Tomuschat, “Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum”, 631.

¹²⁰ Tomuschat, “Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum”, 641.

¹²¹ Aaron Xavier Fellmeth - Maurice Horwitz, *Guide to Latin in International Law* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2009), 256. Mezkûr eser kavramı şöyle tanımlar: **Restitutio**. *râstetû’ tēō*. *restitû’ šō*. *n*. “Restitution.” Restoration to the previous condition, as by the restoration of a thing taken (or a comparable substitute) to its previous owner. In modern times, when restoration is not possible, monetary compensation has generally been considered an adequate substitute.

¹²² Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 129. Mezkûr eser kavramı şöyle tanımlar: **In integrum**. *ēn ēntāg’ rūm*. *in integ’ rum*. *adj*. “In the whole.” (1) Entire; in the entirety. (2) Perfect or complete.

¹²³ Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 256.. Mezkûr eser kavramı şöyle tanımlar: **Restitutio in integrum**. *râstetû’ tēō ēn ēntāg’ rūm*. *restitû’ šō in integ’ rum*. *n*. “Full restitution.” Restitution of a damaged or taken thing to its previous condition, as by the restoration of the thing (or a comparable substitute) to the owner who has been deprived of it. In modern times, the term has sometimes been used to refer to the payment of full compensation for the loss sustained in the event that restoration or replacement of the thing damaged or taken is not feasible (for example, when it has been depleted or destroyed). This term differs from simple **Restitutio** merely in emphasizing that the restoration must be complete as opposed to partial. E.g., “The Party who has been dispossessed has a choice of remedies. He may claim restitution of the property taken. This is what is meant by *restitutio in integrum*. He may on the other hand abandon any claim to restitution of the actual property and claim damages instead.” Factory at Chorzów, P.C.I.J. Ser. A, No. 17, 1928, at 70 (Merits) (Judge Finlay, dissenting). See International Law Commission, Draft Articles on State Responsibility art. 35, UN GAOR 56th Sess., Supp. No. 10, at 155–68, UN Doc. A/56/10 (2001). An alternative term is *Restitutio ad integrum* (statum).

¹²⁴ Kanaatimizce *iade* ve *getirme* kelimeleri *irca* kelimesinin verdiği manayı vermekten uzaktır. Türk Dil Kurumu *iade* kelimesini *alınmış bir şeyi geri verme, verilen bir şeyi almayarak geri çevirme, reddetme*;

Eski hale iade bir milletlerarası hukuk terimi olarak geniş ve dar olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanmaktadır. Geniş manaya göre zarara yol açan eylem işlenmemiş olsaydı var olacak olan durumun temin edilmesini ifade ederken, dar manasına göre haksız fiilden önceki duruma (*statu quo ante*) dönülmesini ifade eder¹²⁵. Mahkeme ve Bakanlar Komitesi kavramı anlayışında net bir ayrım bulunduğunu söylemek zordur. Nitekim Bakanlar Komitesi'nin *statu quo ante*'nin sağlandığına atfen icra dosyasını kapattığı dosyalar var. Öte yandan Mahkeme'nin yayınladığı Adil Tazmin Talepleri isimli uygulama talimatında hükmedilebilecek tazminat kalemleri şöyle ifade olunmuştur:

Maddi zararın amacı başvurucunun tespit edilen ihlalin gerçekleşmemiş olması halinde bulunması muhtemel olan duruma mümkün olduğunca kavuşturulmasıdır. Başka bir ifadeyle, *restitutio in integrum*'dur. Maddi zarar gerçekten maruz kalınan zararı (*damnum emergens*) ve gelecekteki kayıpları veya mahrum kalınan kârı da (*lucrum cessans*) içerebilir.¹²⁶

Teorik olarak eski hale iade taraf devletin geçmişe etkili şekilde bazı kararlar alması, bazı eylemleri yapması veya yapmaması ile mümkündür. Ancak iş pratikte her zaman öyle olmaz. Eski hale iade mümkün yahut makul olmayabilir. Hatta mümkün ve makul olsa dahi taraf devlet buna yanaşmayabilir. Bu durumları gözetken Mahkeme genel itibarıyla eski hale iadeyi icbar edecek şekilde kararlar vermekten kaçınmakta, adil tatmine hükmetme yetkisini ön planda tutarak hüküm kurmaktadır¹²⁷.

AİHM faaliyete geçtikten sonraki yıllarda doğrudan bir eski hale iadeye hükmetmekten uzun yıllar kaçınmıştır. Mahkeme bahis mevzu dönemde defaten kendi yetkisinin söz konusu ihlalin sonuçları taraf devletçe giderilemediği ölçüde tazminata hükmetmek olduğunu vurgulamıştır¹²⁸. Mahkeme'nin bu tutumu Sözleşme'nin 41'inci maddesini çekingeni bir şekilde yorumlanmasının bir neticesi olarak görülmüştür¹²⁹. Bu bağlamda ihlalcı devlete

karşılıklı olarak yapma, mukabele etme şeklinde tanımlarken, getirme kelimesini *getirmek işi* ve dokuz farklı tanımını verdiği getirmek fiilini de konuya en yakın manasında *gelmesini sağlamak* şeklinde tanımlamaktadır. İrca kelimesinin Türk Dil Kurumu sözlüğündeki ilk karşılığı ise *eski biçimine sokma* şeklindedir ki, bu tanım *restitutio* kelimesinin birebir karşılığıdır.

¹²⁵ Fehmi Kerem Bilgin, *Uluslararası Hukukta restitutio in integrum ilkesi* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 2.

¹²⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı) (Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı)), (2007), 3.

¹²⁷ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 31.

¹²⁸ Tomuschat, "Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum", 642.

¹²⁹ Tomuschat, "Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum", 642.

ihlalin nasıl giderileceğine dair hususi talimatlar veremeyeceğini, kararlarının açıklayıcı mahiyette olup nasıl icra edileceğine dair nihaî kararın ilgili devlet tarafından alınacağını belirtmiştir¹³⁰. Dolayısıyla eski hale iade Mahkeme için yol gösterici bir ilke olarak kabul edilmişse de doğrudan uygulama bulamamıştır¹³¹. Mahkeme'nin eski hâkimlerinden Giovanni Bonello bu durumu bir muhalefet şerhine koyduğu “*bir adaletsizliğin mağdurunu cerbezeli sözlerle tatmin etmeyi ummak kavrulmuş bir çocuğun susuzluğunu tatlı meditasyon şarkılarıyla bastırmaya çalışmak gibi...*” ifadesiyle eleştirmiştir¹³². Leach, Sözleşme'nin eski hale iadenin sağlanmasını açıkça vazettiğini; Mahkemenin, buna rağmen, devletlerin egemenliklerini çiğnemekle itham olunmamak için dikkatli ve muhafazakâr bir yol seçtiğini belirtmektedir¹³³. Bununla beraber metne bağlı bir okuma yapıldığında Sözleşme'nin para harici telafi yollarına bir gönderme yapmadığı da ifade olunmaktadır¹³⁴.

2000'li yıllardan itibaren Mahkeme'nin eski hale iade yaklaşımının değişmeye başladığı görülür ki bu hususu aşağıda göreceğiz. Belirtelim ki Mahkeme'nin ne zaman ve hangi şartlarda doğrudan spesifik yargısal emir verdiği, yani eski hale iadeye hükmettiği hususu net değildir¹³⁵. Mahkeme bu hususta giderek artan bir cesaretle hareket ediyorsa da genel uygulama şablonunu çıkarmak şu an için mümkün değildir.

Görebildiğimiz kadarıyla doktrinde eski hale iade ilkesinin Mahkeme tarafından daha sert ve hatta standart olarak uygulanması gerektiği yönünde bir talep mevcuttur. Kanaatimizce Mahkeme'nin üye devletlerin büyük bir kısmının rızası olmaksızın tartışmalı bir hususu standart biçimde sürekli uygulaması doğru olmaz. Nitekim son yıllarda İngiltere ve Danimarka başta olmak üzere birtakım üye devletlerin ikincilik ilkesine güçlü vurgu yaparak takdir marjı doktrininin sadakatle uygulanmasını talep etmesi Mahkeme'nin 2011

¹³⁰ *Marckx/Belçika*, B. No: 6833/74, T: 13.06.1979 § 58, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.

¹³¹ *De Wilde, Ooms and Versyp/Belçika (Madde 50)*, B. No: 2832/66, T: 10.3.1972, § 20; *Neumeister/Avusturya (Madde 50)*, B. No: 1936/63, T: 7.5.1974, § 40, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57607>.

¹³² *Aquilina/Malta*, B. No: 25642/94, T: 29.04.1999, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58239>. Orijinal ifade şu şekildedir: *Hoping to satisfy a victim of injustice with cunning forms of words is like trying to quench the thirst of a parched child with fine mantras.*

¹³³ Philip Leach, “No longer offering fine mantras to a parched child? The European Court’s developing approach to remedies”, *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, ed. Andreas Føllesdal vd., Studies on Human Rights Conventions (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 145.

¹³⁴ Helen Keller - Cedric Marti, “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”, *European Journal of International Law* 26/4 (Kasım 2015), 841.

¹³⁵ Keller - Marti, “Reconceptualizing Implementation”, 842.

senesinden beri ikincillik ve takdir marjı doktrinlerine daha fazla vurgu yapmasına sebep olmuştur¹³⁶.

Mahkeme'nin mevcut pozisyonunu üye devletlerin birtakım tepkileri karşısında ikincillik ve takdir marjı ilkeleri lehine esnetmek durumunda kaldığı düşünülürse, yargısal emir formuna bürünecek eski hale iade kararlarının daha fazla tepki çekeceğini öngörüp otorite ve meşruiyetini mevcut sınırlar içinde optimum dengede tutmaya çalıştığını varsaymak temelsiz olmayacaktır. Esasen siyasiler, akademi dünyası ve hâkimler arasında Mahkeme'nin 90'lı yıllara kadar oynadığı rolü oynaması gerektiğini savunanlar ile Mahkeme'nin bir Avrupa Anayasa Mahkemesi haline gelmesini isteyenler arasında süregelen bir rekabet söz konusudur¹³⁷. Mahkeme bu tartışmaların arasında her iki taraf nezdinde de meşruiyetini koruyucu bir siyaset gütmek durumundadır. Kararlarının ülkelerin insan hakları reformları için “meşru dış müdahale aracı” olarak algılandığı¹³⁸ göz önüne alınırsa bu meşruiyetin yitirilmesi hem Mahkeme hem de üye devletler açısından istenmeyen bir durum olur. Mahkeme bundan itina ile kaçınmakta ve eski hale iadeye sadece fevkalade şartların varlığı halinde istisnai olarak hükmetmektedir.

1.3.2.2.1.1. Mülkiyet hakkı

AİHM kararlarında eski hale iadenin en yaygın olduğu başvurular mülkiyet hakkına ilişkin başvurulardır¹³⁹. Bu bağlamda zikredilmesi gereken ilk karar *Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan*¹⁴⁰ kararıdır. Bu karar Mahkeme'nin geleneksel katı yaklaşımından ayrıldığı ilk karar olma özelliğiyle ayrı bir öneme sahiptir¹⁴¹. Arazileri devletleştirilen başvuranlar tarafından yapılan başvuru üzerine AİHM mülkiyet hakkının ihlal edildiğini

¹³⁶ Ralf Alleweldt, “Avoiding Another Brexit: The Subsidiarity Principle, the European Convention on Human Rights and the United Kingdom”, *Commonwealth & Comparative Politics* 57/2 (03 Nisan 2019), 232.

¹³⁷ Elisabeth Lambert-Abdelgawad, “The Court as a part of the Council of Europe: the Parliamentary Assembly and the Committee of Ministers”, *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, ed. Andreas Føllesdal vd., Studies on Human Rights Conventions (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 264.

¹³⁸ Courtney Hillebrecht, “The Power of Human Rights Tribunals: Compliance with the European Court of Human Rights and Domestic Policy Change”, *European Journal of International Relations* 20/4 (Aralık 2014), 1106.

¹³⁹ Leach, “No longer offering fine mantras to a parched child?”, 149.

¹⁴⁰ *Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan* (Madde 50), B. No: 14556/89, T: 31.11.1995 § 34, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57961>.

¹⁴¹ Tomuschat, “Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum”, 643.

saptadıktan sonra eski hale iade ilkesinin konumuna netlik kazandırmış¹⁴² ve şunları kaydetmiştir:

... Mahkeme'nin ihlal bulduğu bir karar davalı devlete ihlali sonlandırma ve sonuçlarını ihlal ortaya çıkmazdan önceki duruma en yakın şekilde telafi etmeye matuf bir hukuki külfet yükler. Bir davanın tarafı olan Akit Devletler prensip itibarıyla Mahkeme'nin ihlal bulduğu bir karara nasıl uyacaklarını seçmekte hürdürler. Kararın icra usulüne yönelik bu takdir yetkisi Akit Devletlerin Sözleşme kapsamında garanti edilen hak ve hürriyetleri güvence altına almadaki birincil yükümlülüğe bağlı (madde 1) seçim hürriyetini yansıtmaktadır. İhlalin tabiatı *restitutio in integrum*'a el veriyorsa, davalı devlete bunu gerçekleştirmek düşmektedir.

Gerekçedeki bu vurgudan sonra AİHM kararın hüküm kısmında devlete iki seçenekli bir onarım yolu sunmuştur:

Bu gerekçelerle Mahkeme, oybirliğiyle

...

2. Davalı devletin bahis mevzu 104.018 metrekarelik araziye üzerindeki yapılarla beraber altı ay içinde iade etmesine,

3. Bu telafi yolunda başarısız olması durumunda, davalı devletin başvurulara, altı ay içinde ... 5.551.000.000 drahmi maddi tazminat ödemesine

Karar verir.

Görüldüğü üzere Mahkeme, *Papamichalopoulos ve Diğerleri* kararında hükümetin ilk vazifesini hükme açıkça yazmaktan imtina etmemiştir. Bu kararın Mahkeme'nin eski hale iade mefhumuna yaklaşımını değiştirdiği ilk karar olarak anılmasının sebebi budur. Bununla beraber radikal bir değişime gidilmemiş eski hale iade, nihayetinde, sadece bir seçenek olarak sunulmuştur¹⁴³.

Mahkeme'nin önüne birkaç yıl sonra *Brumarescu/Romanya*¹⁴⁴ davası gelmiş ve Mahkeme *Papamichalopoulos ve Diğerleri* kararındaki yaklaşımını muhafaza ederek hükme eski hale iade seçeneğini yine terditli olarak yazmıştır. Diğer bir deyişle taraf devletin ilk yükümlülüğünün mülkiyet hakkı ihlaline sebebiyet veren uygulamayı sonlandırmak; yani

¹⁴² Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 29.

¹⁴³ Yunan Devleti kararı icra ederken araziye iade etmemiş, tazminatı ödemekle iktifa etmiştir. Bkz. Nihai Çözüm Kararı, DH (98) 309, T: 25.09.1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55784>.

¹⁴⁴ *Brumarescu/Romanya* (Madde 41), B. No: 28342/95, T: 23.01.2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59159>.

başvuru konusu araziyi başvurana iade etmek olduğunu vurgulamış, bu yerine getirilmediği takdirde belirlenen tazminat miktarını ödemesi gerektiğine hükmetmiştir¹⁴⁵.

Benzer bir karar olarak *Dacia S.R.L./Moldova*¹⁴⁶ kararı zikredilebilir. Davaya yol açan olayda başvuran 1999'da devlete ait bir oteli açık artırma ile satın almıştır. Otelden sonra otelin arazisini de yetkili mahalli idareden satın alan başvuran oteli yeniden tefriş etmiştir. Ancak savcılığın başvurusu üzerine açık artırma 2003 senesinde birtakım usulî eksiklikler sebebiyle iptal edilmiş ve otelin mülkiyeti tekrar devlete geçmiştir. Bunun üzerine başvurana sadece 1999 senesindeki açık artırma ücreti iade edilmiştir. AİHM başvuranın üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirdiğini, bahsi geçen usulî eksiklikler açısından bir kusuru olmadığını, savcılığın bahis mevzu müracaatı süresi geçtikten sonra yaptığını ve bunun mücbir bir sebep olmaksızın devlet lehine ayrımcılık doğurarak avantaj sağladığını tespit etmiş ve mülkiyet hakkı ile adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vererek otel ve arazinin müştemilatı ile başvurana iadesine, bu yapılmadığı takdirde belirlenen tazminatın ödenmesine hükmetmiştir¹⁴⁷.

*Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye*¹⁴⁸ başvurusuna yol açan olayda, Osmanlı Devleti döneminde kurulup Türkiye Cumhuriyeti döneminde varlığını devam ettiren başvuran vakıf 1952'de bir gayrimenkul hissesini hediye olarak almış, 1958'de de kalan hisseyi satın alarak gayrimenkulün sahibi olmuştur. 1992 yılında Hazine başvuranın Lozan anlaşması mucibince 1936 senesinde sunduğu beyannamede gösterilenler haricinde mülk edinemeyeceği gerekçesiyle tapu iptal davası açmıştır. Yargıtay'ın 1976 tarihli bir içtihadına dayanan yerel mahkeme davayı kabul ederek başvuran vakfın tapusunu iptal etmiş, karar Yargıtay tarafından onanmıştır. AİHM 1976 tarihli içtihadın başvuranın bahis mevzu gayrimenkulü edindiği tarihte öngörülemez olduğunu belirterek mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar

¹⁴⁵ Kararın icrası benzer başka Romanya kararları ile beraber görülmüş ve Romanya birtakım başvurular açısından *restitutio in integrum* seçeneğine başvurmuştur. Bkz. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2007)90, T: 20.06.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81539>.

¹⁴⁶ *Dacia S.R.L./Moldova (Adil Tatmin)*, B. No: 3052/04, T: 24.02.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91479>.

¹⁴⁷ Kararın icrasında otel ve müştemilatı başvurana iade edilmiştir. Bkz. *Sekretaryanın notu*, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-6794> (Erişim: 30.06.2021).

¹⁴⁸ *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye*, B. No: 34478/97, T: 09.01.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78866>.

vermiştir. Mahkeme kararında bahis mevzu gayrimenkulün başvuran adına kayıt edilmesine hükmetmiş, buna uyulmadığı takdirde belirlenen tazminatın ödenmesine karar vermiştir¹⁴⁹.

Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye (No.2) ¹⁵⁰ kararında Mahkeme başvuran vakfın başvuru konusu mülklere mevzu arazilere uzun yıllardır malik sıfatıyla zilyet olduğunu, devletin kendi kanunu mucibince başvuranların adına kayıtlanması gereken mülkler için başvuran vakfın talebinin reddedilmesinin mülkiyet hakkını ihlal ettiğini tespit etmiştir. Mahkeme hüküm kısmında bahis mevzu mülklerin tapuda başvuranın üzerine kayıt edilmesine, bu yapılmadığı takdirde tazminat ödenmesine karar vermiştir¹⁵¹.

Bir başka misal olarak *Saghinadze/Gürcistan*¹⁵² kararı zikredilebilir. Başvuru Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde yaşamaktayken 1992-1993 yıllarındaki silahlı çatışmalar neticesinde yerinden edilmiş kişi statüsü altında Abhazya'yı terk etmek mecburiyetinde kalan bir aile tarafından yapılmıştır. Ailenin göçünü müteakip İçişleri Bakanlığı babaya Teftiş Departmanı Başkanlığı görevini teklif eder ve babanın bu teklifi kabul etmesi üzerine aileye bakanlığa ait bir sayfiyeyi tahsis eder. Baba 1998 yılında emekli olduysa da 2003'teki Gül devriminden sonra yeni atanan İçişleri Bakanı tarafından göreve tekrar çağrılır. Bu dönemde birtakım üst düzey devlet görevlilerinin de adının karıştığı bir soruşturma yürütür. Ülke başsavcısı kendisinden fazla ileri gitmemesini ister. Başsavcı ilerleyen dönemde İçişleri Bakanı olur ve başvuranın görevine son verir. Aynı sene başvuranın evde bulunmadığı bir sırada bahis mevzu sayfiye polislerce basılır ve aile zorla tahliye edilir. AİHM Gürcistan'da yürürlükte olan 1996 tarihli Yerinden Edilmiş Kişiler ve Mülteciler Kanununa dikkat çeker. Bu kanun mucibince yerinden edilmiş kişilerin iyi niyetle edindikleri meskenlerin maddi karşılığı olduğu kabul edilmiştir. Buna göre yerinden edilmiş bir kişiyi benzer bir mesken önermeden yahut uygun bir maddi tazminat ödemediği işgal ettiği meskenden tahliye etmek mümkün değildir. Bahis mevzu kanunu göz önüne alan Mahkeme öncelikle başvuranların iç hukuka göre sayfiyeyi ikametleri olarak kullanma hakları olduğunu ve bunun mülk teşkil ettiğini saptamıştır. Mahkeme ilgili kanun mucibince tahliye için mahkeme kararı gerekirken olayda

¹⁴⁹ Hükümet tarafından sunulan faaliyet raporuna göre kararın icrasında eski hale iadeye gidilmemiş, hükmedilen tazminat ödenmiştir. Bkz. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)985, T:12.09.2019 § 14, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2019\)985E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2019)985E).

¹⁵⁰ *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye (No.2)*, B. No: 37646/03, T: 06.10.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94800>.

¹⁵¹ Hükümet tarafından sunulan faaliyet raporuna göre kararın icrasında, eski hale iade seçeneğine başvurulmuş, bahis mevzu mülk başvuran vakıf adına kaydedilmiştir. Bkz. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)985, T:12.09.2019 § 17, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2019\)985E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2019)985E).

¹⁵² *Saghinadze/Gürcistan*, B. No: 18768/05, T: 13.01.2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150227>.

böyle bir karar bulunmadığını, bilakis tahliyenin İçişleri Bakanı'nın şifahi emri üzerine yapıldığının ihtilafsız olduğunu, bu yönüyle müdahalenin iç hukukta kanunî bir zemini olmadığını belirterek mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM, bu kararında da eski hale iadeye açıkça hükmetmemiş ve öncelikle bahis mevzu sayfiyenin başvurana iadesine, bu olmazsa münasip bir başka yerleşim yeri verilmesine hükmetmiştir. Hiçbiri olmazsa başvurana tarafların üzerinde mutabık kalacağı uygun bir tazminat miktarı ödenmesi gerektiğine, anlaşma vaki olmazsa kendinin bir tazminata hükmedeceğine karar vermiştir¹⁵³.

Mahkeme, emsal olarak zikrettiğimiz, yukarıdaki mülkiyet hakkı ihlali içeren başvurularda eski hale iadeye terditli olarak hükmetmiştir. Bunun Mahkeme için yetki çerçevesini sıkı sıkıya gözeten ihtiyatlı bir yol olduğunu gözlemek zor değil. Doktrinde Mahkeme'nin izlediği bu usulün eski hale iade mefhumunun altını oyduğu, tabiri caizse taraf devlete ihlali “satın alma” imkânı verdiği¹⁵⁴ eleştirileri yöneltilmekteyse de yukarıda belirttiğimiz üzere Mahkeme'nin meşruiyet ve otoritesini muhafaza için bu ihtiyatlı yolu izlemesi tarafımızca makul görünmektedir.

1.3.2.2.1.2. Adil Yargılanma Hakkı

Yıllar boyunca AİHM'nin Sözleşme'nin altıncı maddesi bağlamında bir yargılamanın adil yargılanma hakkına aykırı yürütüldüğünü saptaması kayda değer bir ehemmiyeti haiz değildi¹⁵⁵. Bir yargılamanın gayri adil yürütüldüğünün saptanması mantıkî bir netice olarak o yargılamanın tekrar görülmesini, iade-i muhakemeyi, yani yargılamanın yenilenmesini gerektirmekteyse de yıllar boyu böyle bir meselenin gündeme gelmediği görülmektedir. Bu durum, mülkiyet hakkı başvurularında olduğu gibi 2000'li yılların başından itibaren değişmeye başladı¹⁵⁶. Bu duruma Mahkeme'nin aynı sebepten ihlal bulduğu ancak birinde sükût ederken diğerinde en uygun çözüm yolunun yargılamanın yenilenmesi olacağını açıkça ifade ettiği *Incal/Türkiye*¹⁵⁷ ve *Gencel/Türkiye*¹⁵⁸ kararları örnek olarak zikredilebilir.

¹⁵³ Kararın icrasında hükümet *restitutio in integrum*'a başvurmuş ve başvurana 50 ve 60 metre karelerden oluşan iki apartman dairesinin mülkiyeti kayıtsız olarak verilmiştir. Bkz. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2016)193, T: 23.02.2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)193E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)193E).

¹⁵⁴ Louikis G. Loucaides, “Reparation for Violations of Human Rights under the European Convention and Restitutio in Integrum”, *European Human Rights Law Review* 2 (2008), 186.

¹⁵⁵ Leach, “No longer offering fine mantras to a parched child?”, 152.

¹⁵⁶ Leach, “No longer offering fine mantras to a parched child?”, 152.

¹⁵⁷ *Incal/Türkiye [BD]*, B. No: 22678/93, T: 09.06.1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197>.

¹⁵⁸ *Gencel/Türkiye*, B. No: 53431/99, T: 23.10.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61392>.

Haziran 1998 tarihli *Incal/Türkiye* kararında AİHM Devlet Güvenlik Mahkemeleri heyetinde bulunan askerî hâkim üye sebebiyle Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Sözleşme'nin 6'ncı maddesinin 1'inci fıkrasındaki "tarafsız ve bağımsız mahkeme" ölçütünü karşılamadığını belirterek adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme bu kararda yeniden yargılamaya yönelik bir göndermede bulunmamıştır. Ekim 2003 tarihli *Gencel/Türkiye* kararında ise yine aynı sebepten, yani Devlet Güvenlik Mahkemesi bünyesinde askerî hâkim üye bulunmasından dolayı, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiş; ancak bu sefer, her ne kadar hüküm kısmında doğrudan bir kayda yer vermese de gerekçe kısmında ihlali gidermek için en münasip yolun iade-i muhakeme olacağını belirtmiştir¹⁵⁹.

Bu yaklaşım Temmuz 2008 tarihli *Vladimir Romanov/Rusya*¹⁶⁰ kararında da devam ettirilmiştir. Rus vatandaşı Vladimir Romanov'un hırsızlık suçundan dokuz yıldan fazla ağırlaştırılmış hapis cezasına çarptırıldığı başvuru konusu olayda, yerel mahkeme tarafından birinci derecede etkili bir şahidin ifadesinin sadece yazılı olarak alınması başvuru konusu edilmiştir. AİHM, görgü şahidinin ifadesinin yazılı olarak alınıp başvuranın yokluğunda okunduğunu, başvuranın görgü şahidinin ifadesine karşı savlarını ortaya koymak için münasip ve yeterli şartlardan mahrum bırakıldığını saptamıştır. Mahkeme, yine hüküm kısmında olmasa da gerekçede, ihlalin giderimi için en uygun yolun ya yeni baştan bir yargılama ya da eski yargılamanın yenilenmesi olduğunu belirtmiştir¹⁶¹.

Mahkeme'nin uygulamasına bakıldığında 2003'ten itibaren ihlal kararlarında taraf devletlerin iade-i muhakemeye gitmesinin yaygın olarak teşvik edildiği, bu teşvik dilinin yer yer talimat diline evrildiği görülmektedir¹⁶².

AİHM'nin doğrudan yeniden yargılamaya hükmedip hükmedemeyeceği hususunda Mahkeme Büyük Dairesi Haziran 2009 tarihli *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2)*¹⁶³ kararında şunu belirtmiştir:

¹⁵⁹ "Mahkeme bir başvuranın mahkûmiyetine 6'ncı maddenin 1'inci fıkrası anlamında bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından karar verilmediğini saptadığında, prensip olarak en uygun çözümün başvuranın bağımsız ve tarafsız bir mahkeme heyeti tarafından tekrar yargılanması olduğu kanaatindedir." Bkz. *Gencel/Türkiye* § 27

¹⁶⁰ *Vladimir Romanov/Rusya*, B. No: 41461/02, T: 24.07.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87836>.

¹⁶¹ *Vladimir Romanov/Rusya* § 118.

¹⁶² Leach, "No longer offering fine mantras to a parched child?", 152.

¹⁶³ *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2)* [BD], B. No: 32772/02, T: 30.06.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93265>.

Özel olarak iade-i muhakeme [tedbirine] gelince Mahkeme'nin bu tür tedbirlere hükmetme yetkisi olmadığı açıktır. ... Bununla birlikte, bir şahıs Sözleşme'nin 6'ncı maddesindeki kuralların ihlaline sebebiyet vermiş bir yargılama sonunda mahkûm edildiği zaman, Mahkeme, talep üzerine, yeni bir yargılama yapılmasının ya da [ihlale yol açmış] yargılamanın yenilenmesinin prensip itibarıyla ihlali gidermek için uygun bir yol teşkil ettiğini belirtebilir¹⁶⁴.

Büyük Daire, görüleceği üzere, Mahkeme'nin iade-i muhakemeye hükmetme yetkisi olmadığını açık olduğunu belirtmiştir. Ancak Mahkeme'nin 1. Dairesi aynı sene *Maksimov/Azerbaycan*¹⁶⁵ davasında doğrudan yargılamanın yenilenmesine hükmetmiştir. Mezûr başvuruda terör suçundan yargılanıp müebbet hapse mahkûm edilen başvurana temyiz mahkemesinde görülen duruşmanın tarihi tebliğ edilmemiş, duruşma başvuranın yokluğunda yapılarak aleyhe karar verilmiştir. 1. Daire oybirliğiyle Sözleşme'nin 6'ncı maddesinin 1'inci fıkrasının ihlal edildiğine karar vermiş, dörde üç oy çokluğuyla davalı devletin temyiz duruşmasının tekrar görülmesi için gereken tüm adımları atması gerektiğine hükmetmiştir.

Hukuk davalarına bakıldığında Mahkeme'nin iade-i muhakemeye hükmetmekte ceza yargılamalarına nazaran daha çekingen davrandığı gözlemlenmektedir. Buna bir istisna olarak *Lungoci/Romanya*¹⁶⁶ kararı zikredilebilir. Başvuruda başvuran babasının 1947 yılında yaptığı bir anlaşmaya istinaden bazı apartmanların kendisine devrini talep etmiş, yerel mahkeme ise tapusu bulunmadığından bahisle davayı reddetmiştir. Bunun üzerine başvuran tespit davası açarak 1947 tarihli anlaşmanın geçerli bir anlaşma olduğunu ve babasının üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirdiğini tespit ettirmiştir. Tekrar tapu tescili için açtığı dava bu sefer de aynı hususta kesin hüküm bulunduğu gerekçesiyle, önceki karara atıfla, reddedilmiştir. AİHM adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiş ve başvuranın talep etmesi halinde yargılamanın yenilenmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Mahkeme'nin *Lungoci* ve *Maksimov* kararlarından gerek önce gerek sonra genel temayülünün iade-i muhakemeye hükmetmek değil tavsiye etmek olduğu göz önüne alındığında bu kararlar ayırksı kararlar olarak göze çarpmaktadır¹⁶⁷.

¹⁶⁴ *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2) [BD]* § 89.

¹⁶⁵ *Maksimov/Azerbaycan*, B. No: 38228/05, T: 08.10.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94871>.

¹⁶⁶ *Lungoci/Romanya*, B. No: 62710/00, T: 26.01.2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72174>.

¹⁶⁷ Leach, "No longer offering fine mantras to a parched child?", 156.

Büyük Daire'nin *Cudak/Litvanya*¹⁶⁸ kararı da zikre değer bir karardır. Başvuran Bayan Cudak Litvanya'nın başkenti Vilnius'taki Polonya büyükelçiliğinde sekreter ve santral görevlisi olarak çalışmaktayken cinsel tacize uğrar. Bu husus araştırılıp yetkili makamlarca teyit edilmesine rağmen Büyükelçilikteki görevine izinsiz olarak işe devam etmediği gerekçesiyle son verilir. Başvuranın Litvanya makamları önünde açtığı işe iade davası bahis mevzu görevin Polonya devleti adına yapıldığı ve bu sebeple Litvanya mahkemelerinin yargı yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle reddedilir. AİHM kendisine yapılan başvuru üzerine yerel mahkemelerin devlet bağımsızlığı mefhumunu çok katı uyguladığından bahisle mahkeme erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme kararın gerekçesinde ihlali giderecek en uygun yolun yargılamanın yenilenmesi olduğunu belirtmişse de hüküm kısmında buna açıkça yer vermemiştir¹⁶⁹.

Ancak belirtelim ki Büyük Daire'nin kendisi de bu prensipten zaman zaman sapmaktadır. Bu bağlamda Büyük Daire'nin *Scoppola/İtalya*¹⁷⁰ kararı bahse değer bir karardır. Olayda, başvuran cinayet ve başka suçlardan yargılanıp müebbet hapse çarptırılmış, olay tarihindeki kanuna göre müebbet hapis cezasının otuz yıl olarak belirlenip uygulanması gerekirken, olaydan sonra yürürlüğe giren bir kanun mucibince başvurana şartlı tahliyesiz müebbet hapis cezası verilmiştir. Büyük Daire Sözleşme'nin 6 ve 7'nci maddelerinin ihlal edildiğini saptadıktan sonra taraf devletin başvuranın cezasını kararda belirlenen kriterlere uyan bir ceza ile (azami otuz yıl hapis cezası olacak şekilde) değiştirmesi gerektiğine hükmetmiştir. Büyük Daire'nin bu kararı iade-i muhakemeye hükmetmekten dahi ileri düzeyde eski hale iade örneği olmakla göze çarpmaktadır. Zira Mahkeme burada verilecek cezaya doğrudan bir üst sınır çizmiş, bunun nasıl temin edileceğini ise ihlalci devlete bırakmıştır.

1.3.2.2.1.3. Haksız Tutukluluk (Tahliye Emri)

AİHM'nin işi, Sözleşme'nin 5'inci maddesinde düzenlenen hürriyet ve güvenlik hakkının ihlali bahis mevzu olduğunda ihtiyatlı davranmak yukarıdaki kadar kolay olmamaktadır. Mahkeme'nin tavrı mülkiyet hakkı ihlali bahis mevzu olduğunda, birkaç istisna hariç, eski hale iadeye terditli olarak hükmetmek; adil yargılanma hakkı ihlali bahis mevzu olduğunda, yine birkaç istisna hariç, kararın gerekçesinde en iyi onarım yolunun yargılamanın

¹⁶⁸ *Cudak/Litvanya* [BD], B. No: 15869/02, T: 23.03.2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97879>.

¹⁶⁹ Hâkim Malinverni muhalefet şerhi yazarak iade-i muhakemenin hüküm kısmında açıkça yazılması gerektiğini belirtmiş ve hâkimler Casadevall, Cabral Barreto, Zagrebelsky ve Popović bu şerhe iştirak etmişlerdir.

¹⁷⁰ *Scoppola/İtalya* [BD], B. No: 10249/03, T: 17.09.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94135>.

yenilenmesini olduğunu belirtmektir. Ancak AİHM, Sözleşme'nin 5'inci maddesi bağlamında bir ihlal bahis mevzu olduğu zaman, ihlalin ivedilikle sonlandırılması ihtiyacı hâsıl olduğundan doğrudan tahliye hükm etmek durumunda kalmaktadır.

Mahkeme'nin doğrudan başvuranın tahliyesine karar verdiği ilk karar *Assanidze/Gürcistan*¹⁷¹ kararıdır. Başvuru ilk derece mahkemesi tarafından mahkûm edilip hapse konulan bir başvurulanla ilgilidir. Temyiz mahkemesi başvuruyu beraat ettirmiş, ancak başvuran, bu karara rağmen serbest bırakılmamıştır. Karar tarihi itibarıyla halen hücre hapsinde bulunan başvuranla ilgili Mahkeme, doğrudan eski hale iadeye hükmederek, en kısa sürede salıverilmesine hükmetmiştir¹⁷².

Benzer bir örnek olarak *Ilascu ve Diğerleri/Moldova & Rusya*¹⁷³ kararı zikredilebilir. Moldova'nın Romanya ile birleşmesi için çalışan başvuranlar Moldova içinde özerk bir yönetim olan ve güvenlik hizmeti Moldova, Rusya ve yerel güçlerce sağlanan Transdinyester Moldova Cumhuriyeti bölgesinde tutuklanmış ve mahkûm edilmişlerdir. AİHM, kendilerini mahkûm eden mahkemelerin Sözleşme'nin öngördüğü mahkeme mefhumuna uymadığından bahisle başvuranların, diğer haklarının yanında, Sözleşme'nin 5'inci maddesinde korunan hürriyet ve güvenlik haklarının da ihlal edildiğine karar vermiştir. Başvuranlardan ikisi dava süreci içinde serbest bırakılmışsa da diğer ikisinin hala hapis hanesinde olduğunu gözetken Mahkeme taraf devletlerin başvuranların derhal serbest bırakılması için gereken adımları atması gerektiğine hükmetmiştir¹⁷⁴.

Yukarıdaki örneklerde Mahkeme'nin doğrudan eski hale iadeye hükmetmesinin temelinde ilk başvuruda başvuranın zaten berat etmiş olması, ikinci başvuruda ise başvuranları mahkûm eden kararın uluslararası tanınırlığı olmayan bir devletin Sözleşme'deki "mahkeme" şartlarını sağlamayan bir organı tarafından verilmiş olmasıydı. Bu kararlar, Mahkemenin, Sözleşmeye taraf bir devletin yetkili mahkemesi tarafından verilmiş kararları da aynı şekilde denetleyip denetlemeyeceği sualini gündeme getirmiştir¹⁷⁵. Mahkeme bu

¹⁷¹ *Assanidze/Gürcistan* [BD], B. No: 71503/01, T: 08.04.2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61875>.

¹⁷² Başvuran Mahkeme kararından bir gün sonra serbest bırakılmıştır. Bkz. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2006)53, T: 02.11.2006, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-78117>.

¹⁷³ *Ilascu ve Diğerleri/Moldova ve Rusya* [BD], B. No: 48787/99, T: 08.07.2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>.

¹⁷⁴ Başvuranlar karardan yaklaşık üç yıl sonra serbest bırakılmışlardır. Bkz. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2014)37, T: 06.03.2014, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-146491>.

¹⁷⁵ Tomuschat, "Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum", 646.

suale *Aleksanyan/Rusya*¹⁷⁶ kararında doğrudan Rus mahkemesi kararına istinaden tutuklu bulunan başvuranın tutukluluğuna son verilmesi gerektiğine karar vererek cevap vermiştir. Mahkeme kararda eski hale iade gerekçesini şöyle açıklamıştır:

Fevkalade hallerde, tespit edilen ihlalin tabiatı o derece olabilir ki telafi edilmesi için gerekli tedbirlere ilişkin hakiki bir seçenek kalmaz ve Mahkeme [böyle bir durumda] sadece böylesi bir tedbire karar verebilir.

*Tehrani ve Diğerleri/Türkiye*¹⁷⁷ kararı da bu konudaki kararlardan biridir. İran vatandaşı olan dört başvuran İran'da sosyalist bir rejim kurmayı amaçlayan Halkın Mücahitleri Örgütü mensubudurlar. Türkiye'ye kanundışı yollardan girip yakalanan başvuranlar geri iade edilmek üzere Yabancılar Misafirhanesinde tutulmaya başlanmıştır. İran'a iade edilmeleri halinde kötü muameleye maruz kalacakları iddiasıyla yaptıkları AİHM başvurusu kabul edilen başvuranlar netice itibarıyla İran'a iade edilmemişlerdir. Mahkeme ayrıca başvuranlardan ikisinin Yabancılar Misafirhanesinde tutulmalarını da incelemiş ve ihlal kararı vererek başvuranların salıverilmelerine hükmetmiştir. Bununla da yetinmeyen Mahkeme hâlihazırda salıverilmiş olan diğer iki başvuranın da tekrar tutulmamalarını karara bağlamıştır¹⁷⁸.

*Fatullayev/Azerbaycan*¹⁷⁹ kararı da benzer örnekler arasında zikredilebilir. Bir gazeteci olan başvuran, Dağlık Karabağ ile alakalı olarak devlet görüşünden ayrılan ve hükümeti ve belirli bürokratları sert bir şekilde eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Şikâyetler üzerine yargılanan başvuran hapis cezasına çarptırılmıştır. AİHM başvuranın ifade hürriyetinin ihlal edildiğini tespit etmiş ve başvuranın ifade hürriyeti kapsamında kalan bu makalesi temelinde mahkûm edilip hapse konduğunu göz önüne alınca derhal serbest bırakılmasına karar vermiştir. Başvuran Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın affı üzerine yaklaşık on dört ay sonra serbest bırakılmıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁶ *Aleksanyan/Rusya*, B. No: 46468/06, T: 22.12.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390>.

¹⁷⁷ *Tehrani ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 32940/08, T: 13.04.2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98259>.

¹⁷⁸ Kararın bilhassa ikinci kısmı ilgi çekici olup yeni bir ihlal çıkmaması için Mahkeme'nin ihlalden önce hüküm verdiği nadir örneklerden biridir. Mahkeme'nin kararı üzerine başvuranlar salınmıştır. Faaliyet Raporu, No: DH-DD(2016)1297, T: 21.11.2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)1297E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)1297E).

¹⁷⁹ *Fatullayev/Azerbaycan*, B. No: 40984/07, T: 22.04.2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98401>.

¹⁸⁰ Faaliyet Raporu, No: DH - DD(2011)1078, 29.11.2011, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2011\)1078E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2011)1078E).

1.3.2.2.2. Adil tatmin

AİHS'nin 41'inci maddesine göre Mahkeme gerekli gördüğü durumlarda adil tatmine hükmedebilir. Adil tatmin eski hale iade ilkesine yardımcı bir müessesedir¹⁸¹. Lakin eski hale iade birinci vazife olsa da gerek çoğu zaman zararın -en azından bir kısmının- geri çevrilemez olması gerek AİHM'nin yerel yargı kararlarını bozma ve prensip itibarıyla yargısal emir verme gücü bulunmadığı için bunun temin edilebildiği durum azdır¹⁸². Ekseriyetle adil tatmin işin içine girer.

Temel bir ilke olarak AİHM sadece ihlal kararı verdiği durumlarda tazminata hükmedebilir. Bu halde de tazminata hükmetmeye mecbur değildir. İhlal tespitinin tek başına yeterli bir adil tatmin oluşturduğuna ve nakdî bir tazmin verilmesine gerek olmadığına karar verebilir¹⁸³. İhlal ile talep edilen tazminat arasında sıkı bir illiyet bağı bulunması adil tatminin olmazsa olmazıdır¹⁸⁴. Dolayısıyla bireyin uğradığı zarar daha fazla olsa bile AİHM'nin sadece illiyet bağı kurulabilen kısmın telafisine hükmetmesi beklenir.

Adil tatmin kamu düzenine ilişkin olmadığından Mahkeme tarafından re'sen gözetilmez¹⁸⁵. Adil tatmine hükmedilmesini isteyen başvuranın bunu talep etmesi şarttır¹⁸⁶. Talep yokluğu halinde Mahkeme ihlal bulmakla dosyadan elini çeker.

Özet olarak söylemek gerekirse AİHM'nin adil tatmine hükmedebilmesi için şu beş şartın gerçekleşmesi gerekir:

- i. İhlal kararı verilmesi
- ii. İç hukukun eski hale iadeye kısmen imkân tanınması
- iii. İhlâl ile zarar arasında illiyet bağı bulunması
- iv. Başvuranın adil tatmin talep etmiş olması
- v. Adil tatmine hükmetmenin gerekli olması

¹⁸¹ Deborah Forst, *The Execution of Judgements of the European Court of Human Rights: Limits and Ways Ahead* 2012, 14.

¹⁸² Tom Barkhuysen - Michiel L. van Emmerik, "A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights", *European Court of Human Rights: Remedies and Execution of Judgments* (Rochester, NY: Social Science Research Network, 2005), 4.

¹⁸³ AİHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 1.

¹⁸⁴ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 117. Mahkeme'nin zarar ve ihlâl arasında illiyet bağı kurulamadığı için tazminata hükmetmediği karar örneği olarak bkz. *Saunders/Birleşik Krallık*, B. No: 19187/91, T: 17.12.1996 § 86, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>.

¹⁸⁵ Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018), 539.

¹⁸⁶ Mahkeme'nin manevi tazminata hükmetmesine rağmen talep yokluğu sebebiyle maddî tazminat ve masraflara hükmetmediği karar örneği olarak bkz. *Nagmetov/Rusya*, B. No: 35589/08, T: 30.03.2017 § 93, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172440>.

AIHM nakdî tazmine maddi zarar, manevi zarar ve masraf ve giderler olmak üzere üç kalemde hükmetmektedir¹⁸⁷. Maddi zarar gerçekten maruz kalınan zararı¹⁸⁸ (*damnum emergens*¹⁸⁹) ve gelecekteki kayıpları veya mahrum kalınan kârı¹⁹⁰ (*lucrum cessans*¹⁹¹) içerebilir¹⁹². Manevi zarar ise fizikî ya da zihnî ıstırap gibi, maddi olmayan zarar için sağlanan tazminat olup tabiatı gereği tam olarak hesap edilemez¹⁹³. Bununla birlikte Mahkeme, kendi içtihatlarından çıkan standartları dikkate alarak, adil bir şekilde hesaplama yapmaya gayret ettiğini ifade etmektedir¹⁹⁴. Bu hesap çoğunlukla Sözleşme ihlallerini genel bir tavırla ele alarak hükmedilecek manevi tazminat miktarlarını gösteren, Mahkeme tarafından hazırlanmış ve ülkelere göre uyarlanmış hesap tablolarına dayanır¹⁹⁵.

Son olarak masraf ve giderleri kısaca açıklamakta fayda vardır. Mahkeme başvurunun yerel düzeyde ve Mahkeme önünde yapılan yargılama masraf ve giderlerinin ödenmesine hükmedebilir¹⁹⁶. Bu tür masraf ve giderler genellikle avukatlık ücretini, mahkeme harçları ve diğer benzeri giderleri kapsamakla beraber, özellikle Mahkeme’de duruşmaya katılma gerekliliği nedeniyle maruz kalınmış olanlar da dâhil olmak üzere, seyahat ve ikamet masraflarını da kapsayabilir¹⁹⁷. Masraf ve giderler belirlenirken başvuranın sunduğu evraklara göre hesaplama yapılacaktır. Bununla beraber, masraf ve giderlerin aşırı olduğunu tespit etmesi halinde Mahkeme, kendi hesaplamasına göre makul bir miktara hükmedebilir¹⁹⁸.

AIHM, Sözleşme Hukuku’nun referans alınacak para birimi olarak Euro’yu seçmiştir¹⁹⁹. Bu bağlamda, referans para birimi olarak Euro kullanılmakta, ancak çoğu zaman, hükmedilen

¹⁸⁷ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁸⁸ Genellikle mülkiyet davalarında durum böyle olup başvurular ya mülkün iadesini ya da karşılığının ödenmesini ister. Teferruatlı bilgi için bakınız: Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 100-106.

¹⁸⁹ Birebir çevirisi doğrudan kayıp (*direct loss*) anlamına gelmektedir. Bkz. Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 73.

¹⁹⁰ İşin içine spekülasyon girdiği için hesaplaması ister istemez *damnum emergens*’e nazaran zordur. Kazanç kaybı, maaşlar, emekli aylıkları, faizler gibi nakdî talepler bu başlık altında incelenir. Teferruatlı bilgi için bakınız: Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 106-117.

¹⁹¹ “Durdurulmuş kâr” (*ceased profits*) demektir. Bkz. Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 181.

¹⁹² AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁹³ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁹⁴ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁹⁵ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 162.

¹⁹⁶ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁹⁷ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 2.

¹⁹⁸ AIHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 3.

¹⁹⁹ Ebru Karaman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72/1 (13 Haziran 2014), 415.

meblağın ödeme günündeki kur üzerinden davalı devletin para birimine çevrilerek ödenmesine cevaz verilmektedir. Ancak Mahkeme, başvuruların davalı devlette ikamet etmemesi ya da başkaca sebeplerle ödemenin Euro olarak yapılacağına da hükmedebilir²⁰⁰.

Mahkeme 28 Ağustos 1991 tarihli *Moreira de Azevedo/Portekiz*²⁰¹ kararından bu yana, ödeme için ilke olarak 3 aylık bir süre öngörmektedir²⁰². Bu 3 ay içinde ödeme yapılmazsa faiz tahakkuk edecektir. Mahkeme'nin geç ödemeye yönelik genel uygulaması Avrupa Merkez Bankası'nın marjinal kredi kolaylıklarına uyguladığı faiz oranına üç puanlık bir artış eklenmek suretiyle elde edilecek oranın gecikme faizi olarak ödenmesine karar vermektedir²⁰³. Bakanlar Komitesi faizin ödenip ödenmediğini de denetler.

1.3.3. Alternatif Çözümler

1.3.3.1. Dostane Çözüm

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başvuran ve başvurunun yöneltildiği devleti bir nevi sulh olan dostane çözüm (*friendly settlement*) yöntemi ile anlaşmaya teşvik etmektedir. Dostane çözüm Sözleşme'nin 39'uncu maddesinde düzenlenmiş bir yöntemdir. AİHS'nin 39'uncu madde şöyledir.

Madde 39

Dostane çözüm

1. Yargılamanın her aşamasında, Mahkeme, davanın bu Sözleşme ve Protokolleri ile tanınan insan haklarına saygı ilkesinden esinlenen bir dostane çözüm yoluyla sonuçlanmasını sağlamak için taraflara yardımcı olabilir.
2. 1. fıkrada tanımlanan işlemler gizlidir.
3. Dostane çözüm durumunda Mahkeme, olayların ve kabul edilen çözümün kısa bir özeti ile sınırlı bir kararla başvuruyu kayıttan düşürür.
4. Bu karar, dostane çözüme ilişkin olarak kararda yer alan esasların icrasını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne iletilir.

²⁰⁰ *Fellner ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 13312/08, T: 10.10.2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180821>.

²⁰¹ *Moreira de Azevedo/Portekiz*, B. No: 11296/84, T: 23.10.1990, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57645>.

²⁰² Karaman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk", 415.

²⁰³ AİHM, Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı), 3.

Dostane çözüm yöntemi, bir manada, Sözleşme'nin geneline hâkim ikincillik ilkesinin bir başka açıdan görünümüdür²⁰⁴. AİHM başvurunun kabul edilebilirliği üzerine bir karara varmazdan evvel dostane çözüm gerçekleşirse kamuya açık bir karar yayınlanmadan dava düşürülür. Ancak AİHM başvurunun kabul edilebilir olduğuna dair bir ön karar almış durumda ise başvuruya yol açan olayları ve ulaşılan çözümü ihtiva eden, kamuya açık, görece kısa bir karar Mahkeme'nin internet sitesinden yayınlanır.

Dostane çözüm için tarafların anlaşması yeterli değildir. AİHM dosyayı ancak ulaşılan çözümün insan haklarına saygı esasına dayandığını teyit ettikten sonra dosyayı düşürür (İç tüzük m. 62/3).

Dostane çözüm görüşmeleri gizlidir. Eğer bir çözüme ulaşılamazsa bu görüşmeler tarafların ihtilaflı yargılamadaki savlarını etkilemez. Dostane çözüm girişimleri çerçevesinde yapılan hiçbir yazılı veya sözlü tebliğe ve hiçbir öneri veya itirafa, ihtilaflı yargılama sırasında atıfta bulunulamaz veya dayanılmaz (İç tüzük m. 62/2).

Dostane çözümde başvuranın şikayetinin giderilmesi yanında hükümetlerce başka vaatler de verilebilir. *E/İrlanda*²⁰⁵ davasında başvuran evlilik dışı doğan çocuğu nedeniyle birtakım eşitsizliklere maruz kalmış, hükümet dostane çözümde hükümet programında aile hukukunun modernize edileceği vaadinin bulunduğunu ve yeni yapılacak düzenleme için kesin bir tarih vermemekle beraber küçüklere ebeveynlerinin medeni durumlarına bakılmaksızın eşit davranılacak bir politikanın benimseyeceğini belirtmiştir. *Selim/Kıbrıs*²⁰⁶ davasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ("GKRY") bölgesinde yaşayan Türk azınlığına mensup bireyin medeni nikah kıyamamasına ilişkin sorun dostane çözümle sonuçlanmış, GKRY Türk toplumunun da medeni nikah kıyabileceğine dair bir düzenlemenin hayata geçirileceğini vaat etmiştir.

Devletlerarası başvurular da dostane çözümle neticelenebilir. *Danimarka/Türkiye*²⁰⁷ davasında bir Danimarka vatandaşının Türkiye'de işkence gördüğü iddiası ele alınmış, Türk hükümeti dostane çözüm deklarasyonunda olaydan duyduğu "üzüntüyü" (*regret*) dile getirmiş ve Danimarka makamları ile bireysel başvuruya konu olabilecek insan hakları meselelerine odaklı siyasî diyalogun sürdürüleceği ve İşkencenin Önlenmesi Komisyonu

²⁰⁴ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 109.

²⁰⁵ *E/İrlanda*, B. No: 42734/09, T: 01.10.2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127874>.

²⁰⁶ *Selim/Kıbrıs*, B. No: 47293/99, T: 16.07.2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60611>.

²⁰⁷ *Danimarka/Türkiye*, B. No: 34382/97, T: 05.04.2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58542>.

başta olmak üzere uluslararası insan hakları kurumlarıyla iş birliğine devam edeceği vaadinde bulunmuştur.

1.3.3.2. Tek Taraflı Deklarasyon

Tek taraflı deklarasyon (*unilateral declaration*) taraf devletin Mahkeme'ye yönelttiği, başvuru konusu olayda Sözleşme'de düzenlenen bir hakkın ihlal edildiğini kabul eden tek taraflı beyandır. Kural olarak başvuranın dostane çözüm teklifini reddetmesi halinde Mahkeme'ye tek taraflı bir deklarasyon sunularak davanın kayıttan düşürülmesi talep edilebilir. Ancak istisnai hallerin varlığı halinde ve haklı gerekçelere dayanmak koşuluyla, dostane bir çözüme ulaşma konusunda daha önceden bir girişim mevcut olmasa dahi taraf devlet Mahkeme'ye bir tek taraflı deklarasyon sunabilir.

Tek taraflı deklarasyon AİHS'de açıkça düzenlenmemektedir. Bununla birlikte uygulamanın dayanağı Sözleşme'nin 37'nci maddesidir. Nitekim 37'nci maddede Mahkeme'nin "ihtilaf çözümlenmişse" bir başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebileceği düzenlenmiştir. Tek taraflı deklarasyonla da olayda ihlal bulunduğu kabul edildiği göz önüne alınırsa ihtilaf zaten sonlanmış olmaktadır. Ancak Mahkeme'nin tek taraflı deklarasyon beyanı ile bağlı olmadığı, deklarasyonun insan haklarına saygı ilkesini karşılaması ve önerilen onarımın tatmin edici bulunması gerekmektedir.

Tek taraflı deklarasyonun dostane çözümden farkı devletin bir ihlal olduğunu kabul etmesidir. Halbuki dostane çözümde bir ihlalin varlığı kabul edilmemekte, bu hususa değinilmeksizin bir sulh yapılmaktadır.

Mahkeme, başvurunun incelenmesine insan haklarına saygı ilkesi gereği devam olunmasının gerekmediği kanaatine varırsa, başvuranın başvurunun incelenmesine devam edilmesini istese dahi, başvurunun tamamının veya bir bölümünün kayıttan düşürülmesine karar verilebilir (İç tüzük m. 62A/3).

1.3.4. Pilot Karar Usulü

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde beklemekte olan davaların çoğu ulusal düzeydeki işleyiş sorunlarından kaynaklanan mükerrer davalardır. Pilot karar usulü, bu tarz mükerrer davaların altında yatan yapısal sorunları tespit ederek ilgili Devletlere bu sorunları ortadan kaldırma konusunda yükümlülük getirme tekniği olarak geliştirilmiştir²⁰⁸. Müşterek temel

²⁰⁸ Pilot Judgements (Pilot Judgements), (Mayıs 2020), 1.

bir sorundan kaynaklı çok sayıda başvuru alması halinde AİHM pilot karar usulü çerçevesinde başvurulardan bir veya birkaçına öncelik verebilir.

Pilot karar usulü içtüzüğe eklenmezden önce *Broniowski/Polonya*²⁰⁹ kararı neticesinde Mahkeme tarafından içtihaden ortaya çıkarılmış bir usuldür. Zaman içinde kitlesel davalarla başa çıkmakta çok etkili bir yola dönüşmüştür²¹⁰.

Mahkeme pilot karar usulünü başlatmadan önce taraflardan incelenen başvurudaki meselenin ilgili taraf devlette sistemik bir sorunun ya da işlevsizliğin varlığından kaynaklanıp kaynaklanmadığına ve başvurunun pilot karar usulüyle incelenmesine ilişkin görüşlerini ister (İç tüzük m. 61/a).

Pilot dava olarak incelenen bir başvuruda Mahkeme sadece ihlal olup olmadığını saptamakla kalmaz. Aynı zamanda ihlalin altında yatan sorunun çözümü için alınması gereken tedbirlere yönelik hükümete açık standartlar gösterip bu tedbirlerin belirli bir süre içinde yerine getirilmesine hükmedebilir. Mahkeme bir dava grubu için pilot karar usulünü işletmeye karar vermişse mükerrer davaları taraf devlet pilot karara uygun tedbirleri alana kadar bekletebilir. Bununla birlikte, hakkaniyetin öyle gerektirdiği durumlarda, bu davaları incelemeye devam da edebilir.

Pilot dava usulü etkili bir yol olarak işlev görse de sistemin işlerliği açısından taraf devletin iş birliği çok önemlidir. *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna*²¹¹ kararı bu anlamda olumsuz bir örnektir. Mahkeme Ekim 2009'da karara bağladığı *Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna*²¹² isimli pilot kararında Ukrayna'da yerel yargı kararlarının ya hiç icra edilmemesini ya da geç icra edilmesini sistematik bir sorun olarak saptamış ve Ukrayna devletine sorunu çözmek için bir yıllık süre vermiştir. Ancak Ukrayna sorunu çözmemiş ve bu nevi başvurular AİHM'ne taşınmaya devam etmiştir. Ekim 2017 tarihli *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna* kararında Mahkeme Genel Kurul'u radikal bir kararla önünde bulunan ve *Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna* pilot kararındaki sistematik sorundan kaynaklanan 12 143 dosyayı üzerine düşeni zaten mezkûr pilot kararda yaptığını belirterek ona karşı yedi oyla kayıttan düşürmüş ve takibi için Bakanlar Komitesi'ne göndermiştir. Karar yönünde oy kullanan on hâkimin arasında yer alan Nussberger bunun bir nefsi müdafaa ya da iflas bayrağı olarak

²⁰⁹ *Broniowski/Polonya* [BD], B. No: 31443/96, T: 22.06.2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>.

²¹⁰ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 170.

²¹¹ *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna*, B. No: 46852/13, 12.10.2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.

²¹² *Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna*, B. No: 40450/04, T: 15.10.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>.

görülebileceğini; her iki durumda da Mahkeme'nin kapasitesinin sınırlı olduğunu gösterdiğini belirtmektedir²¹³. Bu bağlamda Mahkeme'nin bu dosyaları kayıttan düşürmekle doğru yaptığı, Mahkeme'nin yerel yargı organlarının yerine geçmek için kurulmadığı, AİHM'nin Ukrayna'daki icra mekanizmasını ikame etmemesi gerektiği, bunun kaynak israfı olup Mahkeme'nin kuruluş gayesinden sapmak olacağı, AİHM'nin temel insan hakları meselelerinde en yüksek içtihat organı olarak buna uygun bir vazife ifa etmesi gerektiği ifade olunmaktadır²¹⁴. Şüphe yok ki pilot karar usulü bu ölçüyü korumakta Mahkeme'nin elindeki en güçlü araçlardan biridir.

1.3.5. Geçici Tedbir Kararı

İhtiyati tedbir Sözleşme ve Ek Protokollerinde açıkça düzenlenmemiş olup İçtüzüğün 39'uncu maddesinde düzenlenmiştir. İç tüzük uyarınca Daire, Bölüm Başkanı veya Nöbetçi hâkim taraflardan birinin ya da ilgili herhangi bir kişinin talebi üzerine veya re'sen, tarafların yararı veya önlerindeki yargılamanın uygun şekilde yürütülmesi için gerekli gördükleri geçici tedbirleri alıp tarafları bilgilendirebilir. Geçici tedbir kararı vermekteki gaye başvuranın haklarını kullanmasında telafisi imkânsız zarar oluşmasını önlemektir²¹⁵. Geçici tedbir kararları prensip itibarıyla sadece istisnai hallerde ve tüm ilgili unsurlar titizlikle tetkik edildikten sonra verilir²¹⁶. Kural olarak AİHS'nin tüm maddeleri geçici tedbire konu olabilir. Bununla birlikte tedbir kararı genellikle yaşam hakkı (2. Madde), işkence ve kötü muamele yasağı (3. Madde) ve istisnai hallerde özel ve aile hayatına saygı hakkı (8. Madde) kapsamında verilir²¹⁷. Geçici tedbir kararı verilmiş başvuruların kahir ekseriyeti ya sınır dışı etme ya da suçlu iadesi ile ilgilidir²¹⁸.

Sözleşme'de yer almamasının sonucu olarak Mahkeme'nin verdiği geçici tedbir kararlarının bağlayıcı olup olmadığı sorunu uzun yıllar tartışmalı kalmış, 1991 yılında verdiği *Cruz*

²¹³ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 172.

²¹⁴ Anne-Katrin Speck, "The European System of Human Rights Protection: No Rolls-Royce, but a Solid Engine Fit for the Future? In Conversation with Council of Europe Insiders", *Journal of Human Rights Practice* 12/1 (01 Şubat 2020), 4.

²¹⁵ *Mamatkulov ve Askarov/Türkiye* [BD], B. No: 46827/99; 46951/99, T: 04.02.2005 § 108, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183>.

²¹⁶ *Kasymakhunov/Rusya*, B. No: 29604/12, T: 14.11.2013 § 181, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128055>.

²¹⁷ *Mamatkulov ve Askarov/Türkiye* [BD], B. No: 46827/99; 46951/99, T: 04.02.2005 § 104, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183>; *Paladi/Moldova*, B. No: 39806/05, T: 10.03.2009 § 86, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91702>.

²¹⁸ *Mamatkulov ve Askarov/Türkiye*, § 104; *Paladi/Moldova*, § 86.

*Varas ve Diğerleri/İsveç*²¹⁹ kararında AİHM Sözleşme'nin hiçbir yerinden kendisinin bağlayıcı geçici tedbir kararı verebileceğine dair bir yoruma varılamayacağına hükmetmiştir. Ancak 2003'te bu içtihadından dönmüş ve Uluslararası Adalet Divanının geçici tedbir kararı vermenin Mahkeme olgusunun özünden kaynaklandığı görüşünden de büyük ölçüde etkilenererek²²⁰ geçici tedbir kararlarının bağlayıcı olduğuna hükmetmiştir²²¹. Bu sebeple AİHM'ne göre bir geçici tedbir kararına uymamak başlı başına Sözleşme'nin 34'üncü maddesinin ihlalidir²²².

Belirtelim ki geçici tedbir talebi bu hususa özgülenmiş bir birim tarafından ivedilikle ele alınır ve nöbetçi hâkim ya da dosyanın hassasiyetine göre bölüm başkanı ya da daire tarafından incelenir²²³. Tedbir talebini faks ile yollamak mümkün olup kararın o gün çıkması için talebi günün erken saatlerinde göndermek yerinde olacaktır. Zira mesai saatinin sonuna doğru ulaşmış başvuruların o gün sonuçlanmaması muhtemeldir²²⁴.

1.3.6. İhlâl Davası

1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren 14'ncü Protokol ile beraber Sözleşme'nin 46'ncı maddesinde yapılan değişiklikle bir AİHM kararının icra edilmemesi söz konusu olduğunda meselenin ihlal davası (*infringement proceedings*) adı altında Mahkeme'ye intikal ettirilmesinin önü açılmıştır. Bu sürecin sonunda taraf devletin Avrupa Konsey'i üyeliğinin sonlandırılmasına varan bir süreç tetiklenebilir. Bu dava türü altında bugüne kadar Azerbaycan aleyhine bir dava görülmüş olup ihlal kararı verilmiştir²²⁵.

1.3.7. Danışma Görüşü

AİHS sistemi altında iki tür danışma görüşü müessesesi mevcuttur. Bunlardan ilki AİHS'nin 46 ila 49'uncu maddelerinde düzenlenen Bakanlar Komitesi'nin talebi üzerine Mahkeme'nin Sözleşme ve eki protokollerin yorumlanması ile ilgili hukuki meseleler konusunda danışma görüşü vermesidir. AİHM bugüne kadar bu şekilde üç danışma görüşü

²¹⁹ *Cruz Varas ve Diğerleri/İsveç*, B. No: 15576/89, T: 20.03.1991 § 102–103, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57674>.

²²⁰ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 749.

²²¹ *Mamatkulov ve Askarov/Türkiye*, § 110 - 127.

²²² *Paladi/Moldova*, § 88.

²²³ Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 22.

²²⁴ Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 23.

²²⁵ *Ilgar Mammadov/Azerbaycan (ihlal davası) [BD]*, B. No: 15172/13, T: 29.05.2019, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193543>.

talebi iletilmiş olup Mahkeme birini kabul edilmez bulmuş, diğer ikisi hakkında ise görüş belirtmiştir²²⁶.

Diğer danışma görüşü (*advisory opinion*) ise 1 Ağustos 2018 tarihinde yürürlüğe giren 16 No.lu Protokolle getirilmiş bir karar türüdür. Protokol'ün 1'inci maddesine göre taraf devletlerin yüksek mahkemeleri bir davayı görürken Sözleşme ve eki Protokollerdeki bir hak veya hürriyetin yorumlanma ya da uygulanma ilkelerine ilişkin ortaya bir sorun çıkması halinde AİHM'den görüş talep edebilir. İletilen talepler 5 hâkimlik bir panel tarafından görüşülür kabul edilebilirliği karara bağlanır (m. 2). Başvurunun kabul edilebilir bulunması halinde danışma görüşü AİHM Büyük Dairesi tarafından verilir (m. 2). Danışma görüşleri bağlayıcı değildir (m. 5).

AİHM ilk danışma görüşünü Fransız Yargıtay'ının 12 Ekim 2018 tarihli başvurusunun üzerinden yaklaşık altı ay geçtikten sonra 10 Nisan 2019 tarihinde yayınlamıştır²²⁷. Fransız Yargıtay'ının sorusu taşıyıcı annelik yoluyla yurt dışında edinilmiş çocuğun biyolojik baba ve hedef anne adına kaydedilip edilemeyeceği ya da aralarındaki ilişkinin boyutunun ne olacağı hususlarının Sözleşme'nin 8'inci maddesinde düzenlenen özel hayata ilişkin kurallar göz önüne alındığında nasıl ele alınması gerektiği ile ilgilidir. Mahkeme böyle bir çocuğun tanınmasına yönelik genel ve mutlak bir yasağın çocuğun üstün yararı ile bağdaşmayacağını belirtmiş, ancak Sözleşmeyi ihlal etmemek için dikkat edilmesi gereken asgari kriterlere değinmemiştir. Mahkeme'nin bu yaklaşımı doktrinde “dağ fare doğurdu” denerek eleştirilmiş ve bu tutumun sürdürülmesi halinde 16 No.lu Protokol'ün bekleneni veremeyeceği ifade edilmiştir²²⁸.

Mahkeme'nin verdiği ikinci danışma görüşü Ermenistan Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmış bir talebe ilişkindir²²⁹. İkinci görüşünde görece daha cesur davrandığı ifade edilmiştir²³⁰. Ancak her halükârda 16'ncı Protokol'ün çok taze olduğu unutulmamalıdır.

²²⁶ Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 5.

²²⁷ *Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother*, B. No: P16-2018-001, T: 10.04.2019, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6380464-8364383>.

²²⁸ Laurens Lavrysen, “The mountain gave birth to a mouse: the first Advisory Opinion under Protocol No. 16”, *strasbourgobservers.com* (24 Nisan 2019).

²²⁹ *Advisory opinion concerning the use of the "blanket reference" or "legislation by reference" technique in the definition of an offence and the standards of comparison between the criminal law in force at the time of the commission of the offence and the amended criminal law*, B. No: P16-2019-001, T: 29.05.2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6708535-9264619>.

²³⁰ Laurens Lavrysen, “Advisory Opinion No. 2: a Slightly Bigger Rodent”, *strasbourgobservers.com* (05 Haziran 2020).

Kanaatimizce Mahkeme'nin 16'ncı Protokol'ü nasıl uyguladığı hususunda genelleme yapmak için henüz erkendir.

1.3.8. Diğerleri

1.3.8.1. Revizyon Kararı

Revizyon kararı AİHS'de yer almaz. Mahkeme içtüzüğünün 80'inci maddesinde düzenlenmiştir: *Taraflardan biri, kararın tefhim edildiği tarihte Mahkeme tarafından bilinmeyen ve kendisi tarafından da bilinmesi mümkün olmayan mahiyeti gereği karar üzerinde müessir olabilecek bir olgunun varlığını öğrendiği takdirde, bu olguya muttali olduğu tarihten itibaren altı ay içinde Mahkeme'den kararın revizyonunu talep edebilir.*

Sözleşme'de açıkça düzenlenmeyen revizyon kararı bir hükmü (*judgment*) sorgulamaya açtığı için olağanüstü bir yol olarak uygulanması sıkı şartlara tabidir²³¹. Revizyon kararı talebinde hangi kararın düzeltilmesinin istendiği belirtilir ve gerekli şartlara uyulduğunu göstermek için لازم olan bilgilere yer verilir (İç tüzük m. 80/2). Revizyon talebi esas hakkındaki kararı veren özgün Dairenin kendisi tarafından incelenir. Özgün Daireyi oluşturmanın mümkün olmadığı durumda, Mahkeme Başkanı kura çekerek Daire'yi tamamlar veya yeniden oluşturur (İç tüzük m. 80/3).

Mahkeme karardan önce öldüğü ortaya çıkan bir başvuranla ilgili taraf devletin revizyon isteğini başvuranın ölümünün -doğası gereği- verilen hükmün üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabileceğini belirterek kabul etmiştir²³². Buna karşılık Mahkeme'nin karardan önce ölmüş bir başvuranın varislerinin başvuran lehine hükmedilen meblağı alabilmesi için revizyon kararı yayınladığı da vakidir²³³. Sadece AİHM'nin hatasından kaynaklanan hususlarda da revizyon kararları verildiği olmuştur. İlgili evrakın gözden kaçtığı belirtilerek revizyon kararı yayınlaması bunun örneğidir²³⁴.

*Damir Sibgatullin/Rusya*²³⁵ başvurusunda AİHM hükümetin birtakım evrakları istenen sürede göndermediği kabulüyle bir değerlendirme yapmış, bunun üzerine Mahkeme'ye başvuran Rus makamları istenen evrakların zamanında gönderildiğine dair bilgisayar ekran

²³¹ *Pardo/Fransa*, B. No: 13416/87, T: 10.07.1996 § 21, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57994>.

²³² *Bajrami/Arnavutluk*, B. No: 35853/04, T: 18.12.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84050>; *Cacuci and S.C. Virra & Cont Pad S.R.L/Romanya*, B. No: 27153/07, T: 13.11.2018, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187596>.

²³³ *Nadtoka/Rusya (No. 2)*, B. No: 29097/08, T: 06.10.2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204833>.

²³⁴ *Fonyódi/Macaristan*, B. No: 30799/04, § 8, 07.04.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92081>.

²³⁵ *Damir Sibgatullin/Rusya*, B. No: 1413/05, T: 28.05.2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144141>.

görüntülerini Mahkeme'ye sunmuşlardır. Hiçbir teknolojik sistemin tam manasıyla hatasız olamayacağını belirten Mahkeme kararını revize etmiştir.

1.3.8.2. Tashih Kararı

Tashih kararı Mahkeme içtüzüğünün 81'inci maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre Mahkeme *“kararların revizyonu ve başvuru listesinin yenilenmesi ile ilgili hükümlere hâlel getirmeksizin, Mahkeme, kararını açıkladığı tarihten itibaren bir ay içinde re'sen veya taraflardan birinin talebi üzerine, yazım hatalarını, hesap hatalarını ve açık yanlışlıkları tashih edebilir.”*

Mahkeme ilk kararında *“oy çokluğu ile”* ibaresiyle verdiği hükmü *“altı oya karşı bir oyla”* şeklinde tashih etmiştir²³⁶. Bir başka kararında ihlal edilen maddeye gönderme yapmak üzere tashih kararı vermiştir²³⁷. “Doğan Sorguç” olan başvuran ismini “Vehbi Doğan Sorguç” olarak tashih etmesi bir başka örnek olarak zikredilebilir²³⁸.

1.3.8.3. Yorum Kararı

Son kararın yorumlanması Mahkeme içtüzüğünün 79'uncu maddesinde düzenlenmiştir. Taraflardan biri son kararın açıklanmasından itibaren bir yıl içinde, son kararın yorumlanması talebinde bulunabilir (İç tüzük m. 79/1). Kararın yorumlanması bir temyiz başvuru manasına gelmeyip sadece ilk kararda verilen hükmün ne kastettiğine yönelik bir izahattan ibarettir²³⁹. Kararın yorumlanmasını isteyen taraf yorumlanması istenen hüküm fıkrasındaki hususu veya hususları açıkça belirtir (İç tüzük m. 79/2). Kararın yorumunu ilk kararı veren özgün daire yapar. Özgün Daireyi oluşturmak mümkün değilse, Mahkeme Başkanı kura çekerek Daireyi tamamlar veya yeniden oluşturur (İç tüzük m. 79/3).

²³⁶ K.H. ve Diğerleri/Slovakya, B. No: 32881/04, T: 28.04.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418>.

²³⁷ Barišič/Slovenya, B. No: 32600/05, T: 18.10.2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113805>.

²³⁸ Sorguç/Türkiye, B. No: 17089/03, T: 23.06.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93161>.

²³⁹ Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 852.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İCRASI

2.1. Genel

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne gelen başvuruları Sözleşme’ye uygun olarak karara bağlamaktadır. Bu kararların üye devletler tarafından icra edilmesi gereği Mahkeme olgusunun kaçınılmaz sonucudur. Bir yargı organının en bariz özelliği kararlarına uymanın taraflar için ihtiyarî değil mecburi olmasıdır. Nitekim kararlarına uyulması da AİHM için her şeyden önce bir meşruiyet ve otorite meselesidir²⁴⁰. Kararlarına uyulmayan bir yargı organının otorite ve meşruiyetini çok kısa sürede kaybedeceği açıktır. Buna mukabil olarak kararlarının yüksek oranlarda uygulanır olmasının Mahkeme’nin prestijine olumlu katkı yapacağı izahtan varestedir²⁴¹.

Bu bağlamda AİHM kararlarının bağlayıcılığı ve icrası da AİHS’nin 46’ncı maddesinde düzenlenmiştir. 46’ncı maddenin ilk fıkrasında taraf devletlerin AİHM kararlarını uymaya taahhüt ettikleri, ikinci fıkrasında kesinleşen AİHM kararlarının icrasının Bakanlar Komitesi tarafından denetleneceği belirtilmiştir.

Belirtelim ki AİHM kararların bağlayıcılığı nisbî olup kararlar sadece taraf devlet için bağlayıcı hüküm doğurur²⁴². Diğer bir deyişle AİHM kararlarının *erga omnes*²⁴³ (herkes için bağlayıcılık) etkisi yoktur²⁴⁴. Mahkeme’nin bir konuda verdiği ihlal kararı davaya taraf olmayan devletler üzerinde bir sorumluluk doğurmaz.

AİHM’nin genel uygulaması ihlal kararı verdiği durumlarda maddi ve manevi tazminat ile masraflara yönelik olarak adil tatmine hükmetmektir. Bu kalemlerden hangilerine ne miktarda hükmedeceği Mahkeme tarafından her dosya özelinde ayrı ayrı belirlenen bir husustur. Öte yandan her ne kadar AİHM açıkça hükmetmese de ihlâl tespiti davalı devlet açısından daha geniş külfetler doğurmakta ve taraf devletin bunları yerine getirmek için bireysel ve genel tedbirler alması gerekmektedir²⁴⁵.

²⁴⁰ Keller - Marti, “Reconceptualizing Implementation”, 830.

²⁴¹ Lambert-Abdelgawad, “The Court as a part of the Council of Europe”, 275.

²⁴² Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 123.

²⁴³ Birebir çevirisi “herkese doğru (*toward all*)” olan terim bir hususun bir gruptaki tüm devlet ya da şahıslara ilişkin olduğunu ifade etmek için kullanılır. Bkz. Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 88.

²⁴⁴ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 123.

²⁴⁵ Doğru, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri”, 196.

Belirtelim ki AİHS'nin 46'ncı maddesinde bir devletin AİHM kararına uyarken izleyeceği yol tespit edilmemiştir. Yani Sözleşme kararın icra edilmesini açık hükme bağlarken, icranın usulüne ilişkin sükût etmektedir. Bu meyanda AİHM kararlarının icrasında devletlere geniş bir takdir payı bırakılmıştır. Taraf devlet kararı icra ettiği müddetçe icraya ilişkin usul ve esasları belirlemekte serbesttir. Zira üye devletlerin yükümlülüğü bir “sonuç yükümlülüğünden” ibarettir²⁴⁶.

Bir AİHM kararının nasıl icra edileceğini her devlet kendi iç mekanizmasına göre kurgulamakta serbest olmakla beraber icra sürecinin bitiminde oluşacak çıktının AİHM kararında hükmedilen yargısal hükmü karşılayıp karşılamadığını denetlemek Bakanlar Komitesi'nin yetkisindedir. Söz gelimi, AİHM'nin nakdî bir tazminata hükmettiği durumda, ödeme yöntemini belirleme yetkisi ihlalci devlette, paranın ödenip ödenmediğini denetleme yetkisi ise Bakanlar Komitesindedir.

Bir insan hakları anlaşmasını imzalama ya da onaylamanın aksine devletler müzakere sürecine dahil olmadığı ve siyasi bir uzlaş zemininde alınmadığı için AİHM kararları bazen şok etkisi oluşturur²⁴⁷. AİHM kararı iç kamuoyu nezdinde hatalı, hatta gayrimeşru görüldüğü için muhatap hükümet icra hususunda gönülsüz olabilir. Bu sebeple AİHM kararlarının icrası hem hukuki hem de -özü itibarıyla- ihlalci devletin yürütme, yargı hatta yasama organlarını da ilgilendiren siyasi bir süreçtir²⁴⁸. Bu itibarla Mahkeme kararının icrasını denetleyen Bakanlar Komitesi'nin rolünün de yargısal değil siyasi olması şaşırtıcı değildir.

Son olarak; Veronika Fikfak'ın şu değerlendirmesini aktarmak istiyoruz²⁴⁹: “Sosyal bilimciler insan davranışının maddi etki, ikna ve kültürel uyum olmak üzere üç tür etki mekanizması ile değişebileceğini değerlendirir. AİHM ve Bakanlar Komitesi de -diğer tüm uluslararası kuruluşlar gibi- bir devleti hatasını düzeltmek ve mükerrer ihlallerden kaçınmaya ikna etmek için bu üç aracı kullanmaktadır. Maddi teşvik hedef aktörü maliyet/fayda karşılaştırması yapmaya ve bu analizin sonunda daha karlı olana yönelmeye iten bir unsurdur ki Strazburg mekanizmasında kesilen para cezaları buna tekabül eder. Yaptığı işin maddi olarak zararına olduğunu fark ettiği zaman terk etmesi normal bir aktörden beklenen tabi davranıştır. İkna mekanizması ise aktörün dayandığı norm, inanç ya

²⁴⁶ Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, 544.

²⁴⁷ Hillebrecht, “The Power of Human Rights Tribunals”, 1106.

²⁴⁸ Keller - Marti, “Reconceptualizing Implementation”, 830.

²⁴⁹ Veronika Fikfak, “Changing State Behaviour: Damages before the European Court of Human Rights”, *European Journal of International Law* 29/4 (31 Aralık 2018), 1092.

da uygulamanın gerçeklik ya da uygunluğuna dönük bir sorgulamadır. Bu mekanizmada hedef aktörün yaptığı şeyin yanlışlığına ikna olması ve içsel bir değişim iradesi sergilemesi beklenir. Bu mekanizma Strazburg sistemi içinde bir devletin spesifik bir kural ya da uygulamanın esasını tekrar değerlendirerek akıl değiştirmesi ve milletlerarası normu kabullenip “millileştirmesi” olarak karşımıza çıkar. Son olarak kültürel uyum ise bir aktörün çevresindeki inanç ve davranış kalıplarının etkisiyle bilişsel ve sosyal bir baskıya maruz kalarak uyum göstermeye gayret etmesi demektir. Bakanlar Komitesi’nin bir AIHM kararının icrası için kurduğu siyasi baskılar, bir kararın icrası için gönülsüz olan devletin kamuya açık bir şekilde ayıplanıp kınanması gibi yöntemler kültürel uyum olgusunun Strazburg mekanizmasındaki görünümüdür.” Görüldüğü üzere icra süreci taraf devletin davranışını “değiştirmesini” gerektiren bir süreç olmakla mahiyeti itibarıyla zorluklar barındıran bir süreçtir.

2.1.1. Bakanlar Komitesi

Bakanlar Komitesi Avrupa Konseyi adına faaliyette bulunma yetkisine sahip temel siyasi karar alma organıdır²⁵⁰. Bakanlar Komitesi’ne ilişkin genel düzenlemeler Avrupa Konseyi Statüsünün 4’üncü bölümünde yer alır. Bakanlar Komitesi üye devletlerin Dışişleri bakanlarından oluşmakta olup senede en az bir defa Mayıs veya Kasım ayında bakanlar düzeyinde toplanır. Bunun haricinde Strazburg’da ülkelerin daimî temsilcileri (büyükelçi düzeyinde) bulunur. Daimî temsilciler haftalık denebilecek kısa aralıklarla toplanır²⁵¹. Daimî temsilciler alt gruplar halinde haftalık başka toplantılar da yapar. Haftalık toplantıların hepsi AIHM kararlarının icrası ile ilgili olmayıp başka hususlar da görüşülür.

Avrupa Konseyi Statüsünün 21’inci maddesi mucibince Bakanlar Komitesi’nin müzakereleri aksi kararlaştırılmadıkça gizlidir. Bununla birlikte Komite 2007 senesinden itibaren²⁵² AIHM kararlarının icrasının denetimi üzerine yıllık rapor yayınlamaktadır. Ayrıca kullanıcı dostu bir internet sitesi üzerinden dosyaların çoğuna ilişkin kapsamlı bilgi edinmek mümkündür. Bu itibarla, her ne kadar Bakanlar Komitesi’nin işlerinin büyük

²⁵⁰ Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, 18.

²⁵¹ Bakanlar Komitesi’nin toplantı takvimi Konseyin sitesinde senelik olarak ilan edilmektedir. 2021 yılı takvimi için bakınız: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809fe0a0 (erişim: 01.03.2021)

²⁵² David C. Baluarte - Christian M. De Vos, *From Judgment to Justice: Implementing International and Regional Human Rights Decisions* (Open Society Foundations, 2010), 46.

çoğunluğu halen gizli kalsa da Komite'nin işleyişi ve buna ilişkin kurallar son yıllarda kayda değer ölçüde şeffaflaştı²⁵³.

Tahmin edileceği üzere AİHM kararlarının icrasını denetlemek Bakanlar Komitesi'nin işlerinden sadece biridir. Bakanlar Komitesi'nin bunun yanında yeni üye olacak devletleri kabul etmek, yeni sözleşme ve protokolleri nihayete erdirmek gibi çok sayıda yetki ve vazifesi vardır. Bu sebeple Bakanlar Komitesi bünyesinde AİHM kararlarının icrasının daha sistematik olarak takibi için AİHM Kararlarının İcrası Dairesi ("AKİD")²⁵⁴ kurulmuştur. AKİD bir nevi Bakanlar Komitesi'nin icra yazı işleri müdürlüğüdür. Bir kararın icrasına ilişkin taraf devletle yapılması gereken yazışmalar, nakdî tazminat ödemesine ilişkin bilgi ve belgelerin temini ya da başvuranın Bakanlar Komitesi'ne sunduğu şikayetler hep AKİD üzerinden işlem görür.

Bakanlar Komitesi'nin AİHM kararlarının icrasında takip edeceği usul "Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları (*Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements*)"²⁵⁵ ile belirlenmiştir. Buna göre AİHM kararlarının ve dostane çözüm beyannamelerinin icrası, prensip olarak, gündemi kamuya ilan olunmuş özel insan hakları oturumlarında takip edilir.

Kurallarda Sözleşme'nin 46'ncı maddesinin 2'nci fıkrası veya 39'uncu maddesinin 4'üncü fıkrası gereğince Bakanlar Komitesi'ne sevk edilmiş bir AİHM kararının gecikmeksizin Bakanlar Komitesi'nin gündemine dahil edileceği düzenlenmiştir. Kararın ulaşmasını müteakip Bakanlar Komitesi taraf devleti alınan ve alınması planlanan tedbirler hususunda kendisini bilgilendirmeye davet edip şu konularda bilgi verilmesini ister:

- i. Eski hali iadeye yönelik bireysel tedbirler
- ii. AİHM tarafından hükmedilmiş adil tatminin (faiz dahil) ödenip ödenmediği hususu
- iii. Benzer ihlallerin önlenmesi ya da hâlihazırda mevcut benzer ihlallerin sonlandırılması için alınan genel tedbirler

²⁵³ Baluarte - De Vos, *From Judgment to Justice*, 46.

²⁵⁴ The Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights.

²⁵⁵ Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları 10 Mayıs 2006 tarihli 964'üncü oturumda kabul edilmiş ve 18 Ocak 2017 tarihli 1275'inci oturumda revize edilmiştir.

Bir kararın icrası sürecinde gerekli denetim ve yol göstericiliği yapması için Bakanlar Komitesi'nin uhdesinde farklı seçenekler vardır. Bakanlar Komitesi benzer nitelikteki dosyaları gruplayabilir, dosyayı “gelişmiş usulde” takip etmeye karar verebilir, devam eden sorunlara ilişkin alınması öngörülen önlemler hakkında ilgili devletten bilgi talep edebilir ve alınmasını istediği önlemlere ilişkin ara kararlar (*interim measure*) alabilir²⁵⁶. Ayrıca başvuran da Bakanlar Komitesi Kurallarının 9'ncu maddesi gereğince Bakanlar Komitesiyle irtibat kurup kararın gereği gibi icra edilip edilmediği hususunda Komiteyi bilgilendirme hakkına sahiptir²⁵⁷.

Kararlar icra edilirken bu sürecin çok taraflı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bir tarafta icra ile mükellef devlet, diğer tarafta sürecin denetim ve yol göstericiliğinden mesul Bakanlar Komitesi bulunmaktadır. Bakanlar Komitesi icra sürecinin denetiminde merkezî bir konumda olmakla beraber, icranın sadece taraflardan birinin üzerine düşen bir görev değil tam aksine müşterek bir sorumluluk olduğu yaklaşımı gün geçtikçe güçlenmektedir²⁵⁸.

AİHM önüne gelmiş başvuruların biricik hususiyetlerini göz önüne alarak bir inceleme yaparken, Bakanlar Komitesi AİHM kararları nezdinde kamu yararını ön planda tutacak bir icra anlayışını işletir²⁵⁹. Böyledir çünkü; biri üye devletlerin milli hâkimlerinden müteşekkil milletlerarası bir yargı organı olarak yargısal bir süreç işletip önündeki biricik başvuru dosyası üzerinde yargısal bir hüküm vermekte, diğeri aynı devletlerin dışişleri bakanlarından müteşekkil bir siyasi organ olarak her devletin bu kararları kendi siyasi perspektifinden değerlendirmesinin meşru zemini olmaktadır²⁶⁰. Bu bağlamda, Avrupa Konseyince kurulan insan hakları mekanizmasının iki bileşenden müteşekkil bir hukuki onarım mekanizması öngördüğü söylenebilir²⁶¹. Bu bileşenlerden daha belirgin olup şahıs bazlı menfaatleri önceleyeni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Bakanlar Komitesi ise perde arkasında işlemekte ve kamu yararını incelemektedir. Bakanlar Komitesi'nin, Mahkeme hükmetmemiş olsa dahi, eski hale iade prensibini işleterek ihlalci devletten bahis mevzu

²⁵⁶ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 158.

²⁵⁷ Başvuranların denetim sürecinde 2006 yılına kadar hiçbir rol oynamadıkları, şimdiki rollerinin de yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Baluarte - De Vos, *From Judgment to Justice*, 46.

²⁵⁸ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 158.

²⁵⁹ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 34.

²⁶⁰ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 34.

²⁶¹ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 34.

ihlalin mümkün olan en üst düzeyde ortadan kaldırılmasını talep etmesi işbu kamu yararı güdüsünden doğmaktadır²⁶².

Vurgulamak gerekirse, AİHM kararlarını denetleyen organ, yani Bakanlar Komitesi, taraf devletlerin Dışişleri bakanlarından müteşekkil olmakla siyasi bir organdır. Kararların icrasını denetlerken gevşek ve taraf devletle uyumlu bir tutum sergilemekle eleştirilmiştir²⁶³. Bakanlar Komitesi 1980'lere kadar çok gevşek bir denetim yapmakta, ilk dönemlerde genel tedbirlere yönelik ya hiçbir denetim yapmamakta ya da çok az bir denetimle yetinmekte, mesela taraf devletin gerekli kanunî değişiklikleri yapmayı vaat etmesini denetimin sonlandırılması için yeterli kabul etmekteydi²⁶⁴. Bu durum Bakanlar Komitesi'nin Mahkeme kararlarının icrası aşamasında aşırı pasif bir tutum sergilediği eleştirilerine yol açmıştır. Ancak 1980'lerin ortalarından itibaren Bakanlar Komitesi'nin tavrı, bilhassa genel tedbirlere yönelik olarak, değişmeye başlamış, artık taraf devletin gerekli değişikliklerin yapılacağına yönelik vaadiyle yetinilmemesi ve ilgili değişiklik yapıldıktan sonra Komiteye sunulması aranır olmuştur²⁶⁵. Bu politika değişimi 2000'lerden sonra nihai şekline ulaşmış, Bakanlar Komitesi kararların icrasını artan bir ihtimamla takip eder olmuş ve günümüzdeki düzeye gelinmiştir²⁶⁶. Nihayetinde Bakanlar Komitesi'nin bugün geldiği denetim seviyesi nihai çözüm (*final resolution*) kararlarını Mahkeme kararlarının ne düzeyde icra edildiğini saptamak bakımından önemli bir gösterge haline getirmiştir²⁶⁷.

Öte yandan siyasi ve diplomatik ehemmiyeti haiz özel kararların icrasında, devletlerin takınacakları tavırları kendi siyasi gündemlerinin belirleyeceği izahtan varestedir. Buna ek olarak, büyükelçilerin insan hakları sahasında uzman olmak şöyle dursun, hukukçu olma zorunlulukları dahi yoktur²⁶⁸. Onlar başkalarına insan hakları ihlallerinden ötürü saldırmaktan ziyade kendi ülkelerini savunmak için orada olmakla kendi dosyalarını kapatmak için tartıştıkları kişilerin desteğine ihtiyaç duyacaklarının farkında olan kimselerdir ve bu durum Bakanlar Komitesi'nin pratikteki işlevinin teoridekinden farklılaşmasına yol açar²⁶⁹.

²⁶² Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 34.

²⁶³ Anagnostou, *The European Court of Human Rights*, 7.

²⁶⁴ Andreas Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights: Rational Choice within Normative Constraints* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018), 19.

²⁶⁵ Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 19.

²⁶⁶ Anagnostou, *The European Court of Human Rights*, 7.

²⁶⁷ Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 20.

²⁶⁸ Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 19.

²⁶⁹ Speck, "The European System of Human Rights Protection", 2.

2.1.1.1. Denetim Organı (İç Yargının Yetkisizliği)

Bakanlar Komitesi AİHM kararlarının denetiminde tek yetkili mercidir. Sözleşme'nin 46'ncı maddesi bu hususu net olarak ifade etmekle AİHM kararlarının icrasında Bakanlar Komitesi'ni kararların icrasında münhasır yetkili organ kılmıştır. Nitekim AİHM dahi Sözleşme'nin 46'ncı maddesinin 4 ve 5'inci fıkralarına uygun olarak başlatılmış bir süreç olmadıkça icranın gereği gibi sağlanıp sağlanamadığı hususunu denetlemekte konu bakımından yetkisiz olacağını belirtmektedir²⁷⁰.

Belirtmek gerekir ki; Bakanlar Komitesi'nin mutlak yetkisinin bir sonucu olarak münhasıran AİHM kararının icrasına ilişkin Türk hukuk sisteminde doğan idarî iş ve işlemler yargı denetimine tabi değildir. Bunun hukuki altyapısını Anayasa'nın 90'ncı maddesi ile AİHS'nin 46'ncı maddesinin birlikte okunması oluşturur. Bilindiği üzere Anayasa'nın 90'ncı maddesinin 5'nci fıkrası "*milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*" demektir. Dolayısıyla AİHS'de yer alan hükümler kanun hükmündedir ve anayasa aykırılıkları ileri sürülemez. Bu açıklamalar ışığında bakılınca münhasıran bir AİHM kararının icrasına ilişkin işlemlerin esasının Türk İdarî Yargısı tarafından denetlenemeyeceği ortaya çıkar. Zira AİHS'nin 46'ncı maddesi kararların icrasından sorumlu organ olarak Bakanlar Komitesi'ni belirlemiştir.

Nitekim bahsedilen husus *Fellner ve Diğerleri/Türkiye*²⁷¹ kararının icrası kapsamında Türk Yargısı önüne taşınmıştır. 840'dan fazla başvuranın olduğu bu kararda AİHM başvuranlar lehine farklı meblağlarda adil tatmin ödemesine hükmetmiş, Türk vatandaşı olmayan başvuranlar açısından karar tarihinde hayatta olduklarını gösteren resmi evrak sunmaları istenince başvuranlar bunu üç ay içinde sunamamış ve Euro üzerinden hükmedilen tazminat Türk Lirası'na çevrilerek emanet hesaba alınmıştır. Aşağıda teferruatıyla görüleceği üzere emanet hesaba almanın gerekçesi faiz ödemekten kurtulmaktır. Zira Bakanlar Komitesi'ne göre başvuranın hatasından kaynaklı olarak ödemenin yapılamadığı durumlarda taraf devlet parayı emanet hesaba alarak faiz ödemekten kurtulabilir. Olayda başvuranlar paranın

²⁷⁰ *Bochan/Ukrayna* (No. 2), Başvuru No. 22251/08, 05.02.2015 § 33, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>.

²⁷¹ *Fellner ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 13312/08, T: 10.10.2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180821>.

emanete alınmasını müteakip farklı tarihlerde eksik evrakları tamamlayarak Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı'na ödeme için başvurmuş ve kendilerine emanet hesapta tutulan paralar ödenmiştir.

Ancak başvurular emanet hesaptaki paranın emanet hesaba alma günündeki kur üzerinden Türk Lirası'na çevrildiğini, paranın kendi hesaplarına fiilen transfer edildiği gün kurun çok daha yüksek olduğunu, AİHM'nin tazminata Euro cinsinden hükmettiğini, bu sebeple ödemenin eksik yapıldığını belirterek idari yargı önünde davalar açmışlardır. Ankara İdare Mahkemeleri uyuşmazlığın esasının AİHM kararının icrasına ilişkin olup söz konusu kararın icrasını denetleyecek makamın Bakanlar Komitesi olduğunu, bu sebeple kendilerinin davanın esasını inceleme yetkileri olmadığına hükmederek incelenmeksizin ret kararları vermişler ve bu kararlar ilgili Ankara Bölge İdare Mahkemesi İdari Dava Daireleri tarafından onanmıştır²⁷².

2.1.1.2. AİHM Kararlarının İcrası Dairesi

AİHM kararlarının icrasından sorumlu organ Bakanlar Komitesi olmakla birlikte yukarıda belirtildiği veçhile Bakanlar Komitesi'nin asli üyelerinin, yani üye devlet Dış İşleri bakanlarının ya da onların temsilcisi konumundaki daimî temsilcilerin, icra prosedürüne ilişkin süreci başından sonuna kadar takip etmeleri söz konusu olamaz. Bu sebeple Bakanlar Komitesi kendi sekreteryasına ek olarak Konsey'in İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiş, 90'ların sonlarından itibaren İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü içinde bu vazifeye özgü AİHM Kararlarının İcrası Dairesi (AKİD) oluşturulmuştur²⁷³. AKİD kendi içinde bölümler (*division*) ve dairelerden (*section*) oluşmaktadır.

AKİD'in temel vazifesi Bakanlar Komitesi'ne hukuk ve sekreteryaya desteği vermek, ihlalci devletin Strazburg delegasyonları ile irtibat kurmak, bireysel ve genel önlemlerin alınması sürecine yönelik ihlalci devletin gönderdiği faaliyet planı ve raporlarını değerlendirerek Bakanlar Komitesi'ne sunmak, yeri geldiğinde ihlalci devlete kararın icrası hususunda yol

²⁷² Ankara 12. İdare Mahkemesi, E:2018/1166, K:2019/1890; T:26.09.2019 (*Onama kararı*: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 10. İdari Dava Dairesi, E:2020/918, K:2020/832, T: 11.06.2020); Ankara 8. İdare Mahkemesi, E:2018/2202, K:2019/1328, T:25.06.2019 (*Onama kararı*: Ankara Bölge İdare Mahkemesi 12. İdari Dava Dairesi, E:2019/2043, K:2020/72, T:09.01.2020). Ankara 15. İdare Mahkemesi'nce verilen 18/11/2019 tarih ve E:2018/2638, K:2019/1852 sayılı kararda başvuranlar haklı bulunarak dava kabul edilmiş, ancak idarenin istinafi üzerine Ankara Bölge İdare Mahkemesi 10. İdari Dava Dairesi 04.05.2020 tarih ve E:2020/463, K:2020/500 sayılı kararıyla, Ankara 15. İdare Mahkemesi'nin kararını kaldırarak yukarıdaki gerekçeyle incelenmeksizin ret kararı vermiştir.

²⁷³ Baluarte - De Vos, *From Judgment to Justice*, 46.

göstermektedir. AKİD Bakanlar Komitesi bir dosyayı kapatmazdan evvel hukuki denetim yapan, diğer bir deyişle alınacak önlemlerin neler olduğu ile gereği gibi alınıp alınmadığını değerlendiren, fiili organ olması hasebiyle kritik bir birimdir²⁷⁴. AKİD'in hukukçu personellerden oluşması ve bu personellerin dosyaları değerlendirmesi icra sürecinin siyasi bir zeminden prensiplere tabi, hukuki bir zemine kaymasına ortam hazırlar²⁷⁵. Bakanlar Komitesi AKİD'in icraya ilişkin tavsiyeleriyle bağlı değilse de AKİD'in tavsiyesinin aksine karar alındığı çok nadirdir²⁷⁶.

2.1.2. Parlamenterler Meclisi'nin İşlevi

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ("AKPM") esas itibarıyla Mahkeme kararlarının icrasının denetiminden sorumlu organ değildir. AKPM'nin icra sürecine dahil daha çok Bakanlar Komitesi üzerindeki baskıyı artırmaya yöneliktir²⁷⁷. Parlamenterler Bakanlar Komitesi'ne bir davanın icrasına yönelik yazılı soru sorabilir. Bakanlar Komitesi'nin bunları yazılı olarak cevaplaması şarttır²⁷⁸. AKPM'nin yıllık düzenlenen dört oturumundan birinde Mahkeme kararlarının icrası konusu gündeme dahil edilmektedir²⁷⁹.

Parlamenterler Meclisi'nin atabileceği bazı adımlar AİHM Şubat 2000 tarihli *Resolution 1226 (2000)*²⁸⁰ kararında belirlenmiştir. AKPM mezkûr kararında bazı AİHM kararlarının icrasında kayda değer gecikmeler yaşandığını, bazı kararlarının icrasının Sözleşme sistemini tehdit eder boyutta sorunlar oluşturabildiğini, bu sorunların birçok sebepleri olduğunu belirterek Mahkeme ve Bakanlar Komitesi'nin bu sorumluluğu paylaştığını belirtmiştir. Parlamenterler Meclisi devamla Mahkeme ve Bakanlar Komitesi'ne yönelik önerilerini sıraladıktan sonra kendisi açısından birtakım kararlar almıştır. Bu kararlara göre AKPM AİHM kararlarının icrasına dair güncel kayıtlar tutmakta, bu kayıtlar temelinde düzenli tartışmalar organize etmekte, bir kararın icrasında sorun çıktığı zaman ihlalcı devletin milletvekillerini ellerinden geleni yapmaya çağırmaktadır. Parlamenterler Meclisi yine bu

²⁷⁴ Baluarte - De Vos, *From Judgment to Justice*, 46; Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 19.

²⁷⁵ Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 20.

²⁷⁶ Von Staden, *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights*, 20.

²⁷⁷ Lambert-Abdelgawad, "The Court as a part of the Council of Europe", 282.

²⁷⁸ Lambert-Abdelgawad, "The Court as a part of the Council of Europe", 283.

²⁷⁹ Lambert-Abdelgawad, "The Court as a part of the Council of Europe", 283.

²⁸⁰ AKPM, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. *Execution of judgments of the European Court of Human Rights*, Resolution 1226 (2000), 28.02.2000, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16834&lang=en>.

karar temelinde ihlalci devletin Adalet Bakanı'nı veya başka sorumlu bir bakanını şahsi olarak Parlamento'ya çağırıp dinlemektedir.

Görüleceği üzere Parlamenterler Meclisi'nin AİHM kararlarının icrasına yönelik hukuki bir yetkisi yoktur. Parlamenterler Meclisi daha çok yumuşak bir güç (*soft power*) etkisine sahiptir. Bu anlamda hem Bakanlar Komitesi'nin hem de ihlalci devletin üzerinde siyasi ve diplomatik baskı kurmaya çalışmaktadır.

2.1.3. Hâkim İlke: İkincillik

İkincillik (*subsidiarity*) ilkesi genel manasıyla iç hukuk otoritelerinin iç hukuku ve ihlali giderme yollarını daha iyi değerlendirecek bir konumda olduklarını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır²⁸¹. AİHM'nin yerel otoritelerin daha iyi yapabilecekleri şeyleri onlara bırakması bu ilke temelinde vücut bulmaktadır²⁸². İkincillik ilkesi AİHM'nin ilk dönem kararlarından itibaren Sözleşme'nin yorumunda göz önüne alınan bir ilkedir²⁸³. İlke 2010'dan itibaren İngiltere başta olmak üzere bazı üye ülkeler tarafından sıklıkla vurgulanır olmuş ve Mahkeme'nin tutumunda daha belirgin hale gelmiştir²⁸⁴.

Daha önce AİHM kararlarının iç hukuk kararlarını bozucu bir etki doğurmadığını belirtmiştik. Hakikaten, Gözübüyük ve Gölcüklü tarafından ifade olunduğu veçhile²⁸⁵ “Mahkeme’ce Sözleşme’nin çiğnendiği kararının alınması, herhangi bir işlem yapılmadan, kendiliğinden iç hukuku etkilemez. Mahkeme kararı, Sözleşme’ye aykırılığı saptanan işlemi ne iptal eder ne değiştirir ne de bozar. Mahkeme böyle bir yetkiye doğrudan ve dolaysız sahip değildir; yalnız dava konusu işlem ya da eylemin Sözleşme’ye aykırı olduğunu, Sözleşme’nin çiğnendiğini beyanla yetinir.”

AİHM kararlarının nihai itibarıyla sadece “*beyan edici/bildirici*” bir nitelik taşıması göz önüne alındığında devletlerin ihlal kararının icrasında takdir hakkına sahip olmalarının ikincillik ilkesinin tabi bir sonucu olduğu görülmektedir²⁸⁶.

²⁸¹ Keller - Marti, “Reconceptualizing Implementation”, 843.

²⁸² Alleweldt, “Avoiding Another Brexit”, 237.

²⁸³ *Belçika Dil Davası*, Başvuru No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, T: 23.07.1968 § 10, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>.

²⁸⁴ Alleweldt, “Avoiding Another Brexit”, 232.

²⁸⁵ Gözübüyük - Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*, 124.

²⁸⁶ Anagnostou, *The European Court of Human Rights*, 1.

İkincillik ilkesi sadece “karar öncesi” süreçte değil “karar sonrası” süreçte de geçerliliği olan bir ilkedir. Bu ilke mucibince taraf devlet AİHM kararını iç hukukuna uygun olarak icra etme konusunda geniş bir özgürlüğe sahiptir²⁸⁷. Bu özgürlük, taraf devletin AİHM kararını icra etmeyeceği manasına gelmez. Aksine Sözleşme mucibince taraf devletin hükümeti yürütme erkine tabi memurların yanı sıra politik ve yargısal organların, hatta yasama organının da AİHM kararlarına uymasını temin yükümlülüğü altındadır²⁸⁸. Özgürlükten kasıt, devletin bunu nasıl yapacağını kendisine bırakılmış olmasıdır. İnsan hakları sorununu tespit etmek Mahkeme’nin, çözmek ilgili devletin görevidir²⁸⁹.

Sözleşme’de, ikincillik ilkesinin sonucu olarak, AİHM’ye bile kararın icra usulünü saptama yetkisi verilmemiştir. Bu sebeptendir ki Mahkeme, çok azı müstesna, kararlarına kararın nasıl icra edileceğine dair hüküm koymaktan imtina etmektedir²⁹⁰. AİHM -Sözleşme’nin 46’ıncı maddesinin 4’üncü fıkrası müstesna- kararın gereğinin yerine getirilip getirilmediğini tespit etme yetkisi olmadığını²⁹¹, taraf devletin kararı icra ederken dilediği usulü seçmekte serbest olduğunu belirtmektedir²⁹². Mahkeme hususî bir icra tedbirine sadece ihlâlî başka türlü gidermek mümkün olmadığında hükmetmektedir²⁹³. Bu hususu Hillebrecht şöyle özetler²⁹⁴.

Sözün özü, Mahkeme’nin sorunları belirleme yetkisi var, ancak çözüm öngörme yetkisi yoktur. AİHM’nin uyulmasını şart koşabileceği yegâne emir adil tatmindir. Mahkeme, hüküm vericilik ve politika yapıcılık arasındaki bu keskin ayrımı korumak suretiyle yargısal bir organ olarak meşruiyetini ve ahlakî otoritesini muhafaza etmektedir.

2.2. Tedbirler

Yukarıda da belirtildiği üzere AİHM’nin ihlal kararları bildirici etkiye sahiptir²⁹⁵. Bu özellik Mahkeme’nin kararlarında öteden beri vurgulanan bir husus olagelmıştır. AİHM kararları

²⁸⁷ Courtney Hillebrecht, “Implementing International Human Rights Law at Home: Domestic Politics and the European Court of Human Rights”, *Human Rights Review* 13/3 (Eylül 2012), 282.

²⁸⁸ Hillebrecht, “Implementing International Human Rights Law at Home”, 282.

²⁸⁹ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 164.

²⁹⁰ Anagnostou, *The European Court of Human Rights*, 7.

²⁹¹ *Kurić ve Diğerleri/Slovenya*, B. No: 26828/06, T: 12.03.2014, § 142, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141899>.

²⁹² *Kıbrıs/Türkiye*, B. No: 25781/94, T: 12.05.2014, § 62, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144151>.

²⁹³ V. Colandrea, “On the Power of the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Measures: Some Remarks in Light of the Assanidze, Broniowski and Sejdicovic Cases”, *Human Rights Law Review* 7/2 (27 Mart 2007), 411.

²⁹⁴ Hillebrecht, “Implementing International Human Rights Law at Home”, 281.

²⁹⁵ Örnek olarak bkz. *Guðmundur Andri Ástráðsson/İrlanda*, Başvuru No. 26374/18, T: 01.12.2020 § 312, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206582>. AİHM’nin ihlal saptamaya ilişkin hükümlerinin “bildirici”, ancak adil tatmine ilişkin hükümlerinin “kurucu” nitelikte olduğu da doktrinde ifade edilmektedir. Bkz. Musa

ihlâlâ yol açmış iç yargı kararını bozamaz veya başka bir surette ortadan kaldıramaz. AİHM kendi kararının icrasını kendisi temin de edemez²⁹⁶. Bu sebeple bir AİHM kararının icrası ancak taraf devletin yapılması gerekenleri hayata geçirmesi ile mümkündür²⁹⁷.

İcra sürecinde taraf devletin yapması gereken hususlar “tedbir” olarak adlandırılır. Tedbirler kendi içinde bireysel tedbirler ve genel tedbirler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel tedbirler AİHM başvurusunu yapmış olan ferdin zararının tazmin edilmesine yönelik tedbirlerdir. Bireysel tedbirler eski hale iade ve adil tatmin alt başlıkları altında incelenmektedir. Genel tedbirler ise taraf devletin mevcut AİHM kararındaki ihlâlâ bir daha zuhur etmemesi için alacağı tedbirlerdir. Bu tedbirler AİHM’ye başvurarak hak ihlalini tespit ettiren şahsı değil, o şahıs nezdinde kamuyu ilgilendirir.

Tezin bu bölümünde her iki tedbir türünü de inceleyerek, AİHM kararlarının icrası bağlamında yerlerini belirlemeye çalışacağız.

2.2.1. Bireysel Tedbirler

Yukarıda da belirtildiği gibi, bireysel tedbirler; Sözleşme veya Ek Protokollerde korunan bir hakkının ihlal edildiği Mahkeme tarafından saptanmış başvurana yönelik olarak taraf devletin alması gereken tedbirlerdir. Bireysel tedbir doğrudan başvuranın şahsını ilgilendirir. Aynı başvuruda birden fazla başvuranın mevcut olduğu durumda her başvuran için ayrı, bir başvuranın birden fazla başvurusunun bulunması halinde tüm başvuruları açısından ayrı tedbir alınması gereklidir.

Özü itibarıyla bireysel tedbirden kastedilen eski hale iade etmek ve Mahkeme’nin belirlediği adil tatmin tazminatını ödemektir.

2.2.1.1. Eski Hale İade

Eski hale iade AİHM kararlarının icrası aşamasında, Bakanlar Komitesi tarafından takibi yapılan onarım türüdür. Başvuranın ihlalden önceki duruma sokulmasını ifade eder. Zira başvurular açısından Sözleşme’de yer alan haklarının korunması sadece Mahkeme önünde değil diğer Avrupa Konseyi organları önünde de bir haktır²⁹⁸. Bu durumda AİHM tarafından

Tanrıseven, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin İhlal Kararları Sebebiyle Yargılamanın Yenilenmesi ve Uluslararası Hukukun İç Hukuka Etkilerindeki Değişim* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 38.

²⁹⁶ Hillebrecht, “The Power of Human Rights Tribunals”, 1105.

²⁹⁷ Keller - Marti, “Reconceptualizing Implementation”, 834.

²⁹⁸ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 33.

yanlışığı saptanmış bir durumun tazminat ödemek şartıyla aynı halde bırakılması insan hakları düşüncesiyle bağdaşmaz. AİHM'nin vazifesi yanlışığı saptamak, ihlalci devletin vazifesi söz konusu durumu düzeltmek, diğeri bir deyişle, eski hale koymak; Bakanlar Komitesi'nin vazifesi de onarım sürecini takip etmektedir.

Eski hale iade ilkesinin bir neticesi olarak AİHM kararıyla tespit edilmiş ihlâl halen sürüyorsa Mahkeme kararının kesinleşmesiyle birlikte ilgili devlet ihlâli derhal sonlandırmakla mükelleftir²⁹⁹. Bakanlar Komitesi ihlalin sonlandırılmasını da denetler. Elbette ihlâli sonlandırma külfeti ihlâl devam ediyorsa gündeme gelebilir. İhlalci devletin yapması gereken devam eden ihlali en geç kararın kesinleşmesiyle beraber sonlandırmak ve başvurunu ihlalden önceki duruma geri koymaktır.

Eski hale iade tespit edilen ihlâlin niteliğine göre çeşitli görünümeler arz eder. Örneğin, Bakanlar Komitesi iç hukukta aynı konuya ilişkin yeniden bir yargılama yapılması, adli sicil kaydının tüm sonuçlarıyla beraber ortadan kaldırılması, bir ceza soruşturmasının tekrar açılması, ilgili devletin hatasını kabullenip üzüntü ifade etmesi³⁰⁰, devletin tazminattan farklı olarak lütuf kabilinden (*ex gratia*³⁰¹) ödeme yapması³⁰² gibi olguları talep edebilir ki tüm bu tedbirler eski hale iade ilkesinin farklı görünümeleridir³⁰³.

Bakanlar Komitesi'nin eski hale iadeye verdiği önemin zamanla artması AİHM'nin eski hale iadeye verdiği önemin zamanla artmasıyla paralellik arz eder. Bakanlar Komitesi'nin önünde de tıpkı AİHM gibi, 1960'lı yıllarda eski hale iade meselesi bulunuyor ancak Komite doğrudan kavramın kendini kullanmıyor, çoğu zaman kavrama ilişkin gönderme AİHM kararını icra eden ihlalci devletten geliyordu³⁰⁴. Mesela Mahkeme'nin 1963 tarihli *Pataki ve Dunshirn/Avusturya*³⁰⁵ kararında, başvuruların yargılandığı ceza davasının Sözleşme'nin

²⁹⁹ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 31.

³⁰⁰ Pushkar, "The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments", 44.

³⁰¹ "From kindness". Bkz. Fellmeth - Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 94.

³⁰² Dostane çözüm ve tek taraflı deklarasyonlardaki ödemeler lütuf olarak (*ex gratia*) yapılır. Örnek olarak bkz. "...the Government of the Republic of Turkey offer to pay *ex gratia* to the applicant, Mr Tahsin Acar, the amount of 70,000 pounds sterling [in respect of] the application registered under no. 26307/95..." Tahsin Acar/*Türkiye*, B. No: 26307/95, T: 06.05.2003 § 60, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61076>.

³⁰³ Serkan Cengiz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası ve Sürecin Denetlenmesi", *Toplum ve Hukuk Dergisi* Bahar (2003), 3.

³⁰⁴ Frédéric Dolt, "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum", *Les mutations de l'activité du Comité des ministres*, kitap editörü Philippe Boillat vd., 43-67 (Anthemis, 2012), 45.

³⁰⁵ *Pataki ve Dunshirn/Avusturya*, B. No: 596/59, 789/60, T: 28.03.1963, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73437>.

6'ncı maddesi bağlamında birtakım eksiklikler arz ettiğinden bahisle ihlal kararı verilmiş; bu kararın icrasıyla ilintili olarak kanunî bir değişiklik yapılarak başvuruların yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurusu temin edilmiştir. Bununla birlikte belirtelim ki o dönemlerde Bakanlar Komitesi'nin bireysel tedbirleri detaylıca takip ettiği söylenemez³⁰⁶.

2000'li yıllara gelindiğinde Bakanlar Komitesi'nin eski hale iade ilkesine yaklaşımının olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz³⁰⁷. Bakanlar Komitesi 19 Ocak 2000 tarihinde aldığı R (2000) 2 sayılı tavsiye kararında³⁰⁸ sözleşmecî devletlerin AİHM'nin nihai kararlarına uymayı taahhüt ettiklerini ve bunun adil tatmin ödemesinden farklı olarak eski hale iadeyi de gerektirdiğini belirtmiş ve eski hale iadeye yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bakanlar Komitesi mezkûr tavsiye kararında sözleşmecî devletlere eski hale iadenin ulusal düzeyde sağlanması için yeterli imkânların temin edilmesi çağrısı yapmış, devletleri millî hukuklarını Mahkeme'nin ihlâl bulduğu davalar bakımından yargılamanın yenilenmesine imkân verecek şekilde gözden geçirme konusunda teşvik etmiştir. Bakanlar Komitesi bilhassa mağdurun söz konusu ihlale yol açan iç hukuk kararının neticesi olarak ağır olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda kaldığı ve iç hukuk kararının esas ya da -kararın sonucundan şüpheye düşürecek derecede- usul yönünden Sözleşme'ye aykırı olduğu durumlarda yargılamanın yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bakanlar Komitesi'nin mezkûr tavsiye kararındaki ayrımı bir kararın nasıl denetleneceği noktasında nirengi noktası olarak benimsediğini söylemek abes olmaz. Burada kastedilen ayrım AİHM'nin ihlal verirken, başvuruya konu iç hukuk yargılamasının yürütülüşünde saptadığı bir eksiklik yüzünden mi yoksa bizatihi yargılamanın sonucunda ulaşılan hüküm sebebiyle mi ihlal verdiği meselesidir. AİHM davanın sonucundan ötürü ihlal kararı vermişse yargılamanın yeniden açılması yeterli olmaz. Bu durumda iç hukuktaki davanın sonucunu da AİHM kararı ile uyumlu hale getirmek gerekir. Söz gelimi AİHM ceza yargılamasına konu edilen birtakım ifadelerin Sözleşme'nin 10'uncu maddesinde düzenlenen ifade hürriyetinin kapsamında kaldığına karar vermişse, iç yargı mercileri yeniden yargılama yaparken mahkûmiyet kararına ulaşamayacaktır. AİHM bahis mevzu ifadenin ifade hürriyeti kapsamında kalmadığını saptamış ancak cezanın orantılılığından

³⁰⁶ Dolt, "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum", 46.

³⁰⁷ Dolt, "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum", 46.

³⁰⁸ Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights, Tavsiye Kararı (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 19 Ocak 2000) (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi).

ötürü ihlal kararı vermişse yeni belirlenecek cezanın AİHM kararının gerekçesiyle uyumlu olması aranacak, her halükârda önceki kararda ısrarcı olunamayacaktır. Zira AİHM burada yargılamanın yürütülüşündeki bir eksiklikten değil bizatihi sonucundan ötürü ihlal kararı vermektedir. Nitekim yargılama usulüne uygun yürütülmüş de olabilir. Bu neticeyi değiştirmez.

2.2.1.1.1. Yargılamanın Yenilenmesi

Bakanlar Komitesi'nin eski hale iadeye ilişkin yaklaşımının 2000'li yıllardan itibaren hassaslaştığını ve bu bağlamda R (2000) 2 sayılı tavsiye kararında Mahkeme'nin ihlâl bulduğu davalar bakımından yeniden yargılamaya imkân verilmesi çağrısı yaptığını yukarıda belirtmiştik. Türkiye de 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 311'nci maddesi, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 375'nci maddesi ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 53'üncü maddesinde AİHM tarafından verilmiş nihai kararlar yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak kabul etmiştir.

AİHM kararının kesinleşmiş bir yargı kararını tekrar masaya getirip yargılamanın yenilenmesine yol açması şüphesiz bir uluslararası kararın meydana getirebileceği en çarpıcı etkilerden biridir³⁰⁹. Adil tatmin ödemesi dışındaki bireysel tedbirlerin alınması çoğu kez bu yolun etkin olarak kullanılmasına bağlıdır. Nitekim AİHM kararları bildirici etkiye sahiptir ve bir AİHM kararı ancak ilgili yerel otoritenin ona muvafık bir irade ortaya koymasıyla hayata geçer. Yerel yargı kararıyla ortaya çıkmış bir ihlalin de çoğu kez ancak ilgili yargı kararını ortadan kaldırmakla son bulacağı muhakkak olup bunu temin etmenin başlıca yolu yargılamanın yenilenmesidir. Başvuran yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurmazsa AİHM kararının potansiyel olarak kendisi lehine doğuracağı birtakım imkânlardan faydalanamayabilir. Zira hak ihlaline sebep olan ya da hak ihlalinin ortadan kaldırmakta başarısız olmuş yerel yargı kararı hâlâ varlığını korumakta ve başvuran bu kararın neticeleriyle muhatap olmaya devam etmektedir. Söz gelimi, AİHM'nin ihlal kararına konu bir mahkûmiyet kararına bağlı oluşturulmuş sabıka kaydında durum böyledir. Bu durumda AİHM kararı sabıka kaydının temizlenmesini veya tadilini gerektiriyor olabilir. Kural olarak bunu temin etmenin yolu AİHM kararından sonra mahkûmiyet kararına yol açan

³⁰⁹ Elisabeth Lambert-Abdelgawad, *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 2008), 18.

yargılamanın yenilenmesidir. Bu da Türk hukukunda ancak başvuranın bu yola başvurması ile olur.

*Bayar ve Gürbüz/Türkiye*³¹⁰ kararının icrasını bu noktada örnek olarak zikredebiliriz. Devletin bölünmez bütünlüğüne karşı basın yolu ile propaganda yapma ve yasadışı örgüt adına açıklamalar yayınlama fiilleri kapsamında yargılanıp cezalandırılan başvuranların başvurusunda AİHM Sözleşme'nin 6 ve 10'uncu maddelerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. İcra aşamasında hükümet başvuranlar yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurmadağı için sabıka kayıtlarının durduğunu belirtmiş, Bakanlar Komitesi de bu bildirim üzerine dosyanın icrasını kapatmıştır³¹¹. *Sabanovic/Karadağ ve Sırbistan* dosyasında ise başvuran AİHM kararından sonra yeniden yargılanarak beraat etmesine rağmen ayrıca talep etmediğı için sabıka kaydı silinmemiş, Bakanlar Komitesi bu durumda dahi dosyanın kapatılmasında bir sorun görmemiştir³¹².

Görüldüğü üzere kural başvuranın eski hale iade için AİHM kararından sonra da iç hukukta ilgili yollara başvurmasıdır. Ancak AİHM'nin ilgili devletin re'sen harekete geçmesini Sözleşme'den kaynaklanan bir külfet olarak gördüğü durumlarda taraf devletin bir başvuru beklemeksizin kararın icrası için harekete geçmesi beklenir. Bu bağlamda Bakanlar Komitesi iç hukuk soruşturmasının etkisizliği sebebiyle Sözleşme'nin 2'nci veya 3'ncü maddesinin ihlal edildiğine karar verilen dosyalarda ilgili devlet yerel otoritesinin re'sen harekete geçmesini beklemektedir³¹³. Nitekim Sözleşme'nin 2 ve 3'ncü maddelerinin devlete yüklediğı pozitif yükümlülüklerden biri de şüpheli ölüm, işkence ve kötü muamele iddialarını konudan haberdar olunmasını müteakip -mağdurun şikâyeti beklenmeksizin-re'sen soruşturmasıdır³¹⁴. Dolayısıyla etkisiz olduğı için Sözleşme'nin 2 veya 3'üncü maddelerinden birinin veya her ikisinin ihlaline sebep olmuş bir soruşturmanın AİHM kararından sonra mağdurun ya da bir başkasının başvurusu beklenmeksizin re'sen yeniden açılması bu pozitif yükümlülüğün bir yansımasıdır. Elbette her olay, üzerinden geçen zaman ve bunun deliller üzerinde geri döndürülemez bir etki doğurup doğurmadığı göz önünde tutularak ayrı ayrı değerlendirecek ve soruşturmanın yeniden açılmasının gerçekçi olup

³¹⁰ *Bayar ve Gürbüz/Türkiye*, B. No: 37569/06, T: 27.11.2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114773>.

³¹¹ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)330, T: 05.12.2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-199705>.

³¹² Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2016)44, T: 30.03.2016 <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-162076>.

³¹³ Örnek olarak bkz. *Batı ve Diğerleri/Türkiye*, Karar No: CM/Del/Dec(2020)1383/H46-21, T: 01.10.2020, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec\(2020\)1383/H46-21E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec(2020)1383/H46-21E).

³¹⁴ Jean-François Akandji-Kombé, *Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 2007), 33.

olmadığı hesaba katılacaktır³¹⁵. Deliller artık geri döndürülemez şekilde ortadan kaybolmuş, dava zamanaşımına uğramış veya başka bir sebeple soruşturma yapılması imkânsız hale gelmiş ve bunu telafi etmenin bir yolu bulunmuyorsa Bakanlar Komitesi istemeyerek de olsa dosyayı kapatmak durumdadır³¹⁶.

2.2.1.1.2. İç Hukuk Yargılamasındaki Usulî Eksiklik

Yargılamanın yenilenmesi yolunun kullanımı AİHM'nin ihlali ne gerekçeyle verdiğine göre değişiklik arz etmektedir. AİHM iç hukuk yargılamasının yürütülüşüne bakarak bir ihlal kararı veriyse Bakanlar Komitesi'nin gayesi yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulup mezkûr eksikliğin giderilmesini temin etmek olacaktır. Bu durumda söz konusu eksiklik giderilmek üzere yargılamanın yeniden açılması kararın icrası için en uygun yoldur. Yeniden yargılama sonunda ulaşılabilecek sonuç öncekinin aynısı olabilir. Mühim olan yargılamadaki eksikliğin giderilmesidir. Sözleşme'nin 2'nci veya 3'üncü maddesinin iç hukukta etkili bir soruşturma yürütülmediği için ihlal edildiğine karar verilmiş olması bu durumun örneğidir. Hakikaten, bir işkence veya kötü muamele iddiasına yönelik soruşturmanın etkili yürütülmediğinden bahisle Sözleşme'nin 3'üncü maddesinin ihlal edildiğine karar verilmişse kararın icrası aşamasında -muhtemel yeni soruşturmada- birilerinin cezalandırılması değil soruşturmanın bu sefer "etkili" yürütülmesi aranacaktır. Nitekim etkili bir soruşturma da sonuçsuz kalabilir.

Sözleşme'nin 6'ncı maddesinin ihlal edildiği durumlar bu bağlamda bir başka örnek olarak anılabilir. Sözleşme'nin 6'ncı maddesi kişilere taraf oldukları bir davada izlenen yargılama usulünün adil olmasına dair bir teminat bahşetmektedir. Ulaşılabilecek neticenin -açıkça keyfilik veya bariz takdir hatası bulunmadıkça- adil olmasını garanti etmez. Söz gelimi mahkeme kararlarının gerekçeli olması Sözleşme'nin 6'ncı maddesi altında korunan bir haktır. Gerekçeli karar hakkı genel itibarıyla tarafların davanın sonucuna etki edebilecek argümanlarının kararda karşılanmasını ifade eder. Bir mahkeme bu argümanları karşıladıktan sonra vicdanî kanaatine uygun neticeye ulaşabilir. İşte bu hak ulaşılan neticeyi değil neticeye etki eden argümanların karşılanmasını garanti eden usulî bir haktır. AİHM'nin gerekçeli karar hakkı bağlamında ihlal kararı verdiği bir durumda yargılama tekrar açılacak ve AİHM'nin esaslı gördüğü argüman yeni kararda karşılanacaktır. Bu argüman yerel

³¹⁵ Pushkar, "The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments", 43.

³¹⁶ Pushkar, "The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments", 43.

mahkemenin kanaatini değiştirebileceği gibi yerel mahkeme söz konusu argümanı karşıladıktan sonra aynı kararında ısrar da edebilir.

*Sadak ve Diğerleri/Türkiye (No. 1)*³¹⁷ kararı bu duruma örnek olarak gösterilebilecek kararlardandır. Bahis mevzu davada AİHM başvuruları yargılayan Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme olarak nitelenemeyeceğini, başvurulara savunma için yeterli süre ve kolaylıklar verilmeden suç vasfının değiştirildiğini ve başvurulara aleyhlerinde ifade veren şahitlere soru sorma/sordurma imkânı tanınmadığını belirterek adil yargılanma hakkının birkaç vecihten ihlal edildiğine hükmetmiştir. Kararın icrası aşamasında Bakanlar Komitesi nihai çözüm kararından (*final resolution*) önce iki tane ara karar (*interim resolution*) almıştır. Bakanlar Komitesi 30 Nisan 2002 tarihli ara kararında³¹⁸ adil tatmin ödemesinin bireysel tedbir olarak yeterli kabul edilemeyeceğini zira AİHM kararı ile adil yargılanma hakkına aykırı yapıldığı tespit edilmiş bir yargılama temelinde hapisanede tutulduğu ortaya konmuş başvuruların halen aynı yargılama temelinde hapiste tutulduğunu belirtmiştir. Bakanlar Komitesi Türkiye'nin -bir AİHM kararının icrası öyle gerektirdiğinde- iç hukuk yargılamasını yenileme yükümlülüğü altında bulunduğunu belirterek iade-i muhakeme sağlanmasını ya da (varsa) başka bir hususi çözümle ihlalin ortaya çıkardığı sonuçların ortadan kaldırılmasını istemiştir. Bu ara karardan sonra, 4 Şubat 2013 tarihinde, Türkiye AİHM tarafından verilmiş bir ihlal kararına konu olan davalar için iade-i muhakeme yolunu açmış ve Şubat 2013'te ihlale konu iç hukuk yargılaması için iade-i muhakeme kararı alınmıştır. Ancak her ne kadar iade-i muhakeme kararı verilmişse de başvuruların cezasının infazının durdurulması kararı reddedilmiş ve başvurular tahliye edilmemiştir. Bakanlar Komitesi konuya ilişkin olarak 6 Nisan 2004'te yeni bir ara karar³¹⁹ almış ve Türkiye'nin AİHM kararlarına uymayı taahhüt ettiğini, buna başvuruların yeni yargılama sürerken tahliye edilmelerinin de dâhil olduğunu, zira yeni yargılama süresince tutuklu kalmalarını gerektiren herhangi bir zorlayıcı sebebin mevcut olmadığını belirtmiştir. Her ne kadar ikinci ara kararı müteakip 21 Nisan 2004 tarihinde iade-i muhakeme davasından da başvuruların suçlu olduğuna dair önceki kararı teyit eder mahiyette bir karar çıkmışsa da bu karar bozulmuş ve başvurular 9 Haziran 2004'te Yargıtay marifetiyle tahliye edilmiştir. Bu esnada Türkiye'de yapılan mevzuat değişiklikleri

³¹⁷ *Sadak ve Diğerleri/Türkiye (No. 1)*; B. No: 29900/96, 29901/96, 29902/96 ve 29903/96, T: 17/07/2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59594>.

³¹⁸ Ara Karar, ResDH(2002)59, T: 30.04.2002, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56403>.

³¹⁹ Ara Karar, ResDH(2004)31, T: 06.04.2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56370>.

neticesinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırıldığı için dosya normal bir ağır ceza mahkemesine havale edilmiş, Bakanlar Komitesi 9 Aralık 2004 tarihinde AİHM kararının söz konusu yargılamanın neticesine değil yürütülüş usulüne ilişkin olup alınan tedbirlerin bu usulî eksiklikleri giderecek düzeyde olduğu değerlendirmesiyle yeni yargılamanın neticesini beklemeye gerek olmadığını belirterek nihai çözüm kararı almış ve dosyayı kapatmıştır³²⁰.

Sadak ve Diğerleri/Türkiye (No. 1) kararı tetkike şayandır. Belirtmek gerekir ki AİHM kararda bir eski hale iade göndermesi yapmamıştır. Hatta *Gencel/Türkiye*³²¹ kararında olduğu gibi hüküm kısmında olmasa da –en azından– gerekçe kısmında ihlali gidermek için en münasip yolun iade-i muhakeme olacağını da belirtmemiştir. Buna rağmen Bakanlar Komitesi 2000 tarihli mezkûr tavsiye kararına dayanarak ilk ara kararında Türk hükümetinden yargılamanın yenilenmesini talep etmiş, ikinci ara kararında ise daha ileri giderek başvuruların tahliyesini talep etmiştir. Hâlbuki iki talep de mahkeme tarafından açıkça hükmedilmiş olgular değildir. Bakanlar Komitesi AİHM tarafından gayrı adil yürütüldüğü saptanmış bir yargılama sonucunda verilmiş bir cezanın, yargılama tekrar açılmış olsa dahi, infazına devam olunamayacağı kanaatini belirtmiştir. Zira yargılamanın yenilenmesi kararı ile ilk hüküm ortadan kalkmış ve masumiyet karinesi dâhil adil yargılanma hakkının tüm unsurları tekrar devreye girmiştir. Bununla beraber yerel mahkemelerin bu aşamada yeni bir tutuklama kararı verebileceği ve başvuruların gerekli şartları varsa bu sebepten tutulmaya devam edilebileceği hususunda teorik bir sorun görünmemektedir. Elbette bu durumda da somut olayın şartlarına bakmak ve tutuklamanın iyi gerekçelendirilmiş olmasını aramak gerekecektir. Nitekim yerel mahkemelerin tutuklama kararları bu sefer de Sözleşme'nin 5'nci maddesi altında AİHM denetimine tabi olacaktır.

*Hakkar/Fransa*³²² kararı bir başka örnek olarak anılabilir. Söz konusu davada AİHM bir ceza yargılamasında sanık olan başvurana savunmasını hazırlamak için yeterli zaman ve kolaylıkların sağlanmadığını, başvuranın kendi seçtiği bir avukat tarafından temsil edilme hakkına riayet edilmediğini ve yargılamanın makul sayılamayacak kadar uzun sürdüğünü belirterek adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Bakanlar Komitesi kararın icrasını denetlemiş ve sadece adil tatmin olarak belirlenen 62.000 Fransız Frangının ödenmesiyle yetinmemiş, aynı zamanda iade-i muhakeme yapılacak olmasını da

³²⁰ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)86, T: 09.12.2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-67791>.

³²¹ *Gencel/Türkiye*, B. No: 53431/99, T: 23.10.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61392>.

³²² *Hakkar/Fransa*, B. No: 19033/91, T: 27.06.1995, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-47495>.

memnuniyetle karşıladığını belirttiikten sonra dosyayı kapatmıştır³²³. Nitekim Fransa, nihai çözüm kararında görüleceği üzere, yukarıda mezkûr R (2000) 2 no.lu tavsiye kararını müteakiben 16 Haziran 2000 tarihinde yeni bir kanun çıkararak AİHM tarafından ihlal bulunan davaların yeniden görülmesinin önünü açmış, yeni kanun uyarınca kurulan yeniden yargılama kurulu da 30 Kasım 2001’de AİHM kararını göz önüne alarak davanın yeniden görülmesine karar vermiştir.

Bakanlar Komitesi’nin R (2000) 2 no.lu tavsiye kararını ilk günden itibaren sert şekilde uyguladığı söylenemez. Nitekim Mahkeme’nin başvuranın ifadesinin “kendi kendini suçlama (*self-incrimination*)” yasağına aykırı şekilde alındığını tespit ederek 6’ncı madde ihlali verdiği *Saunders/Birleşik Krallık*³²⁴ kararının icra dosyası söz konusu delilin alındığı ve kullanıldığı özel durum göz önüne alındığında delilin güvenilirliğine hanel gelmediği, başvuranın mahkûm edilmesinde hata yahut keyfilik bulunduğunu ileri sürmeyi gerektirecek başka bir gerekçe de bulunmadığı tespitiyle kapatılmıştır³²⁵. Bu tarz bir dosya kapatmanın bugün kolay gerçekleşmeyeceği kanaatindeyiz.

Son olarak yargılamanın uzunluğundan ötürü ihlal bulunan *Nicolas/Fransa*³²⁶ kararına değinmekte fayda vardır. Bu davada AİHM, talep olmadığı için, adil tatmine hükmetmemiş, ancak Bakanlar Komitesi icra aşamasında, eski hale iade ilkesi gereği, taraf devletten halen devam eden yerel yargılamaların hızlandırılmasını talep etmiş, icra dosyasını yerel yargılama neticeleninceye kadar kapatmamıştır³²⁷. Bu davada dikkat çeken husus AİHM’nin adil tatmine hükmetmesine rağmen Bakanlar Komitesi’nin dosyayı kapatmamasıdır. Nitekim Bakanlar Komitesi adil tatmin talebi olmasa dahi eski hale iadeyi takip etmiş ve bir anlamda eski hale iadenin asıl olduğunu teyit etmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde eski hale iade esas hedef olup adil tatmine eski hale iadenin gerçekleştirilemedi hallerde gerçekleştirilemeyen kısım kadar hükmedilir. Başvuranın adil tatmin talep etmemesi eski halin iade edilmemesini meşrulaştırmaz. Bakanlar Komitesi AİHM gibi adil tatmine hükmedemiyorsa da ihlalcı devlet üzerinde eski hale iade ilkesine dayanarak siyasi ve diplomatik baskı oluşturabilir.

³²³ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2001)4, T: 14.02.2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-52202>.

³²⁴ *Saunders/Birleşik Krallık* [BD], B. No: 19187/91, T: 17.12.1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>

³²⁵ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)88, T: 21.12.2004 <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-67802>

³²⁶ *Nicolas/Fransa*, B. No: 2021/03, T: 27.06.2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76051>.

³²⁷ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2009)58, T: 02.04.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92295>.

2.2.1.1.3. İç Hukuk Kararının Sonucunun Sözleşmeyi İhlal Etmesi

Bir iç hukuk kararının “sonucunun” Sözleşmeyi ihlal edip etmediği iki şekilde ortaya çıkar. İlk durumda AİHM tarafından ihlal saptanarak alınacak bireysel tedbir açıkça gösterilir³²⁸. AİHM’nin bu tür kararları doğrudan eski hale iadenin yöntemini belirttiği için Bakanlar Komitesi ve taraf devlet AİHM’nin saptamasıyla bağlıdır. AİHM tarafından saptanmış bir eski hale iade tedbiri başvuranın açık feragati olmadıkça Bakanlar Komitesi ya da taraf devlet tarafından değiştirilemez. Örneğin AİHM *Oleksandr Volkov/Ukrayna*³²⁹ kararında Yüksek mahkeme hâkimi olarak görev yapan başvuranın meslekten ihracı nedeniyle Sözleşme’nin 6 ve 8’inci maddelerinin ihlal edildiğine karar vermiş ve “davanın çok istisnai şartlarını ve Sözleşme ihlalinin bir an önce sona erdirilmesi ihtiyacını” gözeterek başvuranın en kısa sürede eski görevine iade edilmesine karar vermiştir. Başvuran AİHM kararını müteakiben eski görevine iade edilmiştir³³⁰. *Gladysheva/Rusya*³³¹ ve *Stolyarova/Rusya*³³² başvurularında başvuranların iyi niyetli olarak edindikleri mülklere ilişkin tapuların bahis mevzu mallar kamu malı iken önceki sahipleri lehine hileli işlemlerle özelleştirildikleri gerekçesiyle iptal edilmeleri üzerine mülkiyet hakkı ihlali saptayan AİHM tapuların başvuranlara tam olarak iadesine karar vermiş, tapular geri iade edilmiştir³³³.

İç hukuk kararının sonucunun Sözleşmeyi ihlal ettiği sonucuna varılacak ikinci grup AİHM’nin hüküm fıkrasında açıkça belirtmediği, ancak gerekçesinde sorunun ilgili iç hukuk kararının sonucundan kaynaklandığını değerlendirdiği kararlardır. Bakanlar Komitesi’nin eski hale iade bağlamında inisiyatif aldığı durum budur. Bu durumda karar sürecinin tersine işletilmesi, adeta kararın yapı sökülümünün yapılarak gerekçeye nüfuz edilmesi gerekir³³⁴. Zira AİHM eski hale iadeye yönelik açık bir hüküm vermediği için eski hale iadenin ne ölçüde mümkün olduğunu saptayıp icrasını takip etmek AİHS’nin 41 ve 46’ncı maddeleri kapsamında Bakanlar Komitesi’ne düşmektedir. Bakanlar Komitesi’nin bunu yaparken elindeki en önemli gösterge AİHM kararının gerekçesidir.

³²⁸ Bu hususu ilk bölümde AİHM’nin Yargısal Kararları başlığı altında teferruatlı olarak inceledik. O bölüme bakılabilir.

³²⁹ *Oleksandr Volkov/Ukrayna*, B. No: 21722/11, T: 09.01.2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>.

³³⁰ Başvuran vekilinin komunikasyonu, DH-DD(2015)145, T: 04.02.2015, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2015\)145E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2015)145E).

³³¹ *Gladysheva/Rusya*, B. No: 7097/10, T: 06.12.2011, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107713>.

³³² *Stolyarova/Rusya*, B. No: 15711/13, T: 29.01.2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150675>.

³³³ Faaliyet Planı, DH-DD(2016)859, T: 02.08.2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)859E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)859E).

³³⁴ Pushkar, “The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments”, 42.

Bu bağlamda iç hukuk kararının Sözleşmeyi ne açıdan ihlal ettiğini tespit etmek çok önemlidir. Söz gelimi Mahkeme bir ifadenin cezalandırılmasından ötürü Sözleşme'nin 10'uncu maddesinde düzenlenen ifade hürriyetinin ihlal edildiğine farklı gerekçelerle ulaşmış olabilir. Eğer AİHM söz konusu ifadenin "ifade hürriyeti" kapsamında kaldığına hükmederek bir ihlal kararı vermişse Bakanlar Komitesi nevi şahsına münhasır durumlar hariç yeniden yargılama sonucunda başvuranın beraat etmesini arayacaktır. Zira Sözleşme'ye göre ifade hürriyeti kapsamında kalan bir ifadenin cezalandırılması mümkün değildir. Ancak AİHM başvuru konusu ifadeyi ifade hürriyetinin dışında bulmakla beraber verilen cezanın orantısızlığına vurgu yaparak ihlal kararı vermişse bu durumda yeniden yargılama sonucunda AİHM kararının gerekçesiyle uyumlu bir cezaya ulaşılması aranacaktır. Ezcümle, yargılamanın sonucundan ötürü ihlal kararı bulunduğu durumda her AİHM kararı için Mahkemeyi o sonuca götüren spesifik sorun tespit edilerek bu sorunun giderimi aranacaktır. Bakanlar Komitesi bu denetimi eski hale iade ilkesi çerçevesinde kendiliğinden yapmaktadır.

*Perinçek/İsviçre*³³⁵ kararını örnek olarak zikredebiliriz. AİHM Büyük Dairesi mezkûr davada başvuran Doğu Perinçek'in Ermeni soykırımını reddettiği için İsviçre makamları tarafından cezalandırılmasını incelemiş ve ona karşı yedi oyla başvuranın ifade hürriyetinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme ihlal kararının gerekçesinde açıkça başvuranın söylemlerinin ceza hukukuyla muhatap olmayı gerektirir düzeyde İsviçre'deki Ermeni toplumunun itibarını etkilediğinin kabul edilemeyeceğini, başvuran İsviçre'deki genel kabulden farklı bir görüşü dillendirdiği için İsviçre Mahkemeleri'nin onu sansürleyip cezalandırdıklarını, Ermenilerin haklarını korumak için başvuranın cezalandırılmasının demokratik bir toplumda gerekli olmadığını belirtmiştir³³⁶. Görüldüğü üzere kararın gerekçesinde AİHM başvuranın söylemlerinin cezalandırılmasının demokratik bir toplumda gerekli olamayacağını saptayarak ihlal kararı vermiş, dolayısıyla Bakanlar Komitesi'ne

³³⁵ *Perinçek/İsviçre*, B. No: 27510/08, T: 15.10.2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158235>.

³³⁶ Taking into account all the elements analysed above – that the applicant's statements bore on a matter of public interest and did not amount to a call for hatred or intolerance, that the context in which they were made was not marked by heightened tensions or special historical overtones in Switzerland, that the statements cannot be regarded as affecting the dignity of the members of the Armenian community to the point of requiring a criminal-law response in Switzerland, that there is no international-law obligation for Switzerland to criminalise such statements, that the Swiss courts appear to have censured the applicant for voicing an opinion that diverged from the established ones in Switzerland, and that the interference took the serious form of a criminal conviction – the Court concludes that it was not necessary, in a democratic society, to subject the applicant to a criminal penalty in order to protect the rights of the Armenian community at stake in the present case. Bkz. *Perinçek/İsviçre* § 280.

başvuru konusu ifadelerin cezalandırılmamasını talep etmekten başka bir yol bırakmamıştır. Nitekim karardan sonra Perinçek'in başvurusu üzerine ceza kararını yeniden ele alan İsviçre mahkemesi ilk kararı bozmuş, Bakanlar Komitesi dosyayı bunun üzerine kapatmıştır³³⁷.

*Prigală/Moldova*³³⁸ kararı bir başka misal olarak getirilebilir. Mezkûr başvuru bir noterin sosyal sigorta katkı paylarını yanlış hesaplayarak eksik ödeme yapması yüzünden para cezasına çarptırılmasına ilişkindir. AİHM muhtelif kanunlar arasındaki çelişkilerin bir ceza yaptırımını öngörmeyi zorlaştırdığını belirterek Sözleşme'nin 7'nci maddesinin ihlal edildiğine karar vermiş ve adil tatmin ödenmesine hükmetmiştir. Bakanlar Komitesi kararın icrası aşamasında başvuranın söz konusu vergi borcunun silinmesini ve aldığı cezanın sabıka kaydında yer almamasını aramış, dosyayı bu hususların karşılandığını not ederek kapatmıştır³³⁹. Hâlbuki karar incelendiği zaman AİHM'nin vergi borcunun silinmesi ya da cezanın sabıka kaydından çıkarılmasına matuf açık bir hüküm vermediği görülecektir. Ancak Bakanlar Komitesi AİHM kararını kendi yorumlayarak eski hale iadeyi aramakta ve AİHM açıkça karar vermemiş olsa bile ihlale yol açan iç hukuk olgusunun ortaya çıkardığı olumsuzlukların giderilmesini aramaktadır.

*Yılmaz/Almanya*³⁴⁰ davasında Almanya'da yaşayan bir Türk vatandaşının çeşitli suçlara karışmasını müteakip süresiz olarak sınır dışı edilmesi konu edilmiş, AİHM başvuranın yeni doğan bir çocuğu olduğunu da gözeterek sınır dışı işleminin herhangi bir süreye tabi olmaksızın süresiz uygulanmasını Sözleşme'nin 8'inci maddesi bağlamında orantısız bulmuştur. Kararın icrasında Alman makamları başvuranın süresiz sınır dışı edilmesi işlemini süreliye çevirmiş ve bu süre içinde çocuğuyla görüşebilmesi için kısa süreli izinler alabilmesini mümkün kılmıştır³⁴¹.

*Görgülü/Almanya*³⁴² kararının icrası Sözleşme'nin 8'inci maddesi bağlamında bir örnek teşkil eder. Mezkûr davada başvuran evlilik dışı ilişkiden doğmuş bebeğinin velayetini almak istemiş, ancak Alman mahkemeleri bebeğin koruyucu ailede bir yıldan fazla bir süre kaldığını, koruyucu aile ile bebek arasında derin bir sosyal ve duygusal bağ kurulduğunu, çocuğun menfaatine olanın bakıcı ailede kalmaya devam etmesi olduğuna hükmederek

³³⁷ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2016)326, T: 09.11.2016, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-169004>.

³³⁸ *Prigală/Moldova*, B. No: 36763/06, T: 13.02.2018, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181112>.

³³⁹ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2018)417, T: 14.11.2018, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-187978>.

³⁴⁰ *Yılmaz/Almanya*, B. No: 52853/99, T: 17.04.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65590>.

³⁴¹ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2007)125, T: 31.10.2007, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-83677>.

³⁴² *Görgülü/Almanya*, B. No: 74969/01, T: 26.02.2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61646>.

başvuranın velayet ve çocukla sosyal ilişki kurma talebini reddetmiştir. AİHM Sözleşme'nin 8'inci maddesinin bireyleri çocuklarıyla birleştirme konusunda devletlere pozitif bir külfet yüklediğini, olayda babanın çocuğuna bakmak istediğinin tartışmasız olduğunu, Alman mahkemelerinin davayı değerlendirirken sadece çocuğun koruyucu aileden ayrılmasını müteakip kısa vadede karşılaşması muhtemel etkileri gözetmediğini, hâlbuki biyolojik baba ile bağın kalıcı olarak koparılmasının uzun vadeli etkilerinin de gözetilmesi gerektiğini, başvuran ve çocuğunu çocuğun maruz kalacağı yükün minimize edilerek birleştirilmesine yönelik ihtimallerin yeterince değerlendirilmediğini belirtmiştir. Mahkeme devamında başvuran ve çocuğun görüşmesine hiç izin verilmemesi ya da aralarında tabii bir bağ kurulamayacak kadar az izin verilmesi durumunda, zaman geçtikçe, baba ile çocuğunun birleşme ihtimalinin azalacağını ve nihayetinde tamamen yok olacağını belirterek ihlal kararı vermiştir. Kararın icrası bağlamında Alman Anayasa Mahkemesi başlangıçta başvuran ve çocuğunun sosyal ilişki kurmak üzere geçici ziyaretlerle görüştürülmesine izin vermiş, bu görüşmelerin süresi kademeli olarak uzatılmış ve başvuran ve çocuğu arasındaki bağın gelişmesine yönelik alınan tedbirlerin meyvesi olarak Şubat 2008'de çocuğun velayeti başvurana verilmiş ve çocuk başvuranla beraber yaşamaya başlamıştır³⁴³.

Belirtelim ki; bu türden bir kararın denetiminde esas olan icra dosyasının iç hukuk yargılamasının sonuna kadar açık tutulmasıdır. Zira AİHM ulaşılması gereken sonuca dair bir rota çizmiştir. Ancak eğer tüm emareler olumlu ve ihlalin giderileceğinden kuşku duymak için herhangi bir sebep yoksa istisnai olarak iç hukuk yargılamasının sonucu beklenmeksizin dosyanın kapatılması da mümkündür³⁴⁴. Meselâ *Grigoriades/Yunanistan*³⁴⁵ davasında Mahkeme orduyu aşağılama suçundan cezalandırılan başvuranın ifade hürriyetinin ihlal edildiğine karar vermiş; Bakanlar Komitesi icra dosyasını Yunanistan'da AİHM ihlallerinden sonra yargılamanın yenilenmesine izin veren bir kanunî değişiklik yapıldığını göz önünde bulundurarak kapatmıştır³⁴⁶. Ancak AİHM iç hukuk kararının sonucundan ötürü ihlal vermişken, yeni yargılamanın sonunu beklemeden icra dosyasını kapatmak riskli bir yönelimdir³⁴⁷. Nitekim bir televizyon reklâmının yasaklanmasının Sözleşme'nin 10'uncu maddesinde düzenlenen ifade hürriyetini ihlal ettiğine karar verilen

³⁴³ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2009)4, T: 09.01.2009, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-91153>.

³⁴⁴ Dolt, "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum", 63.

³⁴⁵ *Grigoriades/Yunanistan*, B. No: 24348/94, T: 25.11.1997, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58116>.

³⁴⁶ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)79, T: 22.12.2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-68010>.

³⁴⁷ Dolt, "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum", 65.

*VgT Verein Gegen Tierfabriken/İsviçre*³⁴⁸ davasının icrasında Bakanlar Komitesi dosyayı başvuranın yargılamanın yenilenmesini talep etme hakkı olduğu ve benzer icra dosyalarında³⁴⁹ İsviçre makamlarının ihlali ortadan kaldıracak şekilde kararlar verdiğini göz önüne alarak yeniden yargılama sonuçlanmadan kapatmıştır³⁵⁰. Ancak sonradan iç hukuk makamlarının yargılamanın yenilenmesi talebini daha icra dosyası kapanmadan reddettiği ve başvuranın tekrar AİHM’ne başvurduğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Bakanlar Komitesi AİHM’ni etkilememek düşüncesiyle dosyayı tekrar açmamış, neticede AİHM ikinci başvuru sonunda da ihlal kararı vermiş³⁵¹ dosya bir kez daha Bakanlar Komitesi’nin önüne gelmiştir. Bakanlar Komitesi ikinci dosyayı kapatmak için yeniden yargılama davasının sonuçlanmasını ve ihlale yol açan kararın kaldırılmasını beklemiştir³⁵².

2.2.1.2. Adil Tatmin

AİHS 41’inci maddesiyle Mahkeme’ye adil tatmine hükmetme, 46’ncı maddesiyle de Bakanlar Komitesi’ne Mahkeme kararlarının icrasını denetleme yetkisi verdiğine göre adil tatmin ödemesinin yapılıp yapılmadığı hususunun da Bakanlar Komitesi’nin denetiminde olacağına şüphe yoktur. Bakanlar Komitesi düzenli olarak Mahkeme kararlarına koşulsuz uyulması gerektiğini, taraf devletlerin kendi iç hukukunun hususiyetlerine istinaden Sözleşme altındaki yükümlülüklerine uymazlık edemeyeceğini belirtmektedir³⁵³. Bu sebeple kararda açıkça gösterilen tazminat miktarı, para birimi, lehtar, ödeme süresi, ödeme yeri, faiz oranı gibi unsurlar taraf devlet taraftan tek taraflı olarak değiştirilemez. Bununla beraber, başvuran ve taraf devletin AİHM kararında işaret edilenden başka bir uygulama üzerinde anlaşması mümkündür³⁵⁴.

Belirtelim ki adil tatmin ödemesinin takibinde “basitleştirilmiş usul” (*simplified procedure*) kullanılır. Bu AKİD tarafından ödemelere ilişkin kayıtların devletin sunduğu şekliyle

³⁴⁸ *Verein Gegen Tierfabriken/İsviçre*, B. No: 24699/94, T: 28.06.2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59535>.

³⁴⁹ Bkz. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2000)122, T: 02.10.2000, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55892>.

³⁵⁰ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2003)125, T: 08.07.2003, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56261>.

³⁵¹ *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2) [BD]*, B. No: 32772/02, T: 30.06.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93265>.

³⁵² Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2010)113, T: 15.10.2010, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-101060>.

³⁵³ AİHM Kararlarının İcrası Dairesi AKİD, “The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction: an overview of the Committee of Ministers’ present practice”, Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, CM/Inf/DH(2008)7-final, 4.

³⁵⁴ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan* davasında Mahkeme drahmi, frank ve dolar cinslerinden tazminata hükmetmiş, Yunan hükümeti ödemeyi dolar cinsinden yapmış, Bakanlar Komitesi başvuranların “Mahkeme kararının tam olarak karşılandığını” ifade etmeleri üzerine icra dosyasını kapatmıştır. Bkz. Nihai Çözüm Kararı, DH (97) 184, T: 20.03.1997, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55737>.

tutulması, ancak başvuranın ödemeye itiraz etmesi halinde denetim yapılması demektir³⁵⁵. Bu bağlamda taraf devlet ödemeye ilişkin ödeme meblağı ve tarihini içeren basit bir bilgi sunacak, başvuranın ödemeye itiraz etmesi halinde ayrıntılı bilgi ve belge paylaşımı yapacaktır³⁵⁶.

2.2.1.2.1. Lehtar

Kararların büyük çoğunluğunda başvuran ihlâlin mağduru olarak kabul edilir ve Mahkeme tarafından hüküm fıkrasında tazminatın lehtarı olarak belirlenir. Bu sebeple başvuran prensip itibarıyla ödemenin yapılacağı kişidir. Ancak Mahkeme'nin başvuranın avukatı³⁵⁷, çocukları³⁵⁸ ya da bizzat kendi aldırıldığı uzman raporunun bilirkişisi³⁵⁹ gibi başvurandan başka kimseleri tazminat lehtarı olarak gösterdiği de vakidir.

Ödeme yapılması talebiyle kendisine başvuran kişinin AİHM kararındaki lehtar olup olmadığını belirlemek devletin sorumluluğundadır. Devlet bu süreci hızlı bir şekilde sonlandırmakla mükelleftir. Muhtelif sebeplerden ötürü sürecin uzaması halinde devlet faiz yükümlülüğü altına girer³⁶⁰.

Belirttiğimiz üzere lehtara ödeme esas olandır. Çok özel durumlar hariç, taraf devlet lehtardan başkasına ödeme yapamaz. Lehtar vekâletname ile temsil eden bir avukata ödeme yapılabilmesi bu durumun istisnalarındandır. Burada AİHM önündeki vekâletnamenin taraf devlet nezdinde de geçerli olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu hususta üye devletlerin farklı uygulamaları mevcuttur. Bazı devletler AİHM önündeki vekâletnameyi geçerli kabul edip bu vekâletnameye dayanarak ödeme yapmaktayken, diğerleri iç hukuklarına göre düzenlenmiş bir vekâletname sunulmasını şart koşmaktadır. Taraf devletin dışında yaşayan başvuranın sunacağı vekâletnamede hangi ülke hukukunun uygulanacağı da gündeme gelebilecek bir husustur. Burada uygulama, özel durumlar saklı kalmak kaydıyla,

³⁵⁵ Alastair Mowbray, *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 60.

³⁵⁶ Mowbray, *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*, 61.

³⁵⁷ M.B./Polonya, B. No: 34091/96, T: 27.04.2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61736>; Stoica/Romanya, B. No: 42722/02, T: 04.03.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85308>; *Yöyler/Türkiye*, B. No: 26973/95, T: 24.07.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61264>.

³⁵⁸ *Scozzari ve Giunta/İtalya*, B. No: 39221/98 41963/98, T: 13.07.2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58752>.

³⁵⁹ *Carbonara ve Ventura/İtalya*, B. No: 24638/94, T: 11.12.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61525>.

³⁶⁰ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 6.

taraf devlet hukukunun esas alınması ve vekâletnamenin ödemeyi yapacak devletin hukukuna göre düzenlenmiş olmasıdır³⁶¹.

AİHM nadir olarak başvuran lehine hükmedilen tazminatın avukatı üzerinden ödenmesini karara bağlamaktadır. Mesela *Celikbilek/Türkiye*³⁶² davasında AİHM başvurana ödenecek yargılama masraflarının, başvuranın talebi üzerine, İngiltere'deki avukatına ödenmesini hükme bağlamıştır. Ancak başvuran kararın icrası aşamasında ödemenin Türkiye'deki yeni avukatına yapılmasını talep etmiş ve ödeme bu kişiye yapılmıştır³⁶³.

AİHM kararları bağlayıcı olup genel kural ödemenin doğrudan kararda gösterilen lehtara yapılmasıdır. Bununla beraber üçüncü bir kişiye yapılan ödemenin taraf devleti yükümlülüğünden kurtardığı birtakım haller mevcuttur.

AİHM kararında gösterilen lehtarın küçük olması bu duruma örnek gösterilebilir. Bir çocuk için hükmedilen meblağın ebeveyn sorumluluğu taşıyan kişiler üzerinden ödenmesi tabidir³⁶⁴. Ebeveyn sorumluluğu taşıyan kişiler arasında ihtilaf çıkması durumunda ise ödemenin geçici kanunî temsilci gibi tarafsız bir kimseye yapılması gerekir. Küçüğün avukatı hükmedilen tazminatı küçük adına yönetmeyi kabul ederse ödeme ona da yapılabilir³⁶⁵. Bakanlar Komitesi'nin pratiği böyle bir durumda taraf devletin değerlendirmesine itibar etmektir³⁶⁶.

Lehtarın vesayet altında olması bir başka özel haldir. Lehtar, mesela, aklî bir hastalıktan mustarip ya da hayatını sürdürmek için yardıma muhtaç bir kimse olabilir. Bu durumda ödeme lehtarın vasisine³⁶⁷ veya bu pozisyonadaki bir kuruma ya da ödemenin daha sonra başvurana yapılmasını temin edecek avukatına³⁶⁸ yapılabilir. Ödemeyi almak için birden fazla yetkili kişi olması durumunda Bakanlar Komitesi taraf devletin seçimini kabul etmektedir³⁶⁹.

³⁶¹ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 6.

³⁶² *Celikbilek/Türkiye*, B. No: 27693/95, T: 31.05.2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69202>.

³⁶³ İngiltere'deki avukat ödemeye itiraz etmemiştir. Bkz. AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 7.

³⁶⁴ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(91)14, T: 06.06.1991, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55510>.

³⁶⁵ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 8.

³⁶⁶ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 8.

³⁶⁷ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(94)48, T: 09.06.1994, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55619>.

³⁶⁸ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 8.

³⁶⁹ *Herczegfalvy/Avusturya*, ResDH(94)48, T: 09.06.1994, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55619>.

Başvuranın hapisshanede bulunması ödemenin yapılmasında ayrı bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. Bazı üye ülkelerin iç hukuklarında mahkûmların hukuki ehliyetleriyle beraber para yönetme ehliyetleri de kısıtlanmaktadır. Bu sebeple lehtarın bizzat kendisine ödemedede birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu durumda lehtarın temsilci atayıp atamadığına bakılır ve varsa atanmış temsilciye ödeme yapılır³⁷⁰. Böyle bir imkân var ancak lehtar tarafından kullanılmamışsa ödemenin emanet hesaba yapılması mümkündür³⁷¹.

AIHM kararında lehtar olarak belirlenen kişinin ölmesi icra aşamasında ortaya çıkan bir başka durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda ölüm AIHM kararı çıkmadan evvel vuku bulursa Mahkeme bu hususu kararında not eder ve ödemenin yapılacağı kişiyi belirtir. Esasen bu durumda lehtar zaten Mahkeme'nin yeni belirleyeceği kişidir. Ancak ölüm AIHM kararından sonra vuku bulmuşsa lehtar olarak belirlenen kişi korunur ve varisleri tazminatı almaya hak kazanır. Varisleri belirlemek zaman alacaksa ödeme terekeye de yapılabilir³⁷².

Ölüme ilişkin durumlar bunlarla sınırlı değildir. AIHM önünde başvurusu devam eden başvuranın öldüğü ve bu durum Mahkeme'ye bildirilmediği için ölü başvuranın lehtar olarak gösterildiği kararlar vardır. Yani ölüm karardan önce gerçekleşmekte ancak bu durum icra aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda başvuranın ödemeyi almak isteyen varisleri Mahkeme'ye başvurarak kararı revize ettirmek zorundadır³⁷³. Bu durumda varislerin başvuranın ölümünün ardından makul bir süre içinde Mahkeme'ye başvurup başvuruya devam etmek istediklerini bildirip revizyon kararı talep etmiş olmaları gerekir. Gerek ilk karardan önce gerek icra aşamasında ölmüş bir başvuranın varisleri makul süre içinde keyfiyeti Mahkeme'ye bildirip başvuruya devam etmek istediklerini belirtmezlerse taraf

³⁷⁰ *Dorigo/İtalya* (B. No: 46520/99, T: 16.11.2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59001>) kararının icrasında lehtarın uzun bir hapis cezasına mahkûm olduğu göz önüne alınarak ödeme kardeşine yapılmıştır. Bkz. AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 10, 38 numaralı dipnot.

³⁷¹ *Demirel/Türkiye* (B. No: 39324/98, T: 28.01.2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60897>) kararının icrasında ödeme hapisshanede olduğu için lehtara yapılamamış ve emanet hesaba alınmış, başvuran her ne kadar medeni haklarını kaybetmiş olsa da AIHM önündeki avukatına ödemeyi kabul yetkisi verebileceği hususunda teminat verilmesi üzerine ödeme tarihi olarak paranın emanet hesabına geçtiği tarih kabul edilerek dosya kapatılmıştır. Bkz. AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 10, 39 numaralı dipnot.

³⁷² AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 8. Bakanlar Komitesinin bu pratiği gayet makul gözükmemektedir. Zira AIHM başvuru kararıyla kararda gösterilen lehtar tazminata hak kazanmış olur. Lehtarın ölümüyle bu "hakkın" da terekenin içinde kabul edilip varislere aynen aktarılması ve varislerin AIHM'den bir revizyon kararı almakla uğraştırılmaması hukukî ve pratik bir çözüm olarak göze çarpmaktadır.

³⁷³ Örnek olarak bkz. *M. Özel ve Diğerleri*, B. No: 14350/05 15245/05 16051/05, T: 31/03/2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204497>; *Cangöz ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 7469/06, T: 19.09.2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177072>.

devletin Mahkeme'ye başvurusu üzerine AİHM ilk ihlal kararını kaldırıp başvuruyu takipsizlikten düşürebilir³⁷⁴.

AİHM lehine karar verdikten sonra bir tüzel kişilik sona ermişse ödemenin kime yapılacağı bir başka sorundur. Bu durum şirketin kanunî varislerine ödemenin yapılması gerektiği yönüyle gerçek kişi lehtarın öldüğü duruma benzer. Örneğin şirket tüzel kişiliği birleşme suretiyle son bulmuşsa Bakanlar Komitesi'nin uygulaması ödemenin birleşilen şirkete yapılması gerektiği yönündedir³⁷⁵. Varisin kim olduğu hususunda ihtilaf varsa ihtilaf çözümlenene kadar ödemenin emanet hesapta tutulması önerilmektedir³⁷⁶.

Kayım atanmış ya da tasfiye halindeki bir şirketin menfaatinin kayyım veya tasfiye memuru tarafından gereği gibi korunduğu yönünde şüphe var ve AİHM kararında bu duruma değinmemişse uygun çözümü bulmak taraf devlete düşer. Bakanlar Komitesi'nin temayülü avukata yapılan ödemeyi geçerli kabul etme yönündedir³⁷⁷.

2.2.1.2.2. Ödeme Tarihi

Bakanlar Komitesi'ne göre ödeme anı nakdî tazminatın lehtarın tasarrufuna yani doğrudan veya dolaylı olarak kontrolüne bırakıldığı andır³⁷⁸. Uygulamada doğrudan ödeme tazminat miktarının lehtarın banka hesabına havale edilmesi şeklinde gerçekleşmekteyken, dolaylı ödeme tazminatın emanet hesaba alınması ve lehtarın durumdan haberdar edilmesi suretiyle vuku bulmaktadır. Bunların dışında paranın en yakın hazine ofisinden veya bir bankadan çekilebileceğini gösterir bir ödeme emri veya çek gibi farklı ödeme yöntemleri kullanan üye ülkeler de vardır³⁷⁹.

Bakanlar Komitesi'nin uygulamasında ödeme tarihinin tam olarak saptanması ehemmiyet arz etmektedir. Zira ilgili meblağa faiz yürütülüp yürütülmeyeceği ya da doğru döviz kurunun kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar ancak tam tarihin bilinmesiyle mümkündür.

AİHM kararlarının icrası aşamasında nakdî tazminatın ödemesini geciktirebilecek birden fazla sebep mevcuttur. Ödemenin gecikmesi taraf devletin başvurana ulaşamaması, başvuranın ödemeye esas bilgileri sunmaması ya da bankacılık sisteminde transfer için

³⁷⁴ *Cacuci ve S.C. Virra & Cont Pad S.R.L/Romanya*, B. No: 27153/07, T: 13.11.2018, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187596>.

³⁷⁵ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 9.

³⁷⁶ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 9.

³⁷⁷ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 9.

³⁷⁸ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 13.

³⁷⁹ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)17 T: 22.04.2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56357>.

gerekli sürecin zaman alması gibi farklı nedenlerden kaynaklanabilir. AİHM bu bağlamda bürokratik işleyişin hakkın özüne zarar vermesini önlemek ve ödeme işlemlerinin özen içinde yürütülmesini temin etmek için 28 Ağustos 1991 tarihli *Moreira de Azevedo/Portekiz*³⁸⁰ kararından itibaren nakdî tazminat hükmettiği kararlarına genel olarak üç aylık bir ödeme vadesi koymayı ilke edinmiştir³⁸¹. Mahkeme'nin günümüzde uygulaması vade içinde tazminatın ödenmemesini faizle yaptırım altına almak yönündedir. Buna göre tazminat vadesinde ödenmezse Avrupa Merkez Bankası'nın marjinal kredi kolaylıklarına uyguladığı faiz oranına üç puan eklenmek suretiyle bulunacak oran gecikme faizi olarak uygulanmaktadır.

Vadesinde -çoğunlukla kararın kesinleşmesini müteakip üç ay içinde- yapılan bir ödemenin taraf devleti Bakanlar Komitesi önündeki sorumluluktan kurtaracağı izahtan varestedir. Ancak yine de vadesinde ödeme hallerinde dahi birtakım sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Tazminatın transferi ile lehtarın tasarrufuna geçeceği sürede enflasyon ya da döviz kuru gibi paranın değerini etkileyebilecek unsurlardan ortaya çıkacak olumsuz etkiyi kimin göğüsleyeceği icra aşamasında önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Transfer yapılmazdan önce ortaya çıkan olumsuzluklardan ilke olarak taraf devlet sorumludur³⁸². Ancak taraf devlet transfer için makul seviyede güvenli ve süratli bir yöntem belirlemiş ve transferi buna göre yapmış ise transferin devletin kasasından çıkışı ve başvuranın hesabına varışı arasında geçecek sürede meydana gelebilecek aşınmalara lehtarın katlanması beklenir³⁸³. Bununla birlikte bu aşınmanın önemli ölçüde bir kayba sebep olduğu durumlarda bu yükü lehtarın çekmesini beklemek adil değildir; meğerki aşınmaya sebep olan unsur (ödeme günü ya da ödemenin yapılacağı para cinsini) bizzat kendisi talep etmiş olsun³⁸⁴.

Vadesinden sonra ödenmiş bir tazminata ilişkin olarak Bakanlar Komitesi'nin uygulaması paranın değerinin korunması gerektiği yönündedir. Bununla birlikte AİHM'nin üç aylık süre içinde ödemenin gerçekleşmemesini faiz yaptırımına bağlamayı adet edinmesinden evvel geç ödemeye faiz işletilmesi nadir görülen bir uygulama olmuştur.

³⁸⁰ *Moreira de Azevedo/Portekiz*, B. No: 11296/84, T: 23.10.1990, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57645>.

³⁸¹ Karaman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk", 415.

³⁸² AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 14.

³⁸³ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 14.

³⁸⁴ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 14.

Bakanlar Komitesi doksanlı yıllardan itibaren geç ödemeye faiz işletilmesi hususunda inisiyatif almaya başlamıştır. Örnek olarak *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*³⁸⁵ davası zikredilebilir. Bu davada Mahkeme Yunan Devleti aleyhine tazminat olarak 116 273 442 Drahmi, 16 054 165 Amerikan Doları, 614 627 Fransız Frangı ve Mahkeme önündeki giderler için de 125 000 İngiliz Sterlinine hükmederek ödeme için üç aylık bir vade belirlemiş ve bunun aşılması halinde karar tarihinden itibaren işlemek üzere %6 basit faiz ödenmesini karara bağlamıştır. Yunan devleti Mahkeme'nin hükmettiği tazminatın büyüklüğü nedeniyle içinde bulunduğu ekonomik şartları öne sürerek ödemeyi zamanında yapamayacağını belirtmiş; ancak Bakanlar Komitesi ara kararıyla bu mazereti kabul etmeyerek ödemenin vadesinde yapılmadığını saptamış ve tazminatın daha fazla gecikmeye mahal verilmeksizin ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁸⁶. Eylül 1996'da Bakanlar Komitesi Başkanı Yunan Dışişleri Bakanına bir mektup yazarak Sözleşmeyle kurulan sistemin güvenilirlik ve etkinliğinin Sözleşmeciler tarafların hür iradeleriyle tanıdıkları yükümlülöklere uymasına bağılı olduğunu belirtmiş, Yunan Dışişleri Bakanı cevabı yazısında meseleyle bizzat ilgileneneğini ifade etmiştir. Nihayetinde 17 Ocak 1997 tarihinde faiziyle beraber toplam 30 863 828.50 Amerikan Doları lehtara ödenmiş ve icra dosyası lehtarın Bakanlar Komitesi'ne yazdığı mektubunda Mahkeme kararının tamamen karşılandığını belirtmesiyle kapanmıştır³⁸⁷.

Yukarıda mezkûr kararda da göröleceğı üzere Mahkeme'nin faiz yaklaşımı bir dönem için basit faize hükmetmek şeklinde olmuştur. Ancak günümüzde AİHM standart olarak Avrupa Merkez Bankası'nın marjinal kredi kolaylıklarına uyguladığı faiz oranına üç puan eklenmek suretiyle bulunacak orana gecikme faizi olarak hükmetmektedir.

AİHM kararlarındaki faiz bileşik faiz değildir. Diğer bir deyişle faize faiz işletilmez. Ödenecek meblağı basit faiz işletilmekte olup vadenin sonundan ödemenin yapıldığı tarihe kadar günlük olarak işletilir³⁸⁸.

AİHM'nin iç tüzük gereğince bazı hallerde revizyon kararı verdiğini ilk bölümde görmüştük. Tashih kararı verildiğı hallerde Mahkeme'nin uygulaması tashih kararında vade ve faize

³⁸⁵ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*, B. No: 13427/87, T: 09.12.1994. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.

³⁸⁶ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*, Ara Karar, DH(96)251, T: 15.05.1996 <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55822>.

³⁸⁷ Nihai Çözüm Kararı, DH (97) 184, T: 20.03.1997, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55737>.

³⁸⁸ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 16.

ayrıca hükmetmek suretinde olduğu için icra aşamasında ödemenin vadenin içinde mi dışında mı olduğu hususunda herhangi bir problem çıkmamaktadır. Açıklanmış bir kararının Mahkeme tarafından tashihe tabi tutulduğu hallerde ise ilke faizin tashih edilmiş kararın yazımına göre hesaplanmasıdır³⁸⁹. Bununla birlikte Mahkeme'nin ödemenin tashih tarihinden itibaren yapılması gerektiğini hükme bağladığı da vakidir³⁹⁰. Bu durumda faizin de tashih kararından itibaren işletileceğine şüphe yoktur.

Son olarak Bakanlar Komitesi'nin ihmal edilebilir gecikme uygulamasına değinmekte fayda görüyoruz. AİHM tarafından hükmedilmiş tazminatın ödemesinde yaşanmış birkaç günlük gecikmelerden dolayı ortaya çıkabilecek küçük meblağlardaki faizler, lehtar bunu sorun etmeden ödemeyi kabul etmiş ya da en azından ödemediği sonraki bir yıl içinde bu hususta sessiz kalmışsa, Bakanlar Komitesi tarafından ihmal edilebilir (*negligible*) olarak tavsif edilmekte ve icra dosyalarının kapatılmasına bir mâni teşkil etmemektedir³⁹¹. *Ormancı ve Diğerleri/Türkiye* grup dosyasının kapatılması sürecinde bu husus işletilmiş ve 100 Euro'nun altında kalan faizler "ihmal edilebilir" kabul edilerek icra dosyası kapatılmıştır³⁹². *İrfan Temel ve Diğerleri/Türkiye* kararının icrası aşamasında da hükümet 14.05 Euro (başvuran başı 0.78 Euro) tutarındaki işlemiş faizin ihmal edilebilir olduğunu belirtmiş ve dosya bu faaliyet raporu ile kapatılmıştır³⁹³.

AİHM kararında lehtar olarak belirlenen kişiye ulaşamaması ya da başvuranın ödemeyi kabul etmemesi adil tatmin ödemesinde ortaya çıkabilecek bir sorundur. Ancak ne var ki Mahkeme kararlarında hükmedilmiş tazminatı ödemek devletler üzerine şarta bağlı olmayan bir yükümlülüktür. Böyle bir durumda taraf devlet ancak tazminatı başvuranın tasarrufuna bırakma iradesini göstermekle Mahkeme kararından doğan yükümlülüğünden kurtulabilir³⁹⁴. Diğer bir deyişle taraf devletin ödeme yükümlülüğünden kurtulabilmesi tazminatı başvuranın ortaya çıkması halinde tasarrufuna alabileceği bir şekilde hazır etmesine bağlıdır. Taraf devlet tazminatı başvuran adına açacağı bir hesaba depo edebilir ya

³⁸⁹ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 17.

³⁹⁰ Mesela Mahkeme 14.11.2006 tarihinde verdiği *Tsfayo/Birleşik Krallık* (B. No: 60860/00, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77995>) kararını 10.07.2007 tarihinde tashih etmiş ve tashih kararında tazminatın tashih kararından itibaren üç ay içinde ödenmesi gerektiğini hükme bağlamıştır.

³⁹¹ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 18.

³⁹² Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2014)298, T: 17.12.2014, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-150270>.

³⁹³ Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, No: DH-DD(2019)94, T: 29.01.2019, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016809204ea>

³⁹⁴ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 18.

da başvuran ortaya çıkması halinde ödemeyi yapmak üzerine yetkili devlet ajanının tasarrufuna³⁹⁵ bırakabilir.

2.2.1.2.3. Referans Para Birimi

AİHM'nin uygulamasına bakıldığı zaman 2000'li yıllara kadar bir referans para birimi uygulamasına rastlanılmamaktadır. Mahkeme bu dönemde her ne kadar bilhassa başvuranın taraf devlet içinde yaşamadığı ya da masraflarını taraf devletin para birimi cinsinden yapmadığı durumlarda yer yer yabancı para birimleri ile ödemeye hükmetmişse de genel uygulama taraf devletin para birimi cinsinden bir tazminata hükmetmek şeklindeydi. Ancak bilindiği gibi Euro 1 Ocak 1999'da sanal para birimi olarak bankalar arası işlemlerde kullanılmaya başlanmış 1 Ocak 2002'de ise banknot ve madenî para olarak tedavüle sokulmuştur. AİHM Büyük Dairesi de 11 Temmuz 2002 tarihli *Christine Goodwin/Birleşik Krallık*³⁹⁶ ve *I./Birleşik Krallık*³⁹⁷ kararlarında Euro'nun bu tarihten itibaren referans para birimi olarak kullanılacağını ilan etmiştir³⁹⁸. Euro'nun referans para birimi olarak kullanılmasının sebebi tazminatı yerel para biriminin dalgalanmasına karşı korumaktır³⁹⁹.

Mahkeme'nin genel uygulaması tazminat olarak hükmedilen Euro'nun ödeme günündeki kur üzerinden taraf devletin para birimine çevrilerek ödenmesine hükmetmek şeklindedir. Uygulanacak kur taraf devletin merkez bankasının ödeme gününde bankalar arası transferlerde kullandığı ortalama (alış-satış kuru ortalaması) döviz kurudur⁴⁰⁰. Paranın çevrilmesine yönelik masraflar ihlalcı devletin üzerindedir⁴⁰¹. Ancak lehtar tazminatın Mahkeme'nin hükmettiğinden başka bir para birimine çevrilerek ödenmesini talep ediyorsa çevirme masrafına katlanır⁴⁰².

AİHM başvuranın taraf devlette ikamet etmemesi ya da başka sebeplerden ötürü ödemenin salt Euro üzerinden yapılmasına da karar verebilir. Böyle bir durumda taraf devlet, mevzuatının yabancı para birimi cinsinden ödeme yapmaya izin vermediği ve benzeri

³⁹⁵ Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)17, T: 22.04.2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56357>.

³⁹⁶ *Christine Goodwin/Birleşik Krallık*, B. No: 28957/95, T: 11.07.2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>.

³⁹⁷ *I./Birleşik Krallık*, B. No: 25680/94, T: 11.07.2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60595>.

³⁹⁸ "The award is made in euros, to be converted into pounds sterling at the date of settlement, as the Court finds it appropriate that henceforth all just satisfaction awards made under Article 41 of the Convention should in principle be based on the euro as the reference currency." *I./Birleşik Krallık* § 98; *Christine Goodwin/Birleşik Krallık* § 123.

³⁹⁹ *İchim, Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 230.

⁴⁰⁰ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 21.

⁴⁰¹ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 20.

⁴⁰² AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 20.

sebepler ileri sürerek Mahkeme kararını uygulamaktan imtina edemez; meğerki lehtar ile anlaşsın ya da en azından lehtar paranın çevrilmesine itiraz etmesin⁴⁰³. Bu durumda da Bakanlar Komitesi durumun icabına göre lehtarla temas kurup ödemenin gereği gibi yapıldığını teyit etme yetkisini her zaman haizdir.

Faiz için uygulanacak olan kur ödeme gününde uygulanmış olan kurdur. Lâkin faiz ödemesi ile anapara ödemesi arasında zaman var ve bu süreçte kur aşırı bir şekilde lehtar aleyhine işlemişse taraf devletin bu yüke katlanması gerekebilir⁴⁰⁴.

2.2.1.2.4. Adil Tatmin Tazminatına Haciz Konması

Adil tatmin tazminatına haciz konulmak istenmesi Bakanlar Komitesi'nin önüne gelen ilginç durumlardan biridir. Bakanlar Komitesi'nin önüne gelen bazı olaylarda adil tatmin olarak kazanılmış tazminatlara ödeme yapılmadan haciz konulmak istenmiş, Bakanlar Komitesi bu konularda karar vermek, hatta Mahkeme'den yorum istemek durumunda kalmıştır.

Adil tatmine haciz konulması ilk defa⁴⁰⁵ *Ringeisen/Avusturya (Madde 50)*⁴⁰⁶ kararında ortaya çıkmış, Mahkeme takdiri yerel makamlara bırakmış, ancak tazminatın el konulmaktan muaf tutulmasını tavsiye etmiştir. Bununla birlikte bir süre sonra Mahkemeden ilgili kararı yorumlaması istenmiş, yaklaşık bir yıl sonra açıkladığı kararında Mahkeme hükmettiği meblağın manevi tazminata ilişkin olduğuna ve haciz konulmaksızın doğrudan başvurana ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir⁴⁰⁷.

*Allenet de Ribemont/Fransa*⁴⁰⁸ davasında Mahkeme maddi ve manevi tazminata beraber hükmetmiş, icra aşamasında hak ettiği tazminata el konulmak istenen lehtar manevi tazminata el konulmasını önlemek üzere Mahkeme'ye başvurarak maddi ve manevi tazminat meblağlarını ayrı ayrı göstermesini talep etmiştir. Başvuruyu inceleyen AİHM kararındaki hüküm kısmının yeterince açık olduğunu söyleyerek yorum yapmaktan kaçınmıştır⁴⁰⁹.

⁴⁰³ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 20.

⁴⁰⁴ AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 21.

⁴⁰⁵ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 231.

⁴⁰⁶ *Ringeisen/Avusturya (Madde 50)*, B. No: 2614/65, T: 22.06.1972, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57566>.

⁴⁰⁷ *Ringeisen/Avusturya (Yorum)*, B. No: 2614/65, T: 23.06.1973, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57567>.

⁴⁰⁸ *Allenet de Ribemont/Fransa*, B. No: 15175/89, T: 10.02.1995, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>.

⁴⁰⁹ *Allenet de Ribemont/Fransa (Yorum)*, B. No: 15175/89, T: 07.08.1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57987>.

*Selmouni/Fransa*⁴¹⁰ ve *Velikova/Bulgaristan*⁴¹¹ kararlarında Mahkeme 41'inci maddeye göre hükmedilmiş bir tazminatın hacizden muaf tutulması gerektiğini, başvuran lehine hükmedilmiş manevi tazminat ve masrafların -bilhassa taraf devlet tarafından- haczedilmesinin kaçınılmaz şekilde adil tatmin sisteminin içini boşaltacağını belirtmiş, ancak bu hususta devletlere bir emir verme yetkisi bulunmadığını ifade ederek takdiri yerel makamlara bırakmıştır.

Mahkeme'nin *Selmouni/Fransa* ve *Velikova/Bulgaristan* kararlarında ortaya koyduğu yaklaşımdan ötürü taraf devletin AİHM tarafından hükmedilmiş tazminatın haczedilebilmesi hususunda geniş bir takdir yetkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu takdir marjı sınırsız değildir. AİHM'nin ihlal kararıyla bağlantılı borçları tahsil etmek uğruna, hükmedilmiş olan adil tatmine haciz konulamaz. Meselâ AİHM tarafından bir ihlalin konusu olarak saptanmış para cezası ya da bu para cezasına karşı açılmış iç hukuk davasında başvuran aleyhine hükmedilmiş yargılama masraflarının tahsili için adil tatmin tazminatına haciz konulamayacaktır⁴¹².

2.2.2. Genel Tedbirler

AİHM kararlarının icrası ihlalden zarar gören başvuranın tazmin edilmesiyle son bulmaz. Benzer ihlallerin gelecekte oluşmasını önlemeyen bir sistem dipsiz bir kuyuya dönüşecektir⁴¹³. Bu sebeple ihlale yol açan iç hukuk sorununun bulunup ortadan kaldırılması, taraf devlet iç hukukunun Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi gerekir. Bu uğurda taraf devletin iç mevzuatında değişiklik, yargı makamlarının AİHS'ye uygun bir yorum geliştirmesi ya da ihlale yol açan kamu personeline eğitim verilmesi gibi faaliyetlere girişilmelidir. Bu tür tedbirlere genel tedbirler denir. Bir devletin bünyesinde sistematik olarak insan hakları ihlali üreten bir yapısal sorunu varsa bu sorunu gidermek her şeyden önce AİHS'nin 1'inci maddesinde düzenlenen insan haklarına saygı yükümlülüğü çerçevesinde bir gerekliliktir.

Genel tedbirler insan hakları korumasının koruyucu çehresi olmakla bireysel başvuruları aşarak aynı durumda olabilecek kimselerin de korunmasını gerektirir⁴¹⁴. Bu sebeple

⁴¹⁰ *Selmouni/Fransa*, B. No: 25803/94, T: 28.07.1999 § 133, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.

⁴¹¹ *Velikova/Bulgaristan*, B. No: 41488/98, T: 18.05.2000 § 99, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58831>.

⁴¹² AKİD, "The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction", 22.

⁴¹³ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 169.

⁴¹⁴ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 212.

halihazırda bir ihlale sebep olmuş ve başkalarına da olması muhtemel yapısal sorunların teşhis edilerek tedavi edilmesini gerektirir. Buna göre ihlalin kökünde yatan sorunlar karardaki emarelerden tespit edilip giderilmelidir⁴¹⁵.

Genel tedbirlerin Strazburg düzleminde geniş çaplı insan hakkı ihlallerini engellemek ve Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak olmak üzere iki temel işlevi vardır⁴¹⁶. Bakanlar Komitesi'nin genel tedbirlere büyük ehemmiyet atfetmesinin altında bu endişe yatmaktadır⁴¹⁷.

Genel tedbirleri almak çoğunlukla şahsî tedbirlerden daha girift süreçler gerektirdiği için icra dosyasının kapanmasını uzatan genelde bu kısım tedbirlerin beklenmesidir. İhlâlin tekerrürünü önlemek üzere kanun çıkarmak, ilgili yargı kolunun içtihadını değiştirmesi, kolluk kuvvetlerine eğitim vermek gibi tedbirler hep zaman gerektiren işlerdir. Elbette bu tedbirlerin hayata geçirilmesinde taraf devlet makamlarının “şevki” de hayatî öneme sahiptir.

2.2.2.1. İçtihat Değişikliği

Genel tedbirlerin alınıp alınmadığını denetlerken Bakanlar Komitesi'nin esas baktığı iç hukuktaki uygulamadır. Uygulamanın AİHM kararı doğrultusunda ıslah edilmesi genel tedbirin alınması için aranan şarttır. İhlalci devletlerin bu neviden bir uygulama değişikliğini yapmasının birinci yolu ilgili yüksek mahkemelerin içtihatlarını AİHM standartları ile belirlenen ölçüye uydurmasıdır. İç hukuk mevzuatının izin verdiği ölçüde yorumunu farklılaştırmak suretiyle AİHM standardını karşılayan bir yüksek mahkeme kanun ya da düzenleyici işlem koyucu makamların tasarrufuna gerek bırakmaksızın genel tedbirlerin alınmasını temin etmiş olacaktır. Nitekim AİHM kararları üye devlet yargı organları tarafından yaygın olarak kararlarını gerekçelendirmek ya da iç hukukun insan hakları düzenlemelerini yorumlamakta bir mihenk taşı olarak kullanılmaktadır⁴¹⁸.

*Borgers/Belçika*⁴¹⁹ kararında Mahkeme Belçika temyiz mahkemesi ceza dairelerinin yaptığı duruşmalarda ve müzakerelerde savcılık makamının bulunması, bu tarafça sunulan görüşlere cevap verme imkânının bulunmamasını adil yargılanma hakkı ihlali olarak görmüş, Belçika

⁴¹⁵ Pushkar, “The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments”, 41.

⁴¹⁶ Ichim, *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*, 212.

⁴¹⁷ Jan Schneider, *Reparation and Enforcement of Judgments: A Comparative Analysis of the European and Inter-American Human Rights Systems* (Johannes Gutenberg-Universität, Doktora Tezi, 2015), 175.

⁴¹⁸ Hillebrecht, “The Power of Human Rights Tribunals”, 1107.

⁴¹⁹ *Borgers/Belçika*, B. No: 12005/86, T: 30.10.1991, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57720>.

temyiz mahkemesi AİHM kararını müteakip geçici bir karar olarak savcılık görüşlerine cevap verilmesine imkân tanımaya başlamış ve savcıların müzakerelerde yer alması uygulamasını sonlandırmıştır⁴²⁰.

*Kokkinakis/Yunanistan*⁴²¹ başvurusunda Mahkeme Yehova Şahidi olan başvuranın dinî inancını yaymaya çalışmaktan dolayı cezalandırılmasını Sözleşme'nin 7, 9 ve 10'ncu maddeleri kapsamında ihlâl olarak değerlendirmiştir. Kararın icrası aşamasında Bakanlar Komitesi Yunan Adalet Bakanlığı'nın kararı yargı organlarına dağıtmasını müteakip Yunan yargısının dinden döndürme suçuna yönelik getirdiği yeni yorumlarla son üç senede küçükleri dininden döndürme suçundan sadece iki mahkûmiyet olduğunu belirten faaliyet raporuna atıfla icra dosyasını kapatmıştır⁴²².

Türkiye'den bir örnek olarak *Turgut ve Diğerleri/Türkiye*⁴²³ başvurusu zikredilebilir. Bilindiği üzere Türk hukukunda orman ve sahil şeritlerinin özel mülkiyete konu olamayacağı öteden beri kabul edilmekteydi. Elindeki tapu bir şekilde özel mülkiyete konu olamayacak böyle bir araziye konu edinen vatandaşların tapuları iptal ediliyor, tazminat talepleri de zaten özel mülkiyete konu olamayacak bir arazi için çıkarılmış tapu senedinin başından itibaren bir mülkiyet hakkı bahşetmediği, vatandaşların araziye hiçbir zaman malik olmadıkları, dolayısıyla hukuken bir hak kaybına maruz kalmadıkları gerekçesiyle reddediliyordu. AİHM konuya ilişkin olarak ele aldığı *Turgut ve Diğerleri/Türkiye* davasında, başvuranların iyi niyetle tapu maliki olduklarının tartışmasız olduğu, yerel mahkeme kararıyla tapuları iptal edilene kadar araziler üzerinde tam mülkiyet hakkına sahip oldukları, her ne kadar tapunun arazi orman sınırları içinde kaldığı gerekçesiyle iptal edildiği ve bunun kamu yararı kapsamına girdiği açık olsa da Sözleşme kapsamında bir mülkiyet hakkına sahip oldukları saptanan başvuranların hiç tazminatsız mülklerinin ellerinden alınmasının kamu yararının icapları ile başvuranın hakları arasındaki adil dengeyi bozduğunu belirterek ihlal kararı vermiştir. Bu karardan sonra Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 18 Kasım 2009 tarihinde AİHM'nin bu kararına atıfla devletin kadastro işlemlerinden kaynaklanan sorumluluğunun Türk Medeni Kanunu'nun 1007'nci maddesi kapsamına gireceği ve kusursuz sorumluluk esaslarına göre karşılanması gereken bir zarar oluştuğunu belirterek içtihat değişikliğine

⁴²⁰ Temyiz Mahkemesinin yeni uygulaması ilerleyen yıllarda mevzuata işlenmiştir. Bkz. Nihaî Çözüm Kararı, ResDH(2001)108, T: 15.10.2001, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55992>.

⁴²¹ *Kokkinakis/Yunanistan*, B. No: 14307/88, T: 25.05.1993, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>.

⁴²² Nihaî Çözüm Kararı, Res DH(97)576, T: 15.12.1997, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55756>.

⁴²³ *Turgut ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 1411/03, T: 08.07.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87441>.

gitmiştir⁴²⁴. AİHM 17 Nisan 2012’de verdiği bir kararla söz konusu içtihat değişikliğinden sonra adli yargının etkili tazminat talebi açısından etkili bir hukuk yolu haline geldiğini belirterek bu içtihat değişikliğinden önce kendisine gelmiş *Altunay/Türkiye*⁴²⁵ başvurusunu iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilmez bulmuştur.

2.2.2.2. Mevzuat Değişikliği

AİHM’nin saptadığı aksaklığı gidermek için iç yargı makamlarının -kanunun kesin hükümler ihata etmesi veya başka sebeplerle- AİHM kararına uyan yorum geliştiremeyeceği durumlarda ilgili devletin kural değişikliğine gitmekten başka seçeneği kalmamaktadır⁴²⁶. Değişecek kural genelge, yönetmelik, kanun hatta anayasa hükmü olabilmektedir. Bakanlar Komitesi mevzuat değişikliğinin her ülkede farklı bir usule tabi olduğunu göz önüne alarak süre bakımından hoşgörülü davranır⁴²⁷. Bununla birlikte taraf devletten er geç ilgili mevzuatı AİHM kararında belirtilen kriterlere uygun olarak değiştirmesi istenecektir.

AİHM kararını uygulamak için mevzuat değişikliğine gitme Konseyin ilk yıllarından itibaren üye devletlerin başvurduğu bir yöntemdir. 1960’larda Belçika’da okullardaki eğitim dili Felemenkçe konuşulan bölgelerde Felemenkçe, Almanca konuşulan bölgelerde Almanca, Fransızca konuşulan bölgelerde Fransızcadı. Felemenkçe konuşulan bölgede yaşayan Fransızca konuşan azınlık içinde yer alan başvuranlar *Belçika Dil Davasında*⁴²⁸ Belçika’nın kendi yaşadıkları bölgelerde Fransızca eğitim imkânı sunmadığı, sunulan yerlerde de eğitimin kifayetsiz olduğu, mevzuat gereğince öğrencinin gideceği okul velisinin ikametgâhına göre belirlendiği için Brüksel’in bazı bölgelerindeki “özel statü” altında eğitim veren Fransızca sınıflarına da çocuklarının alınmadığını belirterek AİHM’ne başvurmuş Mahkeme başvuranları haklı bularak Belçika’da o tarihte yürürlükte olan 2 Ağustos 1963 tarihli İdarî Meselelerde Dil Kullanımı Üzerine Kanunun 7’nci maddesinin 3’ncü fıkrasının Sözleşmeye Ek 1 No.lu Protokol’ün 2’nci maddesiyle birlikte Sözleşme’nin 14’ncü maddesine aykırı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme’nin bu kararı üzerine Belçika ilgili kanun ve dayanak anayasa maddesinde revizyona gitmiştir⁴²⁹.

⁴²⁴ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, E: 2009/4-383 - K: 2009/517, T: 18.11.2009.

⁴²⁵ *Altunay/Türkiye*, B. No: 42936/07, T: 17.04.2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120108>.

⁴²⁶ Şeref Ünal, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri”, *Anayasa Yargısı Dergisi* 17/ (2000), 68.

⁴²⁷ Rıza Türmen, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İç Hukukumuzda Etkileri”, *Anayasa Yargısı Dergisi* 17/(2000), 38.

⁴²⁸ *Belçika Dil Davası*, Başvuru No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, T: 23.07.1968, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>.

⁴²⁹ *Belçika Dil Davası*, Nihai Çözüm Kararı, T: 01.01.1972, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55398>.

*Dudgeon/Birleşik Krallık*⁴³⁰ kararında Mahkeme Kuzey İrlanda'da uygulanmakta olan 1885 tarihli Ceza Kanununun eşcinselliği suç olarak kabul eden ilgili kısmını Sözleşme'nin 8'nci maddesine aykırı bularak ihlal kararı vermiş bunun üzerine ilgili kanun değiştirilerek karşılıklı rızaya dayalı eşcinsel ilişki suç olmaktan çıkarılmıştır⁴³¹.

*Çıraklar ve Diğerleri/Türkiye*⁴³² kararında AİHM Devlet Güvenlik Mahkemeleri heyetinde bulunan askerî hâkim üye sebebiyle bu mahkemelerin "tarafsız ve bağımsız mahkeme" ölçütünü karşılamadığını belirterek adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti kararın gereğini yerine getirmek için 18 Haziran 1999 tarihinde anayasal değişikliğe giderek Devlet Güvenlik Mahkemelerinde asker kökenli hâkim ve savcılarının yer almasına son vermiştir⁴³³.

*Sporrong ve Lönnroth/İsveç*⁴³⁴ kararı kamulaştırılma prosedürü başladığı halde uzun bir süre kamulaştırılmayan taşınmazlar üzerindeki inşaat yasağı nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir. Mahkeme'nin bahis mevzu uygulamayı mülkiyet hakkına aykırı bulmasının ardında İsveç devleti *Sporrong ve Lönnroth* davasındakine benzer inşaat yasaklarını 1 Ocak 1987 tarihi itibarıyla nihayete erdiren ve benzer yeni yasak getirilmesini engelleyen bir kanun çıkarmıştır⁴³⁵.

*Marckx/Belçika*⁴³⁶ kararında Mahkeme evlilik dışı doğan çocuk ile evlilik içinde doğan çocuğun aynı veraset haklarına sahip olmamasını özel hayat, ayrımcılık yasağı ve mülkiyet hakları bakımından ihlal olarak değerlendirmiş, Belçika devleti kararın icrası gereği Medeni Kanunda yaptığı değişiklik 6 Haziran 1987'de yürürlüğe girerek "meşru" ve "gayri meşru" (*illegitimate*) çocukların miras üzerindeki haklarını eşitlemiştir⁴³⁷.

⁴³⁰ *Dudgeon/Birleşik Krallık*, Başvuru No. 7525/76, T: 22.10.1981, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>.

⁴³¹ Nihai Çözüm Kararı, DH (83) 13, T: 27.10.1983, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55416>.

⁴³² *Çıraklar/Türkiye*; B. No: 19601/92, T: 28.10.1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58253>.

⁴³³ Nihai Çözüm Kararı, DH (99) 555, T: 08.10.1999, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55729>.

⁴³⁴ *Sporrong ve Lönnroth/İsveç*, Başvuru No. 7151/75; 7152/75, T: 23.09.1982, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>.

⁴³⁵ Nihai Çözüm Kararı, DH (85) 17, T: 25.10.1985, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55434>.

⁴³⁶ *Marckx/Belçika*, B. No: 6833/74, T: 13.06.1979, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.

⁴³⁷ Nihai Çözüm Kararı, DH (88) 3, T: 04.03.1988, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55447>. Çıkan düzenlemede çok sayıda dava açılmasından çekinildiği için kanunun yürürlük tarihinden önce yapılmış olan veraset işlemleri kapsam dışı bırakılmış ve sadece yürürlük tarihinden sonraki işlemler kapsama dahil edilmiştir; bkz. *Vermeire/Belçika*, B. No: 12849/87, T: 29.11.1991 § 24 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57712>. Hollanda devleti bu karardan sonra, karar kendi aleyhine olmamasına rağmen 1982 yılında 13 Haziran 1979'dan itibaren geçerli olmak üzere kendi hukukundaki "meşru" ve "gayrimeşru" çocuklara ilişkin miras ayrımını kaldırmıştır; bkz. Barkhuysen - van Emmerik, "A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights", 11.

*Mooren/Almanya*⁴³⁸ kararında AİHM bir vergi soruşturması kapsamında tutuklanan başvuranın avukatının tutukluğun dayandığı esas bilgi ve belgelere erişememesinin Sözleşme'nin 5'nci maddesinin 4'ncü fıkrasını ihlal ettiğine karar vermiştir. Karardan sonra Alman Ceza Muhakemesi Kanununda değişiklik yapılarak tutuklamalarda hukukilik değerlendirmesi için gerekli olan bilgilerin avukatlarla uygun bir şekilde paylaşılması kurala bağlanmıştır⁴³⁹.

AİHM İtalya aleyhine verdiği *Calogero Diana*⁴⁴⁰ ve *Domenichini*⁴⁴¹ kararlarında başvuranların cezaevi dışıyla olan yazışmaları üzerindeki (avukatlarıyla olan dahil) katı denetimin Sözleşme'nin 8'inci maddesine aykırı olduğunu belirterek 1975 tarihli kanunun yerel makamlara aşırı genişlik sunduğunu, ilgili takdir hakkının kapsam ve kullanılış şekline ilişkin yeterli açıklık içermediğini saptamıştır. Zaman içinde AİHM aynı konuda yirmiden fazla ihlal kararı vermiş, nihayet İtalya 2004 yılında kanunu değiştirerek cezaevi dışına yönelik yazışmaların denetimini daha sıkı şartlara bağlayıp süre sınırı getirerek icra dosyasını kapatmıştır⁴⁴².

AİHM'nin *Şükran Aydın ve Diğerleri/Türkiye*⁴⁴³ kararında seçimlerde Kürtçe propaganda yapan başvuranların bu sebeple cezalandırılması Sözleşme'nin 10'uncu maddesine aykırı bulunmuştur. Karardan sonra seçimlerde Türkçe harici bir lisanla propaganda yapmayı yasaklayan 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 58'inci maddesi 2 Mart 2014 tarihinde değiştirilerek Türkçe'nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de propaganda yapılmasının önü açılmıştır.

Mahkeme *İrfan Temel ve Diğerleri/Türkiye*⁴⁴⁴ ve kararında seçmeli Kürtçe dersi açılması için üniversitelere dilekçe veren öğrencilere “Dil, ırk, din ve mezhep açısından kutuplaşmalara yol açıcı faaliyetlerde bulunmak” fiilini işledikleri gerekçesiyle 1985 tarihli Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nin 9/d maddesi gereğince bir ila iki yarıyıl okuldan uzaklaştırma cezası verilmesinin 1 No.lu Protokolün 2. Maddesinde

⁴³⁸ *Mooren/Almanya*, B. No: 11364/03, T: 09.07.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93528>.

⁴³⁹ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2011)216, T: 02.12.2011, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-108124>.

⁴⁴⁰ *Calogero Diana/İtalya*, B. No: 15211/89, T: 15.11.1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58072>.

⁴⁴¹ *Domenichini/İtalya*, B. No: 15943/90, T: 15.11.1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58073>.

⁴⁴² Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2005)55, T: 05.07.2005, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-69872>.

⁴⁴³ *Şükran Aydın ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 49197/06; 23196/07; 50242/08; 60912/08 ve 14871/09, T: 22.01.2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116031>.

⁴⁴⁴ *İrfan Temel ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 36458/02, T: 03.03.2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91532>.

düzenlenen eğitim hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. *Çölgeçen ve Diğerleri/Türkiye*⁴⁴⁵ kararında da aynı tutumunu sürdürmüştür. Türk makamları sundukları faaliyet raporunda⁴⁴⁶ bahsi geçen yönetmeliğin 2012’de yürürlükten kaldırıldığını ve yerine yeni bir Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği çıkarıldığını, söz konusu fiilin yeni Yönetmelikte bir yaptırım sebebi olarak tanımlanmadığını, bu sebeple 2012’den beri hiçbir öğrenciye söz konusu fiil kapsamında yaptırım uygulanmadığını, Türk üniversitelerinde rapor tarihi itibarıyla Kürtçe ve Zazaca eğitim görmekte olan öğrenciler olduğunu belirtmiş ve dosya bu faaliyet raporu üzerine kapatılmıştır⁴⁴⁷.

Bir diğer örnek olarak halkı askerlikten soğutma suçunu düzenleyen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 318’inci maddesinin geçirdiği değişiklik gösterilebilir. AİHM *Ergin/Türkiye* (No. 6)⁴⁴⁸ ve benzeri bazı davalarda halkı askerlikten soğutma suçunun şiddet çağrısı içermeyen, silahlı ayaklanma ve direnişe çağırmayan veya nefret suçu içermeyen ifadeleri de cezalandırmak amacıyla kullanılmasının ifade hürriyetini ihlal ettiğine karar vermiştir. 2013 yılında Türk Ceza Kanunu’nda yapılan değişiklikle halkı askerlikten soğutma suçunun kapsamı daraltılmış ve genel mahiyetteki aleyhe propaganda suç olmaktan çıkarılarak suçun işlenmesi “askerlik hizmetini yapanları firara sevk edecek veya askerlik hizmetine katılacak olanları bu hizmeti yapmaktan vazgeçirecek şekilde teşvik veya telkinde bulunmaya” bağlanmıştır. Bakanlar Komitesi bu değişiklikten sonra Türk mahkemelerinin tatbikatının AİHM standartlarıyla uyumlu hale geldiğine işaretle icra dosyasını kapatmıştır⁴⁴⁹.

2.3. İcra Araçları

2.3.1. Takip Usulleri

Bakanlar Komitesi bir davanın takibinde iki tür izleme usulü kullanır. Bunlar standart takip usulü (*standard procedure*) ve gelişmiş takip usulü (*enhanced procedure*) olarak ifade edilmektedir.

⁴⁴⁵ *Çölgeçen ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 50124/07, T: 12.12.2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179408>.

⁴⁴⁶ Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)94, T: 29.01.2019, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016809204ea>.

⁴⁴⁷ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)113, T: 02.05.2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-193280>.

⁴⁴⁸ *Ergin/Türkiye* (No. 6), B. No: 47533/99, T: 04.05.2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75327>.

⁴⁴⁹ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)148, T: 06.06.2019, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168094d2b2.

2.3.1.1. Standart Takip Usulü

Kendine özgü doğası sebebiyle gelişmiş izleme usulü altında izlenmesi gerekmeyen her dosyayı izlemek için kullanılan usuldür⁴⁵⁰. Daha sade bir anlatımla; bireysel ve genel tedbirler açısından bir fevkaladelik arz etmeyen her tür dosyayı izlemek için kullanılan usuldür⁴⁵¹. Standart usul Mahkeme'nin kararlarının tam icrasını temin etmek sorumluluğunun esas itibarıyla davalı devletlerde olduğu temel prensibine dayalıdır⁴⁵². Bu nedenle bu usul bağlamında Bakanlar Komitesi gerekli faaliyet planı ve raporlarının sunulmasını sağlamakla kendisini sınırlar ve zamanında bildirilen ya da alınan önlemlerin yeterliliğini doğrulamakla yetinir⁴⁵³. Standart usulde izlenen dosyaların icralarındaki gelişmeler de AKİD tarafından yakından takip edilir⁴⁵⁴.

2.3.1.2. Gelişmiş Takip Usulü

İvedi bir şekilde bireysel tedbir alınmasını gerektiren veya ilgili devlette yapısal bir soruna işaret eden kararlar için kullanılan izleme yöntemidir. Ayrıca taraf devletin standart takip sürecindeki bir kararı infaz etmekte gecikmesi yahut hiç icra etmemesi gibi durumlarda ilgili dosya da genişletilmiş izleme sürecine alınarak takip edilebilir. Ek olarak bir devletin AKİD'nin ilk bildiriminden sonra dokuz ay içinde (6+3) hiçbir faaliyet planı/raporu sunmaması halinde standart takip usulüne tabi bir dosya gelişmiş izleme usulüne alınabilir⁴⁵⁵. Gelişmiş takip yöntemi dosyanın Bakanlar Komitesince daha yakından takip edilmesi demektir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki devletlerarası başvurular daima gelişmiş izleme usulüne tabidir⁴⁵⁶. Nihai itibarıyla dört durumda gelişmiş takip usulü uygulanmaktadır: AİHM kararı davalı devlette yapısal veya karmaşık bir soruna işaret etmişse, karar gereği ivedi bireysel tedbir alınması gerekliyse, icra dosyası uzun süre takipsiz bırakılmışsa ve başvuru devletlerarası bir başvuru ise.

⁴⁵⁰ AKBK Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, *Supervision of the Execution of Judgments and Secisions of the European Court of Human Rights*, 13th Annual Report of the Committee of Ministers (Strazburg, 2020), 91.

⁴⁵¹ Forst, *The Execution of Judgements of the European Court of Human Rights*, 29.

⁴⁵² Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, *13th Annual Report of the Committee of Ministers*, 91.

⁴⁵³ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, *13th Annual Report of the Committee of Ministers*, 91.

⁴⁵⁴ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, *13th Annual Report of the Committee of Ministers*, 91.

⁴⁵⁵ Lambert-Abdelgawad, "The Court as a part of the Council of Europe", 277.

⁴⁵⁶ Matilda Bussararin Ericson, *The Execution of Judgements of the European Court of Human Rights* (Uppsala Universitet, Master's Thesis in European Law, 2016), 14.

2.3.2. Devletin Komünikasyon Araçları

Uygulamada AKİD AİHM kararının kendisine ulaşmasını müteakip ilgili devlete bir bildirimde bulunur ve icra sürecini başlatır. Devlet bu doğrultuda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getireceğini/getirdiğini bildirmek; yani bireysel ve genel tedbirlerin alınacağını/alındığını ifade etmek için faaliyet planı ve faaliyet raporu denen araçlara sahiptir. Bu bağlamda devlet ihlal kararından sonraki ilk altı ay içinde faaliyet planı veya faaliyet raporu sunmalıdır. Bu süreye riayet edilmediği takdirde AKİD ilgili devlete bir tekit göndererek üç aylık ek bir süre içinde bir faaliyet planı/raporu sunulmasını ister.

2.3.2.1. Faaliyet Planı

Yukarıda izah olunduğu şekliye kendisine karara ilişkin olarak AKİD tarafından bildirimde bulunulmuş devlet, söz konusu kararının nasıl icra edileceğine dair bir planlama yapar ve bu planlamayı AKİD'ye iletir. Bu plana “faaliyet planı” denir. Yani faaliyet planı davalı devletin bir AİHM kararının icrası kapsamında aldığı ve ileride alacağı önlemleri içeren ve mümkünse bir zaman çizelgesi de içeren resmî evraktır⁴⁵⁷. Basitleştirilmiş bir anlatımla faaliyet planı bir ihlâl kararını tebellüğ etmiş devletin Bakanlar Komitesi'ne “*Şunları, şunları yapacağım.*” demesidir. AKİD, faaliyet planına yönelik geri bildirimde bulunabileceği gibi sükût da edebilir.

2.3.2.2. Faaliyet Raporu

Taraf devlet, kararı gereğini gibi icra ettiğini düşünüyorsa hem bireysel hem de genel tedbirlere ilişkin atılmış adımları ifade ettiği ve dosyanın kapatılmasını istediği bir “faaliyet raporunu” AKİD'ye sunar. Diğer bir deyişle faaliyet raporu davalı devletin alınan tüm tedbirleri gösterdiği ve başkaca tedbirlere niçin ihtiyaç olmadığını izah ettiği resmî evraktır⁴⁵⁸. Basitleştirilmiş bir anlatımla faaliyet raporu taraf devletin AKİD'ye “*Şunları, şunları yaptım.*” deyip icra dosyasının kapatılmasını talep etmesidir. Faaliyet planı/raporu sunmak için AİHM başvuru formu gibi bir şablon yoktur. Öyle ki aynı devletin aynı dosya için sunduğu eylem planları/raporları dahi farklı şablonlarda olabilmektedir. AKİD ve taraf devletin faaliyet raporu üzerinde mutabık kalması halinde AKİD takip eden ilk insan hakları

⁴⁵⁷ *Guide for the drafting of action plans and reports for the execution of judgments of the European Court of Human Rights* (Directorate General Human Rights and Rule of Law Directorate of Human Rights Department for The Execution of Judgments of The European Court of Human Rights, 2015), 3.

⁴⁵⁸ *Guide for the drafting of action plans and reports*, 3.

toplantısında (herhalde en geç altı ay içinde) dosyayı kapatılmak üzere Bakanlar Komitesi'ne sunar⁴⁵⁹.

2.3.2.3. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu

Bakanlar Komitesi -her ne kadar faaliyet planına cevap vermek mecburiyetinde değilse de- faaliyet raporuna cevap vermek durumundadır. Bir faaliyet raporunda alınan tedbirleri yeterli görürse dosyayı kapatır. Yeterli görmezse hangi ek tedbirlerin alınmasını beklediğini de ifade ederek keyfiyeti taraf devlete bildirir ve dosyayı açık tutmaya devam eder. Taraf devlet bu tedbirleri de alıp revize bir faaliyet raporunu Bakanlar Komitesi'ne sunmak durumundadır. Dosya ancak bu faaliyet raporunun da sunulup Bakanlar Komitesi tarafından uygun bulunmasıyla kapatılır. Bakanlar Komitesi bunu da yeterli görmezse faaliyet raporunun tekrar revize edilerek gönderilmesini isteyebilir.

2.3.3. Bakanlar Komitesi'nin Kararları

AİHM kararlarının icrası sürecinde devletin üzerine düşen bireysel ve genel tedbirleri alıp keyfiyeti faaliyet planı ve faaliyet raporu haline getirerek Bakanlar Komitesi'ne bildirmek iken Bakanlar Komitesi'nin üzerine düşen görev alınan tedbirlerin yeterli olup olmadığı saptayarak taraf devlete bildirmektir. Bakanlar Komitesi bu süreçte esas olarak iki tür karar ile görüşünü ortaya koyabilir. Bunlar ara karar ve nihaî karardır.

2.3.3.1. Ara Karar

Ara karar (*interim resolution*) Bakanlar Komitesi'nin bir AİHM kararının hiç icra edilmediği, icrasının yeterli görülmediği ya da geline durumu takdir ederek taraf devleti şevklendirme ihtiyacının duyulduğu durumlarda aldığı karar türüdür. Ara Karar, Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları'nın (*Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements*) 16'ncı maddesinde şöyle tanımlanmaktadır: *Bakanlar Komitesi, bir kararın ya da dostane çözüm şartlarının icrasını denetlerken, bilhassa icra sürecindeki devlete icraya ilişkin olarak bilgi sağlamak veya, uygun düştüğü takdirde, endişelerini ifade etmek ve/veya tavsiyede bulunmak üzere ara kararlar alabilir*⁴⁶⁰.

⁴⁵⁹ Mowbray, *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*, 59.

⁴⁶⁰ In the course of its supervision of the execution of a judgment or of the terms of a friendly settlement, the Committee of Ministers may adopt interim resolutions, notably in order to provide information on the state of progress of the execution or, where appropriate, to express concern and/or to make suggestions with respect to the execution.

Ara karar uygulaması ilk defa *Ben Yaacoub/Belçika*⁴⁶¹ kararının icrası aşamasında ortaya çıkmış olup günümüzde çeşitli formlarda görünmektedir. İlk türü Bakanlar Komitesi'nin taraf devletin AİHM kararının icrası için hiçbir eylemde bulunmadığını saptadığı ara kararlardır. İkinci ve en yaygın ara karar türü taraf devletin icraya ilişkin belirli adımları attığı ancak bunların yetersiz bulunduğu durumlarda alınan ara kararlardır. Bu tür ara kararlarda Bakanlar Komitesi diplomatik bir dil ile taraf devleti yeni tedbirler almaya teşvik eder. Son ara karar türü olarak Bakanlar Komitesi'nin sert bir dille taraf devleti “uyardığı” kararları dile getirilebilir⁴⁶².

Bakanlar Komitesi'nin elindeki yetkileri kullanmakta geniş bir takdir marjı olduğu hatırd tutulmalıdır⁴⁶³. Hem AİHS'de Bakanlar Komitesi'ni birtakım yetkileri kullanmaya “mecbur” bırakan düzenlemeler mevcut değildir hem de Bakanlar Komitesi nihayetinde siyasi bir organdır.

Bakanlar Komitesi AİHM tarafından sistematik bir sorun saptaması yapılmamış dosyalarda kendiliğinden sistematik sorun tespiti yapıp taraf devletten bunu çözmesini isteyebilir⁴⁶⁴. Bu kayda değer bir yetkidir. Zira sistematik sorun tespiti yapılmış dosyaların icrasının kapatılması tek bir dosyanın icrasının kapatılmasından elbette daha zordur. Komitenin bunu yapmaktaki gayesi dosyanın daha hızlı icra edilmesi için ilgili devlet üzerinde baskı kurmak ve hem Mahkeme hem de kendisinin sistematik bir sorunun doğurabileceği başvuru patlaması ile boğulmasının önüne geçmektir.

2.3.3.2. Nihai Karar

Nihai karar (*interim resolution*) Bakanlar Komitesi'nin bir AİHM kararının icrasına ilişkin denetimini sonlandırdığı karardır. Nihai karar ile Mahkeme kararının icra edildiği ve Bakanlar Komitesi'nin taraf devletin aldığı tedbirlerden tatmin olduğu manasına gelmektedir.

Nihai Karar, Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları'nın (*Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements*) 17'nci maddesinde şöyle tanımlanmaktadır: *İlgili Yüksek Sözleşmecî Tarafın karara ya da dostane çözüm*

⁴⁶¹ *Ben Yaacoub/Belçika*, B. No: 9976/82, T: 27.11.1987, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57437>; Nihai Çözüm Kararı, DH (88) 13, 29.09.1988, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55455>.

⁴⁶² Lambert-Abdelgawad, *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*, 41.

⁴⁶³ Lambert-Abdelgawad, *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*, 42.

⁴⁶⁴ Lambert-Abdelgawad, *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*, 43.

*anlaşmasının şartlarına uymak için gerekli tüm tedbirleri aldığını ortaya koyduktan sonra, Bakanlar Komitesi Sözleşme'nin 46'ncı maddesinin 2'nci paragrafı veya 39'uncu maddesinin 4'üncü paragrafındaki işlevini yerine getirdiğini belirten bir karar alacaktır*⁴⁶⁵.

2.4. AİHM Kararının İcra Edilmemesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icra edilmesi Sözleşmeciler devletler için bir zorunluluk olsa da ortaya çıkabilecek ulusal ve/veya uluslararası tepkiler, farklı baskı gruplarının itirazları ya da başkaca iç ve dış dinamiklere bağlı mülahazalar sebebiyle devletlerce bazı kararların icrasından imtina edildiği, en azından gönülsüz davranıldığı vakidir. Bir AİHM kararının icra edilmemesi temelde siyasî bir sebepten kaynaklanabileceği gibi icrayı ağırdan almayı taraf devlet nezdinde daha makul kılan teknik bir sebepten de kaynaklanabilir.

Siyasi sebeplerle icradan kaçınmanın temelinde ihlalci devletin AİHM kararının gayrimeşru olduğunu, en azından yeterli meşruiyete sahip olmadığını düşünmesi yatar⁴⁶⁶. AİHM kararının yeterli derecede meşru olmadığı kanısı Mahkeme'nin bizatihi kendisinin gayrimeşru davrandığı, daha doğrusu kendisine Sözleşme'de verilmeyen yetkileri devşirdiği, iç hukuk kanun yapıcılar ve yargı organlarının iradelerini ele alırken gereken özeni göstermediği, ikincilik prensibine aykırı davrandığı, Sözleşmeyi taraf devletlerin imza koyarkenki iradelerine aykırı ya da onun ötesinde yorumladığı ve bu sebeple gayrimeşru bir yargı gücü kullandığı kanaatinden kaynaklanabilir⁴⁶⁷.

Doktrinde bazı yazarlar icraya karşı direncin AİHM'nin iç hukuk makamları ile kendi yetkisini ayırmada başarısız olduğunun düşünülmesinden kaynaklandığı durumu ilkeli direnç (*principled resistance*) olarak adlandırmaktadır. Buna göre taraf devletin karara direnmesi sadece AİHM tarafından ulaşılmış sonuç sebebiyle değil, bundan da öte,

⁴⁶⁵ After having established that the High Contracting Party concerned has taken all the necessary measures to abide by the judgment or that the terms of the friendly settlement have been executed, the Committee of Ministers shall adopt a Resolution concluding that its functions under Article 46, paragraph 2, or Article 39 paragraph 4, of the Convention have been exercised.

⁴⁶⁶ Fiona De Londras - Kanstantsin Dzehtsiarou, "Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights", *International and Comparative Law Quarterly* 66/2 (Nisan 2017), 469.

⁴⁶⁷ De Londras - Dzehtsiarou, "Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights", 469.

uluslararası bir mahkemenin hususi bir meseleye ilişkin olarak iç hukukta kökleşmiş ilkeleri tersine çevirebileceği noktasındaki anlaşmazlıktan ötürüdür⁴⁶⁸.

Siyasi saiklerle icradan imtina hususunda farklı karar süreçleri örnek getirilebilir. Ancak bunların hiç şüphesiz en kayda değerlerinden biri İngiltere'nin mahkûmlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin hepsini oy kullanma hakkından mahrum bırakmasını Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 3'üncü maddesinde düzenlenen serbest seçim hakkına aykırı bulan *Hirst* (no. 2)⁴⁶⁹ kararının icrasına karşı gösterdiği dirençtir. Mezkûr kararda AİHM başvuru mahkûm eden yerel mahkemeler tarafından oy kullanma hakkından mahrum bırakmaya ilişkin bir gönderme yapılmaması ve oy kullanma hakkından yoksunluk ile somut olayın şartları arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaması gerekçesine dayanmıştır.

Hirst (no. 2) kararının akabinde İngiltere Devleti kararın icrasında uzun süre gönülsüz davranmıştır. Dosyanın icra sürecinde ilgili devlet makamlarının bakan hatta başbakan düzeyinde verdikleri beyanatlar, meclis demeçleri ve diğer ifadeler AİHM kararının icrasına karşı bilinçli bir direnç sergilendiği hususunda şüpheye mahal bırakmamaktadır. 2007 – 2010 tarihlerinde İngiltere Adalet Bakanlığı'nı yürütmüş olan Jack Straw otobiyografisinde “Hükümetin *Hirst* kararına cevap olarak herhangi bir karar almamasını sağlayan üç yıl geçirdiğini” ifade etmektedir⁴⁷⁰.

Kararın üzerinden yeterli süre geçmesine rağmen İngiliz hükümetinin gerekli adımları atmadığını saptayan Bakanlar Komitesi 2009 senesinde “yaklaşan 2010 seçimlerinin Sözleşme'ye aykırı şekilde icra edileceğine” dair ciddi risk bulunduğunu, bu sebeple kararın ivedilikle icra edilmesi gerektiğini belirten bir ara karar almıştır⁴⁷¹. Ancak bu ara karara rağmen İngiliz hükümeti pasif tutumunu sürdürmüş ve 2010 seçimleri *Hirst* kararının gölgesinde yapılmıştır. Bunun üzerine Bakanlar Komitesi 2010 senesinde iki ara karar alarak 6 Mayıs 2010 tarihli genel seçimin *Hirst* kararının gereği yeri getirilmeden yapılmasından duyulan derin teessüfü ve yeni hükümetin genel önlemlere ilişkin alacağı tedbirlere yönelik itimadını ifade etmiş, bununla birlikte Mahkeme'ye seçimler akabinde 1340'ın üzerinde

⁴⁶⁸ Teferruatlı bilgi için bakınız: De Londras - Dzehtsiarou, “Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights”. İlkeli direnci kendi içinde sınıflandırıp taraf devlet yargı organlarının iç hukuk gereğince AİHM kararlarının icrasına gösterdiği dirençleri inceleyen bir eser olarak bakınız: Marten Breuer (ed.), *Principled Resistance to ECtHR Judgments - A New Paradigm?* (Berlin, Heidelberg: Springer, 2019).

⁴⁶⁹ *Hirst/Birleşik Krallık* (no. 2), B. No: 74025/01, T: 06.10.2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-70442>.

⁴⁷⁰ Jack Straw, *Last man standing: Memoirs of a political survivor* (London: Macmillan, 2012), 538-539.

⁴⁷¹ Ara Karar, CM/ResDH(2009)160, T: 03.12.2009, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1b12

başvuru yapıldığını belirterek Birleşik Krallık'ı *Hirst* kararının icrasına öncelik vermeye çağırmıştır⁴⁷². Görüldüğü üzere *Hirst* kararı icra edilmeden seçim yapılması AİHM'de başvuru patlamasına yol açmıştır.

Nisan 2010'da -İngiltere'nin *Hirst* kararının icrasını geciktirdiği hengâmda- Mahkeme *Frodl/Avusturya*⁴⁷³ başvurusunda *Hirst* kararına atıfla mahkûmların oy hakkından mahrum bırakılmasının sınırlarını çizmiştir. Bu karar bir yönüyle *Hirst* kararının nasıl icra edileceği hususunda da yol haritası çizmiş olmasıyla ehemmiyet arz etmektedir. Mahkeme'ye göre Sözleşmeciler Devletler bu hususta geniş bir takdir marjına sahip olmakla birlikte, böyle bir yaptırım öngörülecekse uzun dönem hapis cezası çeken dar bir mahkûm grubu için öngörülmesi, yaptırım (oy hakkından mahrum bırakma) ve ilgili suç arasında doğrudan bağlantı kurulmalı ve bu yaptırım tercihen bir kanun gereği otomatik olarak değil bir yargılama sürecini takiben ilgili hâkim tarafından uygulanmalıdır.

İngiltere *Frodl* kararından sonra da *Hirst* kararının gereğini yerine getirmemiştir. David Cameron hükümeti değişiklik teklifini parlamentoya sunmuşsa da parlamentodaki tartışmalar esnasında başbakanın kendisi dahi mahkûmlara oy hakkı verme ihtimalinin kendisini fiziken hastalandırdığını ifade etmiştir⁴⁷⁴.

Kasım 2010'da Mahkeme *Hirst* ile benzer yöndeki *Greens and M.T./Birleşik Krallık*⁴⁷⁵ kararını açıklamış ve kararda bu kararın kökeninin *Hirst* kararının icra edilmemesi olduğunu, taraf devletin bu kararın kesinleşmesini müteakip altı ay içinde ihlale yol açan 1983 ve 2002 tarihli kanunların Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesine yönelik olarak kanun tekliflerini sunması ve Bakanlar Komitesi tarafından belirlenecek süre içinde bu teklifleri kanunlaştırması gerektiğine hükmetmiştir. Ancak bu karardan sonra da kararda belirlendiği şekliyle bir değişiklik yapılmamıştır.

Green and M.T. kararının üzerinden iki ay geçtikten sonra Mahkeme'nin gündemine İtalyan sisteminin incelenmesini gerektirecek *Scoppola/İtalya (No 3.)*⁴⁷⁶ başvurusu gelmiştir. AİHM 2. Dairesi kararında beş yıl üzeri hapis cezası alanlara ömür boyu, üç yıldan fazla hapis cezası alanlara da beş yıl süresince oy kullanma yasağı öngören İtalyan sistemini *Hirst*

⁴⁷² Ed Bates, "A Chronology on the Prisoner Voting Saga (2004-2015)" (28 Ekim 2015).

⁴⁷³ *Frodl/Avusturya*, B. No: 20201/04, T: 08.04.2010 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98132>.

⁴⁷⁴ *The Times*, "Cameron sickened by prisoner vote" (03 Kasım 2010).

⁴⁷⁵ *Greens and M.T./Birleşik Krallık*, B. No: 60041/08 60054/08, T: 23.11.2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101853>.

⁴⁷⁶ *Scoppola/İtalya (No 3.)*, B. No: 126/05, T: 18.01.2011, <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102856>.

kararına atıfla ve oybirliğiyle Sözleşme'ye aykırı bulmuştur. Ancak bu karar kesinleşmemiş ve dosya Genel Kurul'a taşınmıştır. Genel Kurul önündeki davaya İngiltere üçüncü taraf olarak katılmış ve Genel Kurul'un *Hirst* kararındaki tutumunun hatalı olduğunu, o yaklaşımını değiştirmesi gerektiğini, *Hirst* kararına uygun kanunî değişiklik teklifinin Avam Kamarasına sunulmasına rağmen 234'e 22 oyla reddedildiğini, her mahkûm için hâkim kararı aranmasını gerektirecek bir düzenlemenin Sözleşme'ye göre gerekli olmadığını belirtmiştir⁴⁷⁷. AİHM ise yaptığı değerlendirmede Mahkeme'nin hiçbir zaman kısıtlama kararının mutlaka hâkim tarafından alınması gerektiğini önermediğini, bunun sadece tercihe daha şayan olduğunu belirtmiştir⁴⁷⁸. Genel Kurul İtalyan mevzuatının tüm mahkûmlar için genel, otomatik ve fark gözetmeyen bir kısıtlama sistemi öngörmediğini, üç ile beş yıl arası ceza alanlar için beş, beş veya daha üstü ceza alanlar için ömür boyu hak kısıtlaması öngördüğünü, bunun sonucu olarak mahkûmların büyük kısmının oy hakkının kısıtlanmadığını, ayrıca İtalyan sisteminin mahkûmlar için cezasını çektikten üç yıl sonra belirli şartlar altında haklarının geri verilmesini talep etme hakkı tanınmasının göz ardı edilemeyeceğini belirterek 16'ya karşı 1 oyla ihlal olmadığı kararı vermiştir. *Scoppola* kararı Birleşik Krallık kanunlarındaki küçük bir değişikliğin *Hirst* kararını tatmin edeceği sinyalini verdiği için Mahkeme tarafından verilmiş taviz olarak yorumlanmıştır⁴⁷⁹. Bu karar hem Mahkeme'nin hem de İngiltere'nin zevahiri kurtarmasına imkân tanıyacak, bir prensibe dayalı olduğu söylenmesi zor bir karardır⁴⁸⁰. Ne var ki kararın akabinde İngiltere başbakanı David Cameron meselenin yabancı bir mahkeme tarafından değil İngiliz parlamentosu tarafından değerlendirilecek bir mesele olduğunu ifade etmiştir⁴⁸¹.

Bu tez çalışmasında *Hirst* kararının kapanmasına giden tüm sürecin özetlenmesini gereksiz buluyoruz. Bununla birlikte *Hirst* kararına İngiliz parlamenterler tarafından gösterilen direnç AİHM kararlarının icrası bahis mevzu olduğunda kendinden söz ettirecek düzeydedir. Öyle ki İngiliz makamları 2013 yılında uzman İngiliz Parlamenterler tarafından hazırlanan ve kanunun reforma tabi tutulması gerektiğini, *Hirst* kararının icrasının bir yıldan az süreli cezalarda oy hakkını kısıtlamamak gibi küçük değişikliklerle sağlanabileceğini, oy

⁴⁷⁷ *Scoppola/İtalya* (No 3), B. No: 126/05, T: 22.05.2012 §§ 78-79 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111044>

⁴⁷⁸ *Scoppola/İtalya* (No 3), § 80.

⁴⁷⁹ Bates, "A Chronology on the Prisoner Voting Saga (2004-2015)".

⁴⁸⁰ Marko Milanovic, "Prisoner Voting and Strategic Judging" (22 Mayıs 2012).

⁴⁸¹ BBC, "Votes for prisoners: Cameron says UK will fight European Court" (24 Mayıs 2012).

kullanmanın bir ayrıcalık değil hak olduğunu ve bu hak kısıtlanırken bireyselleştirme yapmak gerektiğini ifade eden kapsamlı ve detaylı bir raporu da görmezden gelmişlerdir⁴⁸².

Belirtmek gerekir ki Bakanlar Komitesi *Hirst* kararının icrasını 2018 Aralık oturumunda kapatmıştır⁴⁸³. Her ne kadar kararın kapatılması için İngiliz kanunlarında değişiklik gerekse de geçici olarak serbest bırakılmış olanlar ve ev hapsinde bulunan toplam 100'den daha az mahkûmun oy kullanmasına imkân sağlayan bir idarî değişiklik yapılması yeterli görülmüş ve Bakanlar Komitesi bunu devletin geniş takdir marjı içinde kabul etmiştir⁴⁸⁴.

Kanaatimizce *Hirst* kararının icrası sürecinde şahit olunan şeyin adı Mahkeme kararı icra edilmediği halde icra dosyasının kapatılmasıdır. Bu konuda özü itibarıyla siyasi bir organ olan Bakanlar Komitesi'nin siyasi tavrı belirleyici olmuştur⁴⁸⁵. Nitekim Mahkeme *Greens and M.T.* kararında açık bir şekilde kanunun değişmesi gerektiğini hüküm fıkrasına yazmış, Bakanlar Komitesi'nin de bunun takibinden mesul olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber hüküm fıkrasında açıkça kanun değişikliğine hükmeden bir AİHM kararının icra dosyası ilgili kanun değişmediği halde kapalıdır. Şu hâlde bu kararın tam icra edildiğinden bahsetmenin imkânsız olduğu kanaatindeyiz.

Mahkeme kararlarının bilinçli bir şekilde icra edilmemesi hususunda Rusya örneğine bakmanın da faydalı olacağı kanaatindeyiz. Rusya ve AİHM arasındaki gerilim 2010'lara uzanmaktadır. AİHM'nin Rus ordusunda radyo operatörü olarak görev yaparken annelere sağlanan ebeveynlik izninden faydalanma talebi reddedilen bir Rus vatandaşının talebini haklı bulmasının ardından Rus politikacılar ve üst düzey yargı mensuplarından Mahkeme'ye yönelik sert eleştiriler ortaya çıktı⁴⁸⁶. Bu süreç sonunda Rus Anayasa Mahkemesi'nin AİHM karşısında elini güçlendirecek, daha doğrusu AİHM kararlarına karşı bir manada veto yetkisi elde edeceği bir kanun teklifi dahi parlamentoya sunulduysa da bu teklif kanunlaşmadı⁴⁸⁷. Ancak ne var ki benzer bir düzenleme kısa süre sonra tekrar gündeme gelip kanunlaşmıştır.

⁴⁸² Ed Bates, "Principled Criticism and a Warning from the 'UK' to the ECtHR?", *Principled Resistance to ECtHR Judgments - A New Paradigm?*, ed. Marten Breuer (Berlin, Heidelberg: Springer, 2019), 220.

⁴⁸³ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2018)467, T: 06.12.2018, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-188692>.

⁴⁸⁴ Nussberger, *The European Court of Human Rights*, 177.

⁴⁸⁵ Bates, "Principled Criticism and a Warning from the 'UK' to the ECtHR?", 222.

⁴⁸⁶ William E. Pomeranz, "Uneasy Partners: Russia and the European Court of Human Rights", *Human Rights Brief* 19/3 (01 Ocak 2012), 17.

⁴⁸⁷ Pomeranz, "Uneasy Partners", 19.

*Anchugov ve Gladkov/Rusya*⁴⁸⁸ kararı bu manada bir dönüm noktası olmuştur. Mezkûr kararda AİHM Rusya’da mahkûmlara uygulanan otomatik oy kullanma yasağından ötürü ihlal kararı vermiştir. Dolayısıyla dosya özü itibarıyla *Hirst* kararıyla aynıdır. Ancak şu var ki mahkûmların oy hakkından yoksun olmalarına ilişkin kural, İngiltere’deki düzenlemenin aksine, doğrudan Rus Anayasası’nda yer almaktadır. Rus Anayasası’nın 32’nci maddesi mahkûmların seçme ve seçilme hakkından mahrum olacağını açıkça vazetmektedir.

Anchugov ve Gladkov kararının ardından Rusya’da tartışmalar alevlenmiş ve Rusya Federasyonu Devlet Duması⁴⁸⁹ soyut norm yoluyla Rus Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuş ve AİHM kararlarının Rus hukuk düzeni içindeki yerini belirleyen belirli birtakım kuralların Rus Anayasası ile uyumlu olup olmadığının netleştirilmesini istemiştir⁴⁹⁰. Belirtelim ki Rus milletvekillerinin bu teşebbüsünü *Anchugov ve Gladkov* kararının değil Rusya’nın yaklaşık 1,9 milyar Euro tazminata mahkûm edildiği Temmuz 2014 tarihli *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos/Rusya*⁴⁹¹ kararının tetiklediği de iddia edilmekte, hatta bu hususun Rusya’nın AİHM nezdindeki temsilcisi olan Rusya Adalet Bakan Yardımcısı Georgy Matyushkin tarafından bir konferansta dile getirildiği de ifade edilmektedir⁴⁹².

Bir parantez açarak belirtelim ki; Lauri Mälksoo *Anchugov ve Gladkov* kararının Mahkeme’ye yönelen hoşnutsuzluğu taşıran son damla olduğunu, Rusya’nın tavır değişikliğinin tek başına *Anchugov ve Gladkov* veya *Yukos* kararlarından kaynaklanmadığını, Rus Anayasa Mahkemesi başkanı Valery Zorkin’in evvelki konuşma ve yazılarında da birtakım AİHM kararlarını doğrudan hedef aldığını ve 2013 yılında dahi ‘AİHM’nin AİHS’ye yönelik yeni yorumlarının Rus Anayasası ile herhalde örtüşüp örtüşmediği sorununun hassas ama kilit bir sorun’ olduğunu yazdığını ifade etmektedir⁴⁹³.

Hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın Rus milletvekillerinin yukarıda bahsedilen teşebbüsü neticesinde Rus Anayasa Mahkemesi’nin 14 Temmuz 2015 tarihinde aldığı No 21-II/2015 sayılı karar AİHM kararlarının icrası bağlamında son yıllardaki en hararetli

⁴⁸⁸ *Anchugov ve Gladkov/Rusya*, B. No: 11157/04 15162/05, T: 04.07.2013 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122260>.

⁴⁸⁹ Rus yasama organının alt meclisi.

⁴⁹⁰ Lauri Mälksoo, “Russia’s Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights: Constitutional Court of the Russian Federation Judgment of 14 July 2015, No 21-II/2015”, *European Constitutional Law Review* 12/2 (Eylül 2016), 378.

⁴⁹¹ *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos/Rusya (Adil Tatmin)*, B. No: 14902/04, T: 31.07.2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145730>.

⁴⁹² Mälksoo, “Russia’s Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights”, 379.

⁴⁹³ Mälksoo, “Russia’s Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights”, 380.

tartışmalardan birini oluşturmaktadır. Mezkûr kararında Rus Anayasa Mahkemesi devletin egemenliği ve Anayasa'nın hukuk düzeni içindeki üstünlüğüne vurgu yaparak başladıktan hemen sonra AİHM kararlarının Rus Anayasası ile ters düştüğü ve icradan imtina etmenin Rus Anayasası'nda öngörülen ilke ve kuralları ihlal etmemenin yegâne yolu olarak görüldüğü hallerde Rusya'nın AİHM kararında öngörülen adımları atmama hakkı olduğunu, böyle bir şüphenin vaki olması durumunda ilgili devlet otoritesinin kendisine başvurarak spesifik bir AİHM kararının icrasına ilişkin hususu netleştirebileceğini belirtmiştir⁴⁹⁴.

Rus Anayasa Mahkemesi'nin benimsediği bu yaklaşım çok geçmeden kanunî bir altyapıya da kavuşmuştur. Nitekim 15 Aralık 2015 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerinde değişikliğe gidilmiş ve Anayasa Mahkemesi'ne uluslararası organların insan hakları ve hürriyetlerine ilişkin kararlarının uygulanmasının mümkünatı (*vozmozhnost*) üzerinde karar verme yetkisi verilmiştir. Buna göre Rus Anayasa Mahkemesi herhangi bir uluslararası organın (AİHM dahil) verdiği herhangi bir kararın icrasının Rus Anayasasına göre *imkânsız* olduğuna karar verme yetkisine kanunen sahip duruma gelmiştir. Çok geçmeden *Anchugov ve Gladkov* kararının icrası Rus Anayasa Mahkemesi önünde konu edilmiş ve Anayasa Mahkemesi 19 Nisan 2016 tarihli kararıyla bu kararın icrasının "*imkânsız*" olduğuna hükmetmiştir.

Rus Anayasa Mahkemesi'nin kararı ve akabinde yapılan anayasal değişiklik Konsey ve bileşenleri nezdinde sert eleştirilere maruz kalmıştır. Mesela Venedik Komisyonu bu adımı üye devletlerin Mahkeme tarafından yapılan Sözleşme yorumu ile bağlı olduklarını hatırlatarak Rus Anayasa Mahkemesi'nin herhangi bir karar için vereceği icrası imkânsız kararının Sözleşme'nin 46'ncı maddesinin ihlali anlamına geleceğini vurgulamıştır⁴⁹⁵. Ne var ki bu değişiklik hâlâ caridir.

Belirtelim ki bu sürece yol açan "bardağı taşıran damla" hüviyetindeki *Anchugov ve Gladkov* kararının icrası 2019 yılında icra kapatılmıştır⁴⁹⁶. Rus makamları faaliyet raporunda Rusya Ceza Kanununda birtakım küçük suçlar için ıslah merkezlerine konulup topluluk çalışmasına katılmayı gerektiren "topluluk çalışması" (faaliyet raporundaki haliyle '*community work*') isimli yeni bir infaz seçeneği öngörüldüğünü, bu sebeple *Anchugov ve Gladkov* kararının

⁴⁹⁴ Mälksoo, "Russia's Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights", 381.

⁴⁹⁵ Venedik Komisyonu, Russian Federation / Final Opinion on The Amendments to The Federal Constitutional Law on The Constitutional Court (Russian Federation / Final Opinion on The Amendments to The Federal Constitutional Law on The Constitutional Court), (13 Haziran 2016), Kanun No. CDL-AD(2016)016.

⁴⁹⁶ Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)240, T: 25.09.2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-196634>.

icra edildiğini, başka bir genel tedbire gerek olmadığını bildirmişlerdir⁴⁹⁷. Bakanlar Komitesi ise yaptığı değerlendirmede Rusya'nın savını kabul ederek AİHM'nin öngördüğü şekliyle “hürriyeti bağlayıcı ceza” almış kimseler arasında ayırım yapıldığına işaret etmiştir.

Bakanlar Komitesi'nin *Anchugov ve Gladkov* kararını bu gerekçe ile kapatması sert şekilde eleştirilmiştir. Moskova Ekonomi Yüksekokulu Hukuk Fakültesinden Profesör Gleb Bogush ve Upsala Üniversitesinden Ausra Padskocimaite www.ejiltalk.org için beraber kaleme aldıkları “Dava kapandı, ya kararın icrası ne olacak? *Anchugov ve Gladkov/Rusya*'nın Kapanması” (*Case Closed, but what about the Execution of the Judgment? The closure of Anchugov and Gladkov v. Russia*) başlıklı yazılarında Bakanlar Komitesi'nin Sekretarya'nın yanlış yönlendirme içeren kapatma önerisini kabul ettiğini, Rus makamlarınca ileri sürülen topluluk çalışmasının tercümesinin dahi yanlış verildiğini, doğru tercümenin mecburi çalışma (*compulsory labour*) olması gerektiğini, ayrıca bu değişikliğin AİHM kararından yaklaşık iki yıl önce, 2011 yılında kanunlaşıp 2017 başında yürürlüğe girdiğini, Rus Ceza Kanunu'nda 2018 Aralık ayında yapılan bir değişiklikle mecburi çalışmanın açıkça “mahkûmun ıslahının hapis cezasını çekmeksizin mümkün olması halinde” denerek cezaevi cezası yerine öngörüldüğünü, bu seçeneğin de tamamen takdirî olup hapse konulup oy hakkından yoksun bırakılmaya ilişkin hukuki düzenlemeyi etkilemediğini belirtmişlerdir⁴⁹⁸. Bogush ve Padskocimaite ayrıca Sekretarya tarafından sunulup Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen öneride yeni düzenleme ile “hürriyetinden yoksun bırakılmış” kişiler üzerindeki toplu oy yasağının kaldırıldığı vurgusu yapıldığını, ancak AİHM'nin hiçbir yerde “hürriyetten yoksun bırakma (*deprivation of liberty*)” vurgusu yapmadığını, bilakis hususen mahkûm (*prisoner*) vurgusu yaptığını, nitekim kararda bu bağlam zikredilirken Rus Anayasası'nın mahkûmlara oy yasağını düzenleyen 32'nci maddesine özellikle atıf yapıldığını belirttikten sonra kararın icra edildiğini düşünmenin imkânsız olduğunu, Rus Ceza Kanunu'nun mecburi çalışma yapanlara oy hakkı vermesinin kararın icrasıyla hiçbir alakası bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu değerlendirmeye katılmamak elde değildir.

Yunanistan'ın *Bekir-Ousta ve Diğerleri*⁴⁹⁹ kararını 14 yıldır icra etmemesi bu minvalde gösterilebilecek başka bir örnektir. Mezkûr karar Yunanistan'daki Türk azınlığa mensup

⁴⁹⁷ Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)740, T: 02.07.2019, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2019\)740E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2019)740E)

⁴⁹⁸ Gleb Bogush - Ausra Padskocimaite, “Case Closed, but what about the Execution of the Judgment? The closure of Anchugov and Gladkov v. Russia”, *ejiltalk.org* (30 Ekim 2019).

⁴⁹⁹ *Bekir-Ousta ve Diğerleri/Yunanistan*, B. No: 35151/05, T: 11.10.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2481>.

bazı vatandaşların Evros Bölgesi Azınlık Gençleri Derneği (Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Ν. Εβρου) adıyla kurmak istemeleriyle alakalıdır. Derneğin amacı Türk azınlığa mensup gençlerin entelektüel potansiyelinden yararlanmak, Türk azınlığın geleneklerini koruyup tanıtmak, üyeler arası yardımlaşma ve dayanışma sağlamak ve demokrasi, insan hakları ve özellikle Yunan ve Türk toplumu arasındaki dostluğun korunması için çalışmak olarak belirlenmiştir. Ne var ki Yunan Mahkemeleri Lozan Sulh Muâhedenâmesinin Batı Trakya’da sadece “Müslüman” bir azınlık öngördüğünü, Türk biz azınlığın tanınmadığını, derneğin adındaki “Azınlık Gençleri” ibaresinden bir dinî grubun mu yoksa etnik grubun mu (yani “Müslümanların” mı “Türklerin” mi) kastedildiğinin açık ve kesin olmadığını, etnik bir grubun kastedilmesi halinde bunun Yunan Hukuku’na aykırı olacağı değerlendirmesiyle Derneğin kayıt talebini reddetmiştir.

AİHM önüne taşınan davayı Mahkeme AİHS’nin 11’inci maddesi (dernek kurma ve toplantı özgürlüğü) bağlamında incelemiş ve Yunan Mahkemelerinin söz konusu derneğin kuruluşunu Batı Trakya’da yaşayan bir etnik azınlık olduğu ve haklarının tam olarak tanınmadığı yönündeki fikirlerin yayılmasını önlemek için reddettiğini tespit etmiştir. Mahkeme söz konusu kararın salt olarak dernek kurucularının gerçek niyetlerine ve dernek faaliyete geçtiğinde girişebilecekleri aktivitelere yönelik şüphelerden kaynaklandığını, ancak dernek hiç faaliyete geçemediği için gerçek niyetin ne olduğunu doğrulamanın imkânsız olduğunu, bununla beraber, derneğin amacının Batı Trakya’da bir etnik azınlık olduğu fikrini yaymak olduğu kabul edilse dahi bunun tek başına demokratik topluma yönelik bir tehdit teşkil etmediğini, öte yandan dernek tüzüğünde üyelerin şiddete, antidemokratik ya da anayasaya aykırı yöntemlere teşvik edilmediğini saptamıştır. Mahkeme son olarak Yunan yargısının dernek tüzüğünde belirtilenden başka bir amaç hedeflendiğini saptaması halinde derneğin kapatılmasına her zaman karar verebileceğini, tüm bu hususlar göz önüne alındığında hangi sosyal ihtiyaçtan kaynaklı olarak derneğin kaydedilmediğinin anlaşılamadığını belirterek Sözleşme’nin 11’inci maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme’ye ilerleyen süreçte *Emin ve Diğerleri/Yunanistan*⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ *Emin ve Diğerleri/Yunanistan*, 34144/05, T: 27.03.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85591>.

ve *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri/Yunanistan*⁵⁰¹ başvurularında da benzer kararlar vermiştir.

Yukarıdaki kararların icrasına bakıldığı zaman Yunan makamlarının AİHM'nin mezkûr kararlarına karşı direnci net olarak görülebilir. Nitekim *Bekir Ousta ve Diğerleri* kararı 2007'de diğer iki kararı 2008'de verilmiş olmasına rağmen söz konusu derneklerin kurulmasına halen izin verilmemiştir. Süreç içinde *Bekir Ousta ve Diğerleri* kararına yol açan yerel mahkeme kararında yargılamanın yenilenmesi talebi “kesin hüküm” bulunduğu gerekçesiyle reddedilirken, diğer iki başvuruda Yunan mahkemeleri yargılamanın yenilenmesi taleplerini AİHM kararıyla yeni bir olgunun ortaya çıkmadığını, somut şartların değişmediğini belirterek reddetmiştir. Bakanlar Komitesi 5 Haziran 2014 tarihli ara kararında⁵⁰² Yunanistan'dan kararın icrasını sağlamak için alınan veya öngörülen tedbirlere ilişkin olarak gecikmeksizin somut bilgiler göndermesini, ayrıca icraya yönelik olarak bir takvimin netleştirilmesini istemiştir⁵⁰³. AİHM 2015 ve 2016 yıllarında başvuranlar tarafından yapılan yeni başvuruları mesele üzerinde zaten karar verdiğini, sorunun çözümü için yargılamanın yenilenmesinin ehemmiyet arz ettiğini, bunu sağlamanın taraf devletin Sözleşme ve Mahkeme içtihadına bağlılığını göstermesi açısından önemli olduğunu belirterek kabul edilmez bulmuştur⁵⁰⁴.

Bakanlar Komitesi 2017 yılına gelindiğinde Yunanistan'dan ya davaların yenilenmesini ya da derneklerin resmi kayıt sürecinin değiştirilmesini talep etmiştir⁵⁰⁵. Yunanistan Ekim 2017'de kanuni değişiklik yaparak yargılamanın yenilenmesinin önünü açmıştır. Ne var ki başvuranların bu kanunî değişikliğe istinaden yaptıkları yargılamanın yenilenmesi başvuruları daha önce yeniden yargılama talep ettikleri ve bu taleplerinin reddedildiği, dolayısıyla başvuranların lehine karar vermenin aynı konuda iki hüküm olmaz (*ne bis in*

⁵⁰¹ *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri*, B. No: 26698/05, T: 27.03.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85589>.

⁵⁰² Ara Karar, CM/ResDH(2014)84, T: 05.06.2014, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c5dd1.

⁵⁰³ Bu takvim halen net değildir.

⁵⁰⁴ Bkz. *Xanthi Turkish Union ve Diğerleri ve Ayse Galip ve Diğerleri/Yunanistan*, B. No: 55557/12 ve 73646/13, T: 10.12.2015 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159459>. *Bekir-Ousta ve Diğerleri/Yunanistan*, B. No: 7050/14, T: 13.12.2016, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170535>.

⁵⁰⁵ Ara Karar, CM/Notes/1280/H46-13, T: 10.03.2017, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016806dda24.

idem) ilkesine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁵⁰⁶. Talebin temyiz süreci devam etmekte olup temyiz duruşması için 1 Ekim 2021 tarihine gün verilmiştir⁵⁰⁷.

Görüleceği üzere *Bekir Ousta ve Diğerleri* kararının icrası için gerekli tedbirler Yunanistan makamları tarafından alınmamaktadır. Nitekim bu husus birden fazla Sivil Toplum Kuruluşu tarafından da tespit edilmiştir. Greek Helsinki Monitor adlı STK 21 Nisan 2021 tarihinde Bakanlar Komitesi Kurallarının 9’uncu maddesinin 2’nci fıkrasına göre sunduğu görüşünde sürecin sadece görünürde devam ettiğini, gerçekte tümüyle etkisiz olduğunu, Yunanistan’dan derneklerin kaydını yargı onayından çıkarıp idarî onaya tabi kılmasını istemenin gerektiğini, Yunan makamları buna yönelik adımları atmazsa Sözleşme’nin 46’ncı maddesinin 4’üncü fıkrasında öngörülen ihlal davasının (*the infringement proceedings*) düşünülmelerini talep etmiştir⁵⁰⁸. *Bekir Ousta ve Diğerleri* grubu Bakanlar Komitesi tarafından gelişmiş takip usulüne göre takip edilmekte olup kararın icra dosyası hâlâ açıktır.

Türkiye’nin *Loizidou/Türkiye*⁵⁰⁹ kararının icrasındaki direnci bu hususta gösterilebilecek bir başka örnektir. Mezkûr kararda AIHM 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde malvarlığı bulunmasına rağmen kendisi Güney Kıbrıs’ta yaşamaya devam eden başvuranın mülküne erişememesini incelemiş ve Türkiye’nin adada bulundurduğu askeri gücü ve diğer unsurlar göz önüne alındığında KKTC tarafında yargı yetkisi bulunduğunu kabul ederek başvuranın mülkiyet hakkının Türkiye tarafından ihlal edildiğine, bu sebeple Türkiye’nin başvurana tazminat ödemesi gerektiğine karar vermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı yayınladığı yazılı basın açıklamasıyla KKTC’nin bağımsız bir devlet olduğunu, bu sebeple bağımsız bir devletin sınırları içinde kalan mülke ilişkin kendisi aleyhine verilmiş kararın icra etmeye elverişli araçlardan mahrum bulunduğunu açıklamıştır⁵¹⁰. Türkiye bu hareketiyle kararı uygulamayacağını açıkça ilan etmiş, üstelik bunun tüm Avrupa sathında iyice yankılanmasını sağlamıştır⁵¹¹. *Loizidou*’nun emsal karar olma ve arkasından benzer binlerce başvurunun geleceği, bunun siyasi ve hukuki sorunlar

⁵⁰⁶ *Sekretaryanın notu*, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-15567> (Erişim: 04.07.2021).

⁵⁰⁷ *Sekretaryanın notu*, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-15567> (Erişim: 04.07.2021).

⁵⁰⁸ *STK Görüşü*, DH-DD(2021)443, T: 21.04.2021, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2021\)443E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)443E)

⁵⁰⁹ *Loizidou/Türkiye [BD]*, B. No: 15318/89, T: 18.12.1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>.

⁵¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *The Statement Issued by The Ministry of Foreign Affairs on the Judgment Given by the European Court of Human Rights* (30 Temmuz 1998).

⁵¹¹ Marinella Marmo, “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights — A Political Battle”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 15/2 (Haziran 2008), 238.

doğuracağı korkusu da Türk hükümetinin tavrında etkili olmuştur⁵¹². Bakanlar Komitesi'nin kararın uygulanması için kurduğu siyasi baskı yıllarca netice vermemiş ve Türkiye, hükmedilen tazminatı ödemek dâhil kararın icrasına hiçbir surette yanaşmamıştır. Nihayet 2003 yılında Avrupa Birliği müzakere sürecinde konunun gündeme gelmesiyle Türkiye ödemesinin benzer Rum davaları için emsal oluşturmaması kaydıyla tazminatı yüklü faiziyle beraber ödemiştir⁵¹³. Marinella Marmo'ya göre kararın Avrupa Birliği'nin de işin içine dâhil olmasıyla icra edilmesi iki şekilde okunabilir⁵¹⁴. Bunlardan ilki olumlu bakış açısı olup kararın icra edilmiş olması işin en önemli kısmı olduğundan ulaşılan neticeyi Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin bir takım çalışması olarak görmektir. İkincisi ise olumsuz bakış açısıdır. Buna göre Avrupa Konseyinin bir AİHM kararının icrasına ilişkin anlaşmazlığı kendi içinde çözemediği, Konsey'in tasavvur edildiği kadar güçlü olmadığı açıkça görülmüştür. Kanaatimizce ilk bakış açısında dahi AK'nin belirli kararları başka uluslararası aktörlerin dâhil olduğu "takım çalışmalarıyla" icra ettirebildiği anlamı gizli olduğu için bir olumsuzluk mevcuttur.

Loizidou kararının icra dosyası hâlâ açık olup dosya gelişmiş takip usulü ile takip edilmektedir. Dosyanın hâlâ açık olmasının sebebi adil tatmin tazminatı dışında kalan eski hale iade meselesinin halline ilişkindir. Türk makamları başvuranın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetince benzer başvurulara yönelik olarak iç hukuk onarım mekanizması olarak 67/2005 sayılı kanunla kurulan Taşınmaz Mal Komisyonu'na başvurması gerektiğini ileri sürmektedir⁵¹⁵. Nitekim AİHM 2010 tarihli *Demopoulos ve Diğerleri/Türkiye*⁵¹⁶ kararında mezkûr komisyonun Güney Kıbrıslıların gayrimenkul şikayetlerine yönelik erişilebilir ve etkili bir onarım mekanizmasını sunduğu gerekçesiyle başvuruları bu komisyona yönlendirmiş ve iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilmezlik kararı vermiştir. Sekreteryanın değerlendirmesine göre adil tatmin tazminatı ödendiği ve eski hale iade meselesi de mezkûr komisyon tarafından halledilebileceği için *Loizidou* davası kapanmak için hazırdır. Nitekim Komisyon 2007 senesinde Bakanlar Komitesi'nin talebi

⁵¹² Yaprak Renda, "Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Kıbrıs'taki Mülkiyet Sorununa Etkisi", *Ankara Barosu Dergisi* 1/2013, 390.

⁵¹³ Renda, "Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Kıbrıs'taki Mülkiyet Sorununa Etkisi", 391.

⁵¹⁴ Marmo, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights — A Political Battle", 239.

⁵¹⁵ *Xenides-Arestis grubu/Türkiye*. CM/Notes/1411/H46-40, 16 Eylül 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a3a83a.

⁵¹⁶ *Demopoulos ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, T: 01.03.2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-97649>.

üzerine re'sen *Loizidou* meselesini ele almış ve bir karar vermiştir⁵¹⁷. Başvuran Komisyonun hükmettiği meblağa itiraz etmekte ise de AİHM daha sonra *Demopoulos ve Diğerleri* kararında Komisyonun çalışma yöntemini onayladığı için bu itiraz boşa düşmektedir.

Loizidou söz konusu sorun temelinde verilmiş tek karar değildir. Benzer mahiyetteki 36 karar *Xenides-Arestis/Türkiye*⁵¹⁸ kararının altında⁵¹⁹ gelişmiş takip usulüyle takip edilmektedir. Bunların içinde 33 tanesinin adil tatmin tazminatı ödenmemiştir⁵²⁰. Bakanlar Komitesi ödenmeyen adil tatmin tazminatlarını 2014'ten beri hemen hemen her toplantısında gündeme almakta ve ödeme talep etmektedir. Bununla beraber Türkiye bu başvurulardaki adil tatmin tazminatlarının ancak yukarıda anılan Taşınmaz Mal Komisyonu'na başvurulmak suretiyle ödenebileceğini, zira bu komisyonun Mahkeme tarafından erişilebilir ve etkili tanındığını belirterek ödemediğini kaçınmaktadır. Buna mukabil Bakanlar Komitesi AİHM tarafından hükmedilmiş adil tatmin ödemelerinin sonradan şarta bağlanamayacağı gerekçesiyle ödeme yapılması konusunda ısrarcıdır⁵²¹.

AİHM kararlarının icra edilmediği durumlarda ne olacağına dair Sözleşme'nin ilk halinde bir hüküm bulunmamakta ve bu husus doktrinde önemli bir eksiklik olarak dile getirilmekteydi⁵²². Ancak 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren 14'ncü Protokol ile beraber Sözleşme'nin 46'ncı maddesinde yapılan değişiklikle meselenin tekrar Mahkeme'ye intikal ettirilmesinin önü açılmıştır. Günümüzde AİHS'nin 46'ncı maddesinin 4 ve 5'inci fıkralarına göre Bakanlar Komitesi⁵²³, AİHM kararına uymayı reddeden devleti kararların bağlayıcı olduğu hususunda ihtar eder. Taraf devlet yine de AİHM kararına uymakta direnç gösterirse Bakanlar Komitesi meseleyi taraf devletin AİHS'nin 1'inci maddesindeki yükümlülüğüne uyup uymadığını saptaması için -üye tam sayısının üçte iki oy çokluğu ile Mahkeme'ye intikal ettirebilir. AİHM Büyük Dairesi kendisine bu şekilde intikal eden bir

⁵¹⁷ *Xenides-Arestis grubu/Türkiye*. CM/Notes/1411/H46-40, 16 Eylül 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a3a83a.

⁵¹⁸ *Xenides-Arestis/Türkiye*, B. No: 46347/99, T: 22.12.2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71800>.

⁵¹⁹ Bakanlar Komitesi benzer mahiyetteki kararların takibi için dosyalar içinde birini öncü (*leading*) kabul etmekte ve diğerlerini mükerrer (*repetitive*) olarak niteleyerek bu öncü dosyanın altında takip etmektedir.

⁵²⁰ Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Memorandumu, DH-DD(2021)887, T: 08.09.2021, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2021\)887E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)887E).

⁵²¹ *Xenides-Arestis grubu/Türkiye*. CM/Notes/1411/H46-40, 16 Eylül 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a3a83a.

⁵²² Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, 74.

⁵²³ Bu başvuru hakkı sadece Bakanlar Komitesi'ne tanınmıştır. Bunun sebebinin başvurulara politik bir hüviyet kazandırma isteği ve böyle bir yolu istismar etmeyecek irfana sadece Bakanlar Komitesi'nin sahip olacağı kanaati olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Lambert-Abdelgawad, "The Court as a part of the Council of Europe", 280.

başvuruda ilgili devletin kararını uygulamamak suretiyle AİHS'nin 1'inci maddesini ihlal ettiğini saptarsa Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8'inci maddesi gündeme gelebilir.

Avrupa Konseyi'nin 8'inci maddesine şöyledir:

“Avrupa Konseyinin, üçüncü madde hükümlerini ciddi surette ihlal eden, her üyesi temsil hakkından bir süre için mahrum edilebilir ve Bakanlar Komitesi tarafından 7. Maddedeki koşullar dahilinde Konseyden çekilmeye davet edilebilir. Bu davet dikkate alınmadığı takdirde Komite, bizzat Komitenin tayin edeceği tarihten itibaren söz konusu üyenin artık Konseye mensup olmadığına dair karar verebilir.”

Görüldüğü üzere Statü'nün 8'inci maddesi 3'üncü madde hükümlerinin ihlali halinde Konsey'den çıkarılmaya varabilen bir süreç tayin etmektedir. Statü'nün 3'üncü maddesi ise şöyledir: *“Avrupa Konseyinin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini kabul eder. Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette katılmayı etmeyi taahhüt eder.”*

Statü'nün 8'inci maddesinde atıf yapılan 7'nci madde ise şöyledir: *“Avrupa Konseyinin her üyesi bu husustaki kararını Genel Sekretere bildirmek suretiyle Konseyden çıkabilir. Bu ihbar içinde bulunulan mali senenin ilk dokuz ayı zarfında yapılmış ise aynı senenin sonunda eğer son üç ayı zarfında yapılmış ise takip eden mali senenin sonunda hüküm ifade eder.”*

Görüldüğü üzere Avrupa Konseyi Statü'nün 3'üncü maddesi taraf devletlerin hukukun üstünlüğü ve insan hakları ve temel özgürlüklere bağlılıklarını teminat altına almaktadır. Avrupa Konseyi bünyesinde insan hakları konusunda söz söylemeye yetkili son merci Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi olduğu için Mahkeme kararını uygulamayan bir devlet Statü'nün 3'üncü maddesine aykırı hareket etmiş olur. Bu durumda da Statü'nün 8'inci maddesi gereği taraf devletten Statü'nün 7'nci maddesindeki usul çerçevesinde Konsey'i terk etmesi istenebilir. Taraf devlet Konsey'den kendisi çıkmazsa Bakanlar Komitesi ilgili devletin üyeliğini sonlandırma kararı alabilir.

İfade etmek gerekir ki AİHS'yi kabul etmek ve AİHM'nin yargı yetkisini tanımak son tahlilde siyasi bir karardır. Benzer şekilde AİHM'nin kararlarına uyulmadığı takdirde başvurulacak tedbirler de diplomatik ve siyasi baskıdan ve kamuoyunun ihlalci devleti kınamasından öteye geçememektedir⁵²⁴. Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8'inci maddesinin

⁵²⁴ Mowbray, *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*, 61.

işletilmesi hukuki olduğu kadar siyasi olan bir sürecin tetiklenmesi manasına gelmektedir. Bu sebeple olsa gerek 46'ncı maddenin işletilmesi “nükleer bomba senaryosu” olarak nitelenmektedir⁵²⁵. Nitekim AİHS’de Mahkeme kararlarının ne kadar süre içinde uygulanacağını ya da Bakanlar Komitesi’nin denetimini ne kadar süre içinde tamamlamak zorunda olduğunu düzenleyen bir hüküm yer almamaktadır. Bakanlar Komitesini oluşturan devletler kararın icrası için uzun yıllar sabredebilecekleri gibi aceleci de davranabilir. Devletlerin tavrı insan haklarına bağlılıklarının yanında diğer uluslararası siyasi mülahazalarının da tesiri altında vücuda gelmektedir. AİHS’nin 46'ncı maddesindeki sürecin icraya karşı direnen devletlerin siyasi çekincelerine hitap etmekten uzak olmakla bu konudaki problemler bakımından uygunsuz bir çözüm olduğu dile getirilmektedir⁵²⁶. Bu sebeple olsa gerek Bakanlar Komitesi ve AİHM arasında bu yolun çok az kullanılacağına dair zımnî bir anlaşma var gibidir⁵²⁷.

SONUÇ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının üye devletler için ne ifade ettiği her devlet özelinde ayrı tez çalışmalarına konu edilebilecek bir mahiyet arz etmektedir. AİHM kararları

⁵²⁵ Pushkar, “The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments”, 39.

⁵²⁶ Fiona De Londras, “Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights” (2017), 22.

⁵²⁷ Lambert-Abdelgawad, “The Court as a part of the Council of Europe”, 280.

neticesinde değişen anayasalar, kanunlar, yönetmelikler, idarî ve yargısal uygulamalar bulunmaktadır. Bir uluslararası mahkemenin kararına istinaden egemen bir devletin anayasası dahil en üst seviyedeki normlarını değiştirmesi uzun yıllar boyunca hayal dahi edilemeyecek bir şeydi. Bu olgu AİHM ile gerçek olmuştur.

Tez, AİHM'nin kökleri, yapısı ve karar türlerini anlattıktan sonra kararlarının icra sürecine odaklanmıştır. AİHM kararlarının icrasına hâkim ilkenin “ikincilik” olduğu çıkarımında bulunulmuştur. Bu ilke gereği üye devletler icra aşamasında “süreç” değil “sonuç” yükümlüğü altındadır. Diğer bir söylemle; Bakanlar Komitesi için bir AİHM kararının icra edilmesi nihai önemi haiz olup nasıl icra edildiği çoğu zaman teferruattır. Ancak Bakanlar Komitesi'nin AİHM tarafından çizilen hudutlara riayetle taraf devlete bu serbestliği sağladığı tespit edilmiştir.

Önemle belirtmek icap eder ki tez boyunca Bakanlar Komitesi kararlarının yer yer siyasi bir hüviyete bürünebildiği ifade edilmiştir. Bakanlar Komitesi üye devletlerin Dış İşleri Bakanlarından oluşan bir organ olmakla özü itibarıyla siyasi bir yapılanmadır. Bu yapılanma ister istemez kararlarına tesir etmekte, bu tesirin oranı üye devletin konsey içindeki önemi, insan hakları karnesi, diplomasi yeteneği gibi unsurlara bağlı olarak artıp azalmaktadır.

Bakanlar Komitesi'nin siyasi kimliği AİHM kararlarının icrasız bırakılmasına varabilecek tasarruflar kullanılmasına yol aştığından zarar doğurabilmektedir. İcra sürecinin icra yükümlülüğü altındaki devletin Konsey içindeki ve milletlerarası platformdaki gücüne göre şekillenmesi bu süreçte adaletsizlikler olabildiği intibai vermektedir. AİHM'ne şu veya bu şekilde adeta bir egemenlik devri yapıldığı göz önüne alındığında Konsey'in siyasi yaklaşıminın aşırıya kaçması halinde, bu aşırılığın Mahkeme'nin meşruiyetini sorgulatabileceği akılda tutulmalıdır.

Öte yandan Bakanlar Komitesi'nin siyasi oluşumu kararların icra süreci açısından olumlu da bir durumdur. Nitekim uluslararası ilişkilerin siyasetten tamamen ari, salt hukuki zemine oturtulması dün olduğu kadar bugün de imkânsız görünmektedir. Bu veçhile Bakanlar Komitesi AİHM kararlarının hukuki niteliği üzerine siyasi bir icrailik inşa ederek kararları uluslararası ilişkiler bağlamında olması gereken zemine oturtmaktadır. Kanaatimizce hedeflenmesi gereken bahsi geçen siyasi yaklaşımla AİHM kararlarının özünün zedelemesine mahal verilmemesi, Bakanlar Komitesi'nin siyasi doğasının AİHM kararın icrasının ilgili devletin gerçekleriyle uyumlu hale getirilmesinde istihdam edilmesidir.

AİHM kararlarının icrasında AKİD'nin kilit rol oynadığı hatırlanmalıdır. AKİD hukukçu profesyonellerden oluşan bir sekreteryaya olarak kararların hukuki forma bürünüp sistematikleşmesine büyük katkı sunmaktadır. Ancak AKİD'nin şeffaflığı ve kendi içinde kurallılığı ayrı bir meseledir. Bu şüphelerin izale edilmesi için AKİD'nin daha şeffaf ve ayrıntılı raporlar yayınlaması, Bakanlar Komitesi'ne sunulan ve Komite tarafından kabul edilerek resmileşen karar taslaklarında Mahkeme kararının mahiyeti ile alınması gereken bireysel ve genel tedbirlerin neler olduğunun tam olarak özetlenmesi gerekmektedir.

Son tahlilde AİHM kararlarını icra etmenin hukuki olduğu kadar siyasi bir vechesi bulunduğu tekrar vurgulanmalıdır. Bilhassa devletlerin önemli politikalarını etkileyen AİHM kararları açısından bu husus belirginlik kazanmaktadır. Bu itibarla Konsey'e girmek kadar Konsey'de kalmak da siyasi bir tercihtir. AİHM kararlarını icra etmek Konsey'de kalmanın en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmekle beraber kararları bilinçli olarak icra etmeyen ya da bir şekilde üşengeç davranan devletler Konsey'den dışlanmamış, bilakis bir ara formül bulunmaya çalışılmıştır. Bakanlar Komitesi'nin böyle bir durumdaki tavrı mümkün olan tavizi koparmaya çalışmıştır.

AİHM kararlarını uygulama oranlarını artırmak, tekrar eden ihlallerin önüne geçmek için ülke içinde atılması gereken birtakım adımlar bulunmaktadır.

Bu bağlamda ilk adım devlet bünyesindeki icra mekanizmasını güçlendirmektir. Türkiye özelinde bakacak olursak, günümüzde AİHM kararlarının icrası 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 49'uncu maddesinin 1'inci fıkrasının c bendi mucibince Dışişleri Bakanlığı tarafından takip edilen az bir dosya grubu hariç Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından takip edilmektedir. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı genel olarak adil tatmin ödemelerini yapmakta ve kararları ilgili mercilere ileterek ihlalin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığının kurumsal ve teknik yapısını güçlendirmek, hâkim ve personel niteliğini artırmak AİHM kararlarının hızlı ve etkili icrasına doğrudan katkı yapacaktır. Nitekim bu sebeple İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı'nın Genel Müdürlük yapılması, fiziki ve teknik altyapısının güçlendirilmesi ara ara gündeme gelmektedir.

İkinci adım ülke içindeki insan hakları merkezlerinin güçlendirilmesidir. Bu noktada Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun işlerliğinin artırılması, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi kurumların etkinliğinin artırılması, fiziki altyapısı ve personel kalitesinin güçlendirilmesi yerinde olacaktır.

Tekrar eden ihlalleri önlemek hususunda idari makamlar ve yerel mahkemelerin AİHM kararlarına olan farkındalığının artırılması ehemmiyet arz etmektedir. Zira uzun yıllara sâri tekrar eden ihlaller şu veya bu şekilde idari makamlar ve yerel mahkemelerin eski yaklaşımlarını korumasından kaynaklanmaktadır. Yerel makamların bu bağlamdaki rolü AİHM'nin ihlal kararı vermesine yol açan sebepleri derinlemesine tahlil ederek, yaklaşımlarını ihlale yol açmayacak bir alana kaydırmaktır. Tez genelinde özetlendiği üzere AİHM kararlarını icra etmenin birden fazla yolu vardır. AİHM ne yapıldığında ihlal olacağını tespit etmektedir. Yerel makamların elinde ihlal kümesinin dışında kalan geniş bir hareket sahası bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

1. Akandji-Kombé, Jean-François. *Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, 2007. <https://rm.coe.int/168007ff4d>
2. Anagnostou, Dia. *The European Court of Human Rights: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy*. Edinburgh University Press, 2013. <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt3fgtp3>
3. Avrupa Konseyi, *Human Rights Today: European Legal Texts (1999)*. Council of Europe, 1999.
4. Bates, Ed. *The Evolution of the European Convention on Human Rights: From Its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights. The Evolution of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, 2010. <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199207992.001.0001/acprof-9780199207992>
5. Baluarte, David C. vd. *From Judgment to Justice: Implementing International and Regional Human Rights Decisions*. New York: Open Society Foundations, 2010. <https://www.srji.org/upload/medialibrary/694/implementation-report-osi.pdf>
6. Bond, Martyn. *The Council of Europe: Structure, History and Issues in European Politics*. London: Routledge, 1st edition., 2013.
7. Breuer, Marten (ed.). *Principled Resistance to ECtHR Judgments - A New Paradigm?* Berlin, Heidelberg: Springer, 2019. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-58986-1>
8. Christoffersen, Jonas - Mikael Rask Madsen (ed.). *The European Court of Human Rights between Law and Politics*. Oxford University Press, 2011. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199694495.001.0001>
9. De Londras, Fiona - Dzehtsiarou, Kanstantsin. *Great Debates on the European Convention on Human Rights*. London: Palgrave Macmillan Education, First published., 2018.
10. Dzehtsiarou, Kanstantsin. *European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139644471>
11. Ergül, Ergin. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2. Baskı., 2004.

12. Fellmeth, Aaron Xavier - Horwitz, Maurice. *Guide to Latin in International Law*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009.
13. Gerards, J. H. - J. W. A. Fleuren (ed.). *Implementation of the European Convention on Human Rights and of the Judgments of the ECtHR in National Case-Law: A Comparative Analysis*. Cambridge, United Kingdom: Intersentia, 2014.
14. Gözler, Kemal. *İnsan Hakları Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2. Baskı., 2018.
15. Gözübüyük, A. Şeref - Gölcüklü, Feyyaz. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2011.
16. Ichim, Octavian. *Just Satisfaction under the European Convention on Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139680424>
17. Kiestra, Louwrens R. *The Impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2014.
<https://doi.org/10.1007/978-94-6265-032-9>
18. Lambert-Abdelgawad, Elisabeth. *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, 2nd ed Edition., 2008.
19. Morawa, Alexander H. E vd. *Article 3 of the European Convention on Human Rights: A Practitioner's Handbook*. Geneva, Switzerland: World Organisation Against Torture, 2014.
20. Mowbray, Alastair. *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 3rd edition., 2012.
21. Nussberger, Angelika. *The European Court of Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2020.
22. Özdek, Yasemin. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*. Ankara: TODAİE, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2004.
23. Reid, Karen. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*. London: Sweet & Maxwell, 6th edition., 2019.
24. Robertson, Arthur Henry. *Human Rights in Europe*. Manchester: Manchester University Press, 1963.
25. Schabas, William. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, First edition., 2015.

26. Straw, Jack. *Last man standing: Memoirs of a political survivor*. London: Macmillan, 2012.
27. Von Staden, Andreas. *Strategies of Compliance with the European Court of Human Rights: Rational Choice within Normative Constraints*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018.
28. Wassenberg, Birte. *History of the Council of Europe*. Council of Europe, 2013.
29. Zupancic, Bostjan M. *On the European Court of Human Rights: An Insider's Retrospective*. Utrecht: Eleven International Publishing, 2019.

KİTAP BÖLÜMLERİ

1. Barkhuysen, Tom - Emmerik, Michiel L. van. "A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights". *European Court of Human Rights: Remedies and Execution of Judgments*. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2005. <https://papers.ssrn.com/abstract=1896160>
2. Bates, Ed. "Principled Criticism and a Warning from the 'UK' to the ECtHR?" *Principled Resistance to ECtHR Judgments - A New Paradigm?* ed. Marten Breuer. 193-244. Berlin, Heidelberg: Springer, 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-662-58986-1_7
3. Dolt, Frédéric. "Le Comité des Ministres et la restitutio in integrum". *Les mutations de l'activité du Comité des ministres*. ed. Philippe Boillat vd., 43-67. Anthemis, 2012.
4. Laffranque, Julia. "Can't Get Just Satisfaction". *Judgments of the European Court of Human Rights - Effects and Implementation*. ed. Anja Seibert-Fohr - Mark Eugen Villiger, 75-114. Baden-Baden, Germany: Nomos, 2014. <https://doi.org/10.4324/9781315590738-6>
5. Lambert-Abdelgawad, Elisabeth. "The Court as a part of the Council of Europe: the Parliamentary Assembly and the Committee of Ministers". *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*. ed. Andreas Føllesdal vd. 263-300. Studies on Human Rights Conventions. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139169295.008>
6. Leach, Philip. "No longer offering fine mantras to a parched child? The European Court's developing approach to remedies". *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*. ed. Andreas Føllesdal vd. 142-180. Studies on Human Rights Conventions. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139169295.006>

7. Lobov, Mikhail. "Restitutio in integrum in the system of the European Court of Human Rights". *Russia and the European Court of Human Rights: a Decade of Change, Essays in Honor of Anatoly Kovler, Judge of the European Court of Human Rights in 1999-2012*. ed. Olga Chernishova - Mikhail Lobov, 77-101. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers (WLP), 2013.
8. Russo, Carlo. "The Drafting History of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms". *Mainly Human Rights: Studies in Honour of J.J. Cremona*. ed. Salvino Busuttil - J J Cremona, 234-244. Valletta, Malta: Fondation Internaionale Malte, 1999.
9. Tomuschat, Christian. "Reparation Orders by International Human Rights Bodies - Financial Compensation or Restitutio in Integrum". *La Convention Européenne Des Droits de l'homme, Un Instrument Vivant: Mélanges En l'honneur de Christos L. Rozakis = The European Convention on Human Rights, a Living Instrument : Essays in Honour of Christos L. Rozakis*. ed. Dean Spielmann vd. Bruxelles: Bruylant, 2011.

MAKALELER

1. Alleweldt, Ralf. "Avoiding Another Brexit: The Subsidiarity Principle, the European Convention on Human Rights and the United Kingdom". *Commonwealth & Comparative Politics*, c. 57, sy 2, Nisan 2019, ss. 223-241. doi:[10.1080/14662043.2019.1574011](https://doi.org/10.1080/14662043.2019.1574011).
2. Buyse, Antoine. "Lost and Regained? Restitution as a Remedy for Human Rights Violations in the Context of International Law". *Zeitschrift Für Ausländisches Öffentliches Recht Und Völkerrecht* 68 (2008), 129-153. https://www.zaoerv.de/68_2008/68_2008_1_a_128_154.pdf.
3. Cengiz, Serkan. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası ve Sürecin Denetlenmesi". *Toplum ve Hukuk Dergisi*, Bahar, 2003. https://serkancengiz.av.tr/fileadmin/articles/Avrupa_C2802D.pdf.
4. Colandrea, V. "On the Power of the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Measures: Some Remarks in Light of the Assanidze, Broniowski and Sejdic Cases". *Human Rights Law Review*, c. 7, sy 2, Mart 2007, ss. 396-411. doi:[10.1093/hrlr/ngm011](https://doi.org/10.1093/hrlr/ngm011).
5. De Londras, Fiona, ve Kanstantsin Dzehtsiarou. "Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights".

- International and Comparative Law Quarterly*, c. 66, sy 2, Nisan 2017, ss. 467-90. doi:[10.1017/S002058931700001X](https://doi.org/10.1017/S002058931700001X).
6. Doğru, Osman. “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, sy. 17, 2000, ss. 194-225.
 7. Fikfak, Veronika. “Changing State Behaviour: Damages before the European Court of Human Rights”. *European Journal of International Law*, c. 29, sy 4, Aralık 2018, ss. 1091-125. doi:[10.1093/ejil/chy064](https://doi.org/10.1093/ejil/chy064).
 8. Gerards, Janneke. “Inadmissibility Decisions of the European Court of Human Rights: A Critique of the Lack of Reasoning”. *Human Rights Law Review*, c. 14, sy 1, Mart 2014, ss. 148-58. doi:[10.1093/hrlr/ngt044](https://doi.org/10.1093/hrlr/ngt044).
 9. Gerards, Janneke H., ve Lize R. Glas. “Access to Justice in the European Convention on Human Rights System”. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, c. 35, sy 1, Mart 2017, ss. 11-30. doi:[10.1177/0924051917693988](https://doi.org/10.1177/0924051917693988).
 10. Glas, Lize R. “The European Court of Human Rights Supervising the Execution of Its Judgments”. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, c. 37, sy 3, Eylül 2019, ss. 228-44. doi:[10.1177/0924051919861844](https://doi.org/10.1177/0924051919861844).
 11. Goodman, Ryan, ve Derek Jinks. “How to Influence States: Socialization and International Human Rights Law”. *Duke Law Journal*, c. 54, sy 3, 2004, ss. 621-703. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1240&context=dlj>
 12. Grzelak, Katarzyna. “The Role of the Polish Government in Execution of the Judgements of the European Court of Human Rights”. *Espaço Jurídico Journal of Law [EJLL]*, Ekim 2019. doi:[10.18593/ejll.20211](https://doi.org/10.18593/ejll.20211).
 13. Hillebrecht, Courtney. “Implementing International Human Rights Law at Home: Domestic Politics and the European Court of Human Rights”. *Human Rights Review*, c. 13, sy 3, Eylül 2012, ss. 279-301. doi:[10.1007/s12142-012-0227-1](https://doi.org/10.1007/s12142-012-0227-1).
 14. Hillebrecht, Courtney. “The Power of Human Rights Tribunals: Compliance with the European Court of Human Rights and Domestic Policy Change”. *European Journal of International Relations*, c. 20, sy 4, Aralık 2014, ss. 1100-23. doi:[10.1177/1354066113508591](https://doi.org/10.1177/1354066113508591).
 15. Karaman, Ebru. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 72, sy 1, Haziran 2014, ss. 411-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/115295>.

16. Keller, Helen – Marti, Cedric. “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”. *European Journal of International Law*, c. 26, sy 4, Kasım 2015, ss. 829-50. doi:[10.1093/ejil/chv056](https://doi.org/10.1093/ejil/chv056).
17. Loucaides, Louikis G. “Reparation for Violations of Human Rights under the European Convention and Restitutio in Integrum”. *European Human Rights Law Review*, sy 2 (2008), 182-192.
18. Mälksoo, Lauri. “Russia’s Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights: Constitutional Court of the Russian Federation Judgment of 14 July 2015, No 21-II/2015”. *European Constitutional Law Review* c.12, sy 4, (Eylül 2016), 377-395. <https://doi.org/10.1017/S1574019616000237>
19. Marmo, Marinella. “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights — A Political Battle”. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, c. 15, sy 2, Haziran 2008, ss. 235-58. doi:[10.1177/1023263X0801500205](https://doi.org/10.1177/1023263X0801500205).
20. Pomeranz, William E. “Uneasy Partners: Russia and the European Court of Human Rights”. *Human Rights Brief*, c. 19, sy 3, Ocak 2012, ss. 17-21. <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hrbrief/vol19/iss3/3/>.
21. Renda, Yaprak. “Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Kararları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Kıbrıs’taki Mülkiyet Sorununa Etkisi”. *Ankara Barosu Dergisi*, sy. 1, 2013, ss. 387 - 397.
22. Speck, Anne-Katrin. “The European System of Human Rights Protection: No Rolls-Royce, but a Solid Engine Fit for the Future? In Conversation with Council of Europe Insiders”. *Journal of Human Rights Practice*, c. 12, sy 1, Şubat 2020, ss. 149-56. doi:[10.1093/jhuman/huaa006](https://doi.org/10.1093/jhuman/huaa006).
23. Stiansen, Øyvind. “Delayed but Not Derailed: Legislative Compliance with European Court of Human Rights Judgments”. *The International Journal of Human Rights*, c. 23, sy 8, Eylül 2019, ss. 1221-47. doi:[10.1080/13642987.2019.1593153](https://doi.org/10.1080/13642987.2019.1593153).
24. Tubić, Bojan. “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”. *Zbornik Radova Pravnog Fakulteta, Novi Sad*, c. 53, sy 1, 2019, ss. 211-32. doi:[10.5937/zrpfn53-20671](https://doi.org/10.5937/zrpfn53-20671).
25. Türmen, Rıza. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İç Hukukumuzda Etkileri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, sy 17, 2000, ss. 32-42.
26. Ünal, Şeref. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, sy 17, 2000, ss. 63-85.

27. Walton, Clarence C. "The Hague 'Congress of Europe': A Case Study of Public Opinion". *The Western Political Quarterly*, c.12, sy 3, 1959, 738-52. <https://doi.org/10.2307/443870>
28. Weil, Gordon L. "The Evolution of the European Convention on Human Rights". *The American Journal of International Law*, c. 57, sy 4, American Society of International Law, 1963, ss. 804-27. doi:[10.2307/2196337](https://doi.org/10.2307/2196337).

TEZLER

1. Bilgin, Fehmi Kerem. *Uluslararası Hukukta restitutio in integrum ilkesi*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
2. Desyatnikova, Natalia. *Execution of the Decisions of the European Court of Human Rights in the Russian Federation: Law or Ambition?* Tilburg Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=134432>
3. Dimitrijević, Ivan. *Remedies for Human Rights Violations in Jurisprudence of the European Court of Human Rights and Their Execution by Member States*. Tilburg Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=142890>
4. Ericson, Matilda Bussararin. *The Execution of Judgements of the European Court of Human Rights*. Uppsala Universitet, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
5. Erge, Recep Ersel. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Hakkaniyete Uygun Tatmin*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
6. Forst, Deborah. *The Execution of Judgements of the European Court of Human Rights: Limits and Ways Ahead*, 2012. <http://repository.gchumanrights.org/handle/20.500.11825/710>
7. Schneider, Jan. *Reparation and Enforcement of Judgments: A Comparative Analysis of the European and Inter-American Human Rights Systems*. Johannes Gutenberg-Universität, Doktora Tezi, 2015. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4292.3601>
8. Tanrıseven, Musa. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İhlal Kararları Sebebiyle Yargılamanın Yenilenmesi ve Uluslararası Hukukun İç Hukuka Etkilerindeki Değişim*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.

AIHM KARARLARI ve BELGELERİ

1. *Adil Tazmin Talepleri (Uygulama Talimatı)*. (2007). https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_TUR.pdf

2. *Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother.* Başvuru No: P16-2018-001, 10 Nisan 2019, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6380464-8364383>.
3. *Advisory opinion concerning the use of the "blanket reference" or "legislation by reference" technique in the definition of an offence and the standards of comparison between the criminal law in force at the time of the commission of the offence and the amended criminal law.* Başvuru No: P16-2019-001, 29 Mayıs 2019, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6708535-9264619>.
4. *Aleksanyan/Rusya.* Başvuru No: 46468/06, 22 Aralık 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390>.
5. *Alekseyev/Rusya.* Başvuru No: 4916/07; 25924/08 ve 14599/09, 21 Ekim 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101257>.
6. *Allenet de Ribemont/Fransa.* Başvuru No: 15175/89, 10 Şubat 1995, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>.
7. *Allenet de Ribemont/Fransa (Yorum).* Başvuru No: 15175/89, 07 Ağustos 1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57987>.
8. *Altunay/Türkiye.* Başvuru No: 42936/07, 17 Nisan 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120108>.
9. *Analysis of statistics 2020.* (Ocak 2021). https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2019_ENG.pdf
10. *Anchugov ve Gladkov/Rusya.* Başvuru No: 11157/04 15162/05, 04 Temmuz 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122260>.
11. *Aquilina/Malta.* Başvuru No: 25642/94, 29 Nisan 1999, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58239>.
12. *Assanidze/Gürcistan [BD].* Başvuru No: 71503/01, 08 Nisan 2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61875>.
13. *Aydoğdu/Türkiye.* Başvuru No: 40448/06, 30 Ağustos 2016, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168621>.
14. *Bajrami/Arnavutluk.* Başvuru No: 35853/04, 18 Aralık 2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84050>.
15. *Barišič/Slovenia.* 32600/05, 18 Ekim 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113805>.

16. *Bayar ve Gürbüz/Türkiye*. Başvuru No: 37569/06, 27 Kasım 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114773>.
17. *Bekir-Ousta ve Diğerleri/Yunanistan*. Başvuru No: 35151/05, T: 11 Ekim 2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2481>.
18. *Bekir-Ousta ve Diğerleri/Yunanistan*. Başvuru No: 7050/14, T: 13 Aralık 2016, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170535>.
19. *Belçika Eğitiminde Dil Kullanımı Hakkında Kanunun Belirli Yönlerine İlişkin Dava/Belçika*. Başvuru No: 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, 23 Temmuz 1968, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>.
20. *Ben Yaacoub/Belçika*. Başvuru No: 9976/82, 27 Kasım 1987, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57437>.
21. *Bochan/Ukrayna (No. 2)*. Başvuru No: 22251/08, 05 Şubat 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>.
22. *Borgers/Belçika*. Başvuru No: 12005/86, 30 Ekim 1991, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57720>.
23. *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı/Türkiye (No.2)*. Başvuru No: 37646/03, 06 Ekim 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94800>.
24. *Broniowski/Polonya [BD]*, Başvuru No: 31443/96, 22 Haziran 2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>.
25. *Brumarescu/Romanya (Madde 41)*. Başvuru No: 28342/95, 23 Ocak 2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59159>.
26. *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna*. Başvuru No: 46852/13, 12 Ekim 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.
27. *Cacuci ve S.C. Virra & Cont Pad S.R.L/Romanya*. Başvuru No: 27153/07, 13 Kasım 2018, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187596>.
28. *Calogero Diana/İtalya*. Başvuru No: 15211/89, 15 Kasım 1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58072>.
29. *Cangöz ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 7469/06, 19 Eylül 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177072>.
30. *Carbonara ve Ventura/İtalya*. Başvuru No: 24638/94, 11 Aralık 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61525>.
31. *Celikbilek/Türkiye*, Başvuru No: 27693/95, 31 Mayıs 2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69202>.

32. *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu/Romanya*. Başvuru No: 47848/08, 17 Temmuz 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145577>.
33. *Christine Goodwin/Birleşik Krallık*. Başvuru No: 28957/95, 11 Temmuz 2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>.
34. *Cruz Varas ve Diğerleri/İsveç*. Başvuru No: 15576/89, 20 Mart 1991, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57674>.
35. *Cudak/Litvanya [BD]*. Başvuru No: 15869/02, 23 Mart 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97879>.
36. *Çıraklar/Türkiye*. Başvuru No: 19601/92, 28 Ekim 1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58253>.
37. *Çölgeçen ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 50124/07, 12 Aralık 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179408>.
38. *Dacia S.R.L./Moldova (Adil Tatmin)*. Başvuru No: 3052/04, 24 Şubat 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91479>.
39. *Damir Sibgatullin/Rusya*. Başvuru No: 1413/05, 28 Mayıs 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144141>.
40. *Danimarka/Türkiye*. Başvuru No: 34382/97, 05 Nisan 2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58542>.
41. *De Wilde, Ooms and Versyp/Belçika (Madde 50)*. Başvuru No: 2832/66, 10 Mart 1972, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57607>.
42. *Demirel/Türkiye*. Başvuru No: 39324/98, 28 Ocak 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60897>.
43. *Demopoulos ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, 01 Mart 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97649>.
44. *Doğan ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 8803/02, 13 Temmuz 2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76309>.
45. *Domenichini/İtalya*. Başvuru No: 15943/90, 15 Kasım 1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58073>.
46. *Dorigo/İtalya*. Başvuru No: 46520/99, 16 Kasım 2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59001>.
47. *Dudgeon/Birleşik Krallık*. Başvuru No: 7525/76, 22 Ekim 1981, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>

48. *E/İrlanda*. Başvuru No: 42734/09, 01 Ekim 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127874>.
49. *Emin ve Diğerleri/Yunanistan*, Başvuru No: 34144/05, 27 Mart 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85591>.
50. *Ergin/Türkiye (No. 6)*. Başvuru No: 47533/99, 04 Mayıs 2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75327>.
51. *Fatullayev/Azerbaycan*. Başvuru No: 40984/07, 22 Nisan 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98401>.
52. *Fellner ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 13312/08, 10 Ekim 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180821>.
53. *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı/Türkiye*. Başvuru No: 34478/97, 09 Ocak 2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78866>.
54. *Fonyódi/Macaristan*. Başvuru No: 30799/04, 07 Nisan 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92081>.
55. *Frodl/Avusturya*. Başvuru No: 20201/04, 08 Nisan 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98132>.
56. *Gencel/Türkiye*. Başvuru No: 53431/99, 23 Ekim 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61392>.
57. *Gladysheva/Rusya*. Başvuru No: 7097/10, 06 Aralık 2011, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107713>.
58. *Görgülü/Almanya*. Başvuru No: 74969/01, 26 Şubat 2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61646>.
59. *Gözüm/Türkiye*. Başvuru No: 4789/10, 20 Ocak 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156974>.
60. *Greens and M.T./Birleşik Krallık*. Başvuru No: 60041/08 60054/08, 23 Kasım 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101853>.
61. *Grigoriades/Yunanistan*. Başvuru No: 24348/94, 25 Kasım 1997, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58116>.
62. *Guðmundur Andri Ástráðsson/İrlanda*. Başvuru No: 26374/18, 01 Aralık 2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206582>.
63. *Guzzardi/İtalya*. Başvuru No: 7367/76, 06 Kasım 1980, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>.
64. *Hakkar/Fransa*. Başvuru No: 19033/91, 27 Haziran 1995, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-47495>.

65. *Hirst/Birleşik Krallık (no. 2)*. Başvuru No: 74025/01, 06 Ekim 2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442>.
66. *I./Birleşik Krallık*. Başvuru No: 25680/94, 11 Temmuz 2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60595>.
67. *Ilaşcu ve Diğerleri/Moldova ve Rusya [BD]*. Başvuru No: 48787/99, 08 Temmuz 2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>.
68. *İlgar Mammadov/Azerbaycan (ihlal davası) [BD]*, Başvuru No: 15172/13, 29 Mayıs 2019, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193543>.
69. *Incal/Türkiye [BD]*. Başvuru No: 22678/93, 09 Haziran 1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197>.
70. *Inter-State applications*.
https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf
71. *İrfan Temel ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 36458/02, 03 Mart 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91532>.
72. *Kasymakhunov/Rusya*. Başvuru No: 29604/12, 14 Kasım 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128055>.
73. *K.H. ve Diğerleri/Slovakya*. Başvuru No: 32881/04, 28 Nisan 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418>.
74. *Kıbrıs/Türkiye [BD]*. Başvuru No: 25781/94, 12 Mayıs 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144151>.
75. *Kısaca Mahkeme*. https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_tur.pdf
76. *Kokkinakis/Yunanistan*. Başvuru No: 14307/88, 25 Mayıs 1993, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>.
77. *Kurić ve Diğerleri/Slovenya [BD]*. Başvuru No: 26828/06, 12 Mart 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141899>.
78. *Launch of new system for single judge decisions with more detailed reasoning*. ECHR 180 (2017). 01 Haziran 2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5735020-7285664>
79. *Loizidou/Türkiye [BD]*. Başvuru No: 15318/89, 18 Aralık 1996, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>.
80. *Lungoci/Romanya*. Başvuru No: 62710/00, 26 Ocak 2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72174>.
81. *M. Özel ve Diğerleri*. Başvuru No: 14350/05 15245/05 16051/05, 31 Mart 2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204497>.

82. *Maksimov/Azərbaycan*. Başvuru No: 38228/05, 08 Ekim 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94871>.
83. *Malysh ve Ivanin/Ukrayna*. Başvuru No: 40139/14 41418/14, 09 Eylül 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147032>.
84. *Mamatkulov ve Askarov/Türkiye [BD]*. Başvuru No: 46827/99; 46951/99, 04 Şubat 2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183>.
85. *Marckx/Belçika*. Başvuru No: 6833/74, 13 Haziran 1979, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.
86. *M.B./Polonya*. Başvuru No: 34091/96, 27 Nisan 2004, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61736>.
87. *Mooren/Almanya*. Başvuru No: 11364/03, 09 Temmuz 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93528>.
88. *Moreira de Azevedo/Portekiz*, Başvuru No: 11296/84, 23 Ekim 1990, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57645>.
89. *Nadtoka/Rusya (No. 2)*. Başvuru No: 29097/08, 06 Ekim 2020, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204833>.
90. *Nagmetov/Rusya*. Başvuru No: 35589/08, 30 Mart 2017, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172440>.
91. *Neumeister/Avusturya (Madde 50)*. Başvuru No: 1936/63, 07 Mayıs 1974, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57543>.
92. *Nicolas/Fransa*. Başvuru No: 2021/03, 27 Haziran 2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76051>.
93. *OAD Neftyanaya Kompaniya Yukos/Rusya (Adil Tatmin)*. Başvuru No: 14902/04, 31 Temmuz 2014, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145730>.
94. *Oleksandr Volkov/Ukrayna*. Başvuru No: 21722/11, 09 Ocak 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>.
95. *Oliari ve Diğerleri/İtalya*. Başvuru No: 18766/11 ve 36030/11, 21 Temmuz 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156265>.
96. *Özen ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 29272/08, 23 Şubat 2016, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171641>.
97. *Paladi/Moldova*. Başvuru No: 39806/05, 10 Mart 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91702>.
98. *Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan (Madde 50)*. Başvuru No: 14556/89, 31 Kasım 1995, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57961>.

99. *Pardo/Fransa*. Başvuru No: 13416/87, 10 Temmuz 1996,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57994>.
100. *Pataki ve Dunshirn/Avusturya*. Başvuru No: 596/59, 789/60, 28 Mart 1963,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73437>.
101. *Perinçek/İsviçre*. Başvuru No: 27510/08, 15 Ekim 2015,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158235>.
102. *Pilot Judgements*. (Mayıs 2020).
https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf
103. *Practical Guide on Admissibility Criteria*. 28 Şubat 2020.
https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf
104. *Prigală/Moldova*. Başvuru No: 36763/06, 13 Şubat 2018,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181112>.
105. *Reisner/Türkiye*. Başvuru No: 46815/09, 21 Temmuz 2015,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159599>.
106. Report on the Implementation of the Revised Rule on the Lodging of New Applications, (Şubat 2015).
https://www.echr.coe.int/Documents/Report_Rule_47_ENG.pdf
107. *Ringeisen/Avusturya (Madde 50)*. Başvuru No: 2614/65, 22 Haziran 1972,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57566>.
108. *Ringeisen/Avusturya (Yorum)*. Başvuru No: 2614/65, 23 Haziran 1973,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57567>.
109. *Rules of Court*. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts/rules>
110. *Sabri Güneş/Türkiye*. Başvuru No: 27396/06, 12 Mayıs 2014,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111957>.
111. *Sadak ve Diğerleri/Türkiye (No. 1)*. Başvuru No: 29900/96, 29901/96, 29902/96 ve 29903/96, 17 Temmuz 2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59594>.
112. *Saghinadze ve Diğerleri/Gürcistan*. Başvuru No: 18768/05, 13 Ocak 2015,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150227>.
113. *Saunders/Birleşik Krallık*. Başvuru No: 19187/91, 17 Aralık 1996,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>.
114. *Scoppola/İtalya (no. 2)*. Başvuru No: 10249/03, 17 Eylül 2009,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94135>.
115. *Scoppola/İtalya (No 3.)*. Başvuru No: 126/05, 18 Ocak 2011,
<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102856>.

116. *Scozzari ve Giunta/İtalya*. Başvuru No: 39221/98 41963/98, 13 Temmuz 2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58752>.
117. *Selim/Kıbrıs*. Başvuru No: 47293/99, 16 Temmuz 2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60611>.
118. *Selmouni/Fransa*. Başvuru No: 25803/94, 28 Temmuz 1999, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.
119. *Sorguç/Türkiye*. Başvuru No: 17089/03, 23 Haziran 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93161>.
120. *Sporrong ve Lönnroth/İsveç*. Başvuru No: 7151/75; 7152/75, 23 Eylül 1982, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580>.
121. *Stoica/Romanya*. Başvuru No: 42722/02, 04 Mart 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85308>.
122. *Stolyarova/Rusya*. Başvuru No: 15711/13, 29 Ocak 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150675>.
123. *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*. Başvuru No: 13427/87, 09 Aralık 1994, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.
124. *Şükran Aydın ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 49197/06; 23196/07; 50242/08; 60912/08 ve 14871/09, 22 Ocak 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116031>.
125. *Tahsin Acar/Türkiye*. Başvuru No: 26307/95, 06 Mayıs 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61076>.
126. *Tehrani ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 32940/08, 13 Nisan 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98259>.
127. *Thlimmenos/Yunanistan*. Başvuru No: 34369/97, 06 Nisan 2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.
128. *Tourkiki Enosi Xanthis ve Diğerleri/Yunanistan*, Başvuru No: 26698/05, 27 Mart 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85589>.
129. *Tsfayo/Birleşik Krallık*. Başvuru No: 60860/00, 14 Kasım 2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77995>.
130. *Turgut ve Diğerleri/Türkiye*. Başvuru No: 1411/03, 08 Temmuz 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87441>.
131. *Velikova/Bulgaristan*. Başvuru No: 41488/98, 18 Mayıs 2000, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58831>.
132. *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2) [BD]*. Başvuru No: 32772/02, 30 Haziran 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93265>.

133. *Verein Gegen Tierfabriken/İsviçre*. Başvuru No: 24699/94, 28 Haziran 2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59535>.
134. *Vermeire/Belçika*. Başvuru No: 12849/87, 29 Kasım 1991, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57712>.
135. *Vladimir Romanov/Rusya*. Başvuru No: 41461/02, 24 Temmuz 2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87836>.
136. *Xanthi Turkish Union ve Diğerleri ve Ayse Galip ve Diğerleri/Yunanistan*, Başvuru No: 55557/12 ve 73646/13, 10 Aralık 2015, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159459>.
137. *Xenides-Arestis/Türkiye*, Başvuru No: 46347/99, 22 Aralık 2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71800>.
138. *Yilmaz/Almanya*. Başvuru No: 52853/99, 17 Nisan 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65590>.
139. *Yöyler/Türkiye*. Başvuru No: 26973/95, 24 Temmuz 2003, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61264>.
140. *Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna*. Başvuru No: 40450/04, 15 Ekim 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>.
141. *Yüksel/Türkiye*. Başvuru No: 49756/09, 01 Ekim 2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127880>.

DiĞER MAHKEME KARARLARI

1. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. E: 2009/4-383 - K: 2009/517, T: 18.11.2009
2. Ankara 12. İdare Mahkemesi, E: 2018/1166 - K: 2019/1890; T: 26.09.2019
3. Ankara 8. İdare Mahkemesi, E: 2018/2202 - K: 2019/1328, T: 25.06.2019
4. Ankara 15. İdare Mahkemesi E:2018/2638 - K:2019/1852, T: 18.11.2019
5. Ankara Bölge İdare Mahkemesi 10. İdari Dava Dairesi E: 2020/918 - K: 2020/832, T: 11.06.2020
6. Ankara Bölge İdare Mahkemesi 12. İdari Dava Dairesi E: 2019/2043 - K: 2020/72, T:09.01.2020
7. Ankara Bölge İdare Mahkemesi 10. İdari Dava Dairesi E: 2020/463 - K: 2020/500, T: 04.05.2020.

BAKANLAR KOMİTESİ KARARLARI ve BELGELERİ

1. *Abdolkhani group ve Karimnia/Türkiye*. Faaliyet Raporu, DH-DD(2016)1297, 21 Kasım 2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)1297E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)1297E).
2. *Anchugov ve Gladkov Grubu/Rusya*. Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)740, 02 Temmuz 2019, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2019\)740E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2019)740E).
3. *Anchugov ve Gladkov/Rusya ve 1 Diğer Dava*. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)240, 25 Eylül 2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-196634>.
4. *Assanidze/Gürcistan*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2006)53, 02 Kasım 2006, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-78117>.
5. *Avrupa Konseyi Statüsü*.
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf
6. *Batı ve Diğerleri/Türkiye*. CM/Del/Dec(2020)1383/H46-21, 01 Ekim 2020, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec\(2020\)1383/H46-21E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec(2020)1383/H46-21E).
7. *Bayar ve Gürbüz/Türkiye ve Diğer 21 Dava*. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)330, 05 Aralık 2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-199705>.
8. *Bekir Ousta ve Diğerleri*. Ara Karar, CM/ResDH(2014)84, 05 Haziran 2014, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c5dd1.
9. *Bekir Ousta ve Diğerleri*. Ara Karar, CM/Notes/1280/H46-13, 10 Mart 2017, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016806dda24
10. *Bekir Ousta ve Diğerleri*. Sekreteryanın notu, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-15567>.
11. *Bekir Ousta ve Diğerleri*. ‘Greek Helsinki Monitor’ Görüşü, DH-DD(2021)443, T: 21 Nisan 2021, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2021\)443E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)443E).
12. *Belçika Dil Davası*. Nihai Çözüm Kararı, 01 Ocak 1972, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55398>.
13. *Ben Yaacoub/Belçika*. Ara Karar, DH (88) 13, 29 Eylül 1988, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55455>.
14. *Borgers/Belçika*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2001)108, 15 Ekim 2001, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55992>.
15. *Brumarescu ve 30 Diğer Dava/Romanya*. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2007)90, 20 Haziran 2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81539>.
16. *Calogero Diana ve 6 Diğer Dava*. ResDH(2005)55, 05 Temmuz 2005, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-69872>.
17. *Çıraklar/Türkiye*. Nihai Çözüm Kararı, DH (99) 555, 08 Ekim 1999, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55729>.

18. *Dacia S.R.L./Moldova*. Sekretaryanın notu. <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-6794>.
19. *Dudgeon/Birleşik Krallık*. Nihai Çözüm Kararı, DH (83) 13, 27 Ekim 1983, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55416>.
20. *Erikson/İsviçre*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(91)14, 06 Haziran 1991, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55510>.
21. *Ergin No.6 Grubu/Türkiye*, Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)148, 06 Haziran 2019, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168094d2b2.
22. *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Davalar Grubu/Türkiye*. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2019)985, 11 Eylül 2019, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2019\)985E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2019)985E).
23. *Gladysheva ve Stolyarova/Rusya*. Eylem Planı, DH-DD(2016)859, 02 Ağustos 2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)859E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)859E).
24. *Görgülü/Almanya*. CM/ResDH(2009)4, 09 Ocak 2009, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-91153>.
25. *Grigoriades/Yunanistan*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)79, 22 Aralık 2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-68010>.
26. *Guide for the drafting of action plans and reports for the execution of judgments of the European Court of Human Rights*. Directorate General Human Rights and Rule of Law Directorate of Human Rights Department for The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, 2015. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680592206>
27. *Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Memorandumu*, DH-DD(2021)887, 08 Eylül 2021, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2021\)887E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)887E).
28. *Hakkar/Fransa*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2001)4, 14 Şubat 2001, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-52202>.
29. *Herczegfalvy/Avusturya*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(94)48, 09 Haziran 1994, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55619>.
30. *Hertel/İsviçre*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2000)122, T: 02 Ekim 2000, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55892>.
31. *Hirst/Birleşik Krallık No. 2*. Ara Karar, CM/ResDH(2009)160, 03 Aralık 2009, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1b12.

32. *Ilaşcu ve Diğerleri ve Ivantoc ve Diğerleri/Moldova ve Rusya*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2014)37, 06 Mart 2014, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-146491>.
33. *İrfan Temel ve Diğerleri Grup Dosyası*. Gözden Geçirilmiş Eylem Raporu, DH-DD(2019)94, 29 Ocak 2019, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016809204ea>.
34. *İrfan Temel ve Diğerleri ve 1 Diğer Dava*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2019)113, 02 Mayıs 2019, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-193280>.
35. *Kararların ve Dostane Çözüm Şartlarının İcrasının Denetimine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları (Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements)*. 18 Ocak 2017. <https://rm.coe.int/16806eebf0>
36. *Kokkinakis/Yunanistan*. Nihâî Çözüm Kararı, Res DH(97)576, 15 Aralık 1997, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55756>.
37. *Mahmudov ve Agazade ve Fatullayev/Azərbaycan*. Faaliyet Raporu, DH-DD(2011)1078, 29 Kasım 2011, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2011\)1078E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2011)1078E).
38. *Marckx/Belçika*. Nihâî Çözüm Kararı, DH (88) 3, 04 Mart 1988, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55447>.
39. *Mooren/Almanya*. CM/ResDH(2011)216, 02 Aralık 2011, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-108124>.
40. *Müller/İsviçre*. Nihâî Çözüm Kararı, ResDH(2004)17, 22 Nisan 2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56357>.
41. *Hirst/Birleşik Krallık (no.2) ve 4 Diğer Dava*. Nihâî Çözüm Kararı. CM/ResDH(2018)467, 06 Aralık 2018, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-188692>.
42. *Oleksandr Volkov/Ukrayna*, Başvuran vekilinin komünikasyonu. DH-DD(2015)145, 04 Şubat 2015, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2015\)145E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2015)145E).
43. *Ormancı ve Diğerleri ve Diğer 281 Dava*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2014)298, 17 Aralık 2014, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-150270>.
44. *Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan*. Nihâî Çözüm Kararı, DH (98) 309, 25 Eylül 1998, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55784>.
45. *Perinçek/İsviçre*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2016)326, 09 Kasım 2016, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-169004>.
46. *Prigală/Moldova*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2018)417, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 14 Kasım 2018, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-187978>.

47. *Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights*. Tavsiye Kararı, Recommendation No. R (2000) 2, 19 Ocak 2000, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2f06.
48. *Sabanovic/Karadağ ve Sırbistan*. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2016)44, 30 Mart 2016, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-162076>.
49. *Sadak, Zana, Dicle and Doğan/Türkiye*. Ara Karar, ResDH(2002)59, 30 Nisan 2002, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56403>.
50. *Sadak, Zana, Dicle and Doğan/Türkiye*. Ara Karar, ResDH(2004)31, 06 Nisan 2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56370>.
51. *Sadak, Zana, Dicle and Doğan/Türkiye*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)86, 09 Aralık 2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-67791>.
52. *Saghinadze/Gürcistan*. Gözden Geçirilmiş Faaliyet Raporu, DH-DD(2016)193, 23 Şubat 2016, [http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2016\)193E](http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2016)193E).
53. *Saunders/Birleşik Krallık*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2004)88, T: 21 Aralık 2004, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-67802>.
54. *Simon ve Nicolas/Fransa*. Nihai Çözüm Kararı, CM/ResDH(2009)58, 02 Nisan 2009, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92295>.
55. *Sporrong ve Lönnroth/İsveç*. Nihai Çözüm Kararı, DH (85) 17, 25 Ekim 1985, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55434>.
56. *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*. Ara Karar, DH(96)251, 15 Mayıs 1996, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-55822>.
57. *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis/Yunanistan*. Nihai Çözüm Kararı, DH (97) 184, 20 Mart 1997, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55737>.
58. *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights*. 13th Annual Report of the Committee of Ministers, 2020, <https://rm.coe.int/annual-report-2019/16809ec315>.
59. *The Memorandum on monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction: an overview of the Committee of Ministers' present practice*. CM/Inf/DH(2008)7-final, 15 Ocak 2009, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af4ec.
60. *Thlimmenos/Yunanistan*. Nihai Çözüm Kararı, ResDH(2005)89, 26 Ekim 2005, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-71142>.

61. *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT)/İsviçre (no. 2)*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2010)113, 05 Ekim 2010, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-101060>.
62. *Verein Gegen Tierfabriken/İsviçre*. Nihâî Çözüm Kararı, ResDH(2003)125, 08 Temmuz 2003, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-56261>.
63. *Xenides-Arestis grubu/Türkiye*. CM/Notes/1411/H46-40, 16 Eylül 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a3a83a.
64. *Yilmaz/Almanya*. Nihâî Çözüm Kararı, CM/ResDH(2007)125, 31 Ekim 2007, <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=001-83677>.

DİĞERLERİ

1. Bates, Ed. “A Chronology on the Prisoner Voting Saga (2004-2015)” (28 Ekim 2015).
2. BBC. “Votes for prisoners: Cameron says UK will fight European Court” (24 Mayıs 2012). <https://www.bbc.com/news/uk-politics-18177776>
<https://ukstrasbourgspectlight.wordpress.com/2015/10/28/a-chronology-on-the-prisoner-voting-saga-2004-2015-echr/>
3. Bogush, Gleb - Pads kocimaite, Ausra. “Case Closed, but what about the Execution of the Judgment? The closure of Anchugov and Gladkov v. Russia”. (30 Ekim 2019). <https://www.ejiltalk.org/case-closed-but-what-about-the-execution-of-the-judgment-the-closure-of-anchugov-and-gladkov-v-russia/>
4. Churchill, Winston. “United States of Europe”. Zürih Üniversitesi, 19 Eylül 1946. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/united-states-of-europe/>
5. Lavrysen, Laurens. “Advisory Opinion No. 2: a Slightly Bigger Rodent”. *strasbourgoobservers* (05 Haziran 2020). <https://strasbourgoobservers.com/2020/06/05/advisory-opinion-no-2-a-slightly-bigger-rodent/>
6. Lavrysen, Laurens. “The mountain gave birth to a mouse: the first Advisory Opinion under Protocol No. 16”. (24 Nisan 2019). <https://strasbourgoobservers.com/2019/04/24/the-mountain-gave-birth-to-a-mouse-the-first-advisory-opinion-under-protocol-no-16/>
7. Londras, Fiona De. “Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights”. Program adı: The Execution of European Court of Human Rights Judgements, University of Nottingham

- Human Rights Law Centre, 2017.
<https://www.nottingham.ac.uk/hrlc/documents/specialevents/trotter-february-20121.pdf>
8. Milanovic, Marko. “Prisoner Voting and Strategic Judging”, (22 Mayıs 2012).
<https://www.ejiltalk.org/prisoner-voting-and-strategic-judging/>
 9. Open Society Justice Initiative. *Protocol 14: How it Works*. (2012).
<https://www.justiceinitiative.org/uploads/4d7dcfc0-ff44-45bb-951f-5047b529148d/echr2-protocol14-20120227.pdf>
 10. Pushkar, Pavlo. “The Role of the Committee of Ministers and the Department for the Execution of Judgments”. Program adı: The Execution of European Court of Human Rights Judgements, University of Nottingham Human Rights Law Centre, 2017.
<https://www.nottingham.ac.uk/hrlc/documents/specialevents/trotter-february-20121.pdf>
 11. *The Times*. “Cameron sickened by prisoner vote” (03 Kasım 2010).
<https://www.thetimes.co.uk/article/cameron-sickened-by-prisoner-vote-j3zf67bbm2t>
 12. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. *The Statement Issued by The Ministry of Foreign Affairs on the Judgment Given by the European Court of Human Rights* (30 Temmuz 1998). <http://www.mfa.gov.tr/the-statement-issued-by-the-ministry-of-foreign-affairs-on-the-judgment-given-by-the-european-court-of-human-rights-br-30-july-1998-br-.en.mfa>
 13. Venedik Komisyonu. *Russian Federation / Final Opinion on the Amendments to the Federal Constitutional Law on the Constitutional Court*. CDL-AD(2016)016). (13 Haziran 2016).
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=Coe-AD\(2016\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=Coe-AD(2016)016-e)
 14. AK, Avrupa Konseyi. “47 Member States”. Erişim 25 Ekim 2020.
<https://www.coe.int/en/web/portal/47-members-states>
 15. AK, Avrupa Konseyi. “About the Council of Europe - Overview - History”, ts.
<https://www.coe.int/en/web/yerevan/the-coe/about-coe/overview>
 16. AK, Avrupa Konseyi. “Üye devletlerimiz”. Erişim 31 Ekim 2020.
<https://www.coe.int/tr/web/about-us/our-member-states>
 17. AKPM, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Mr Fernand DEHOUSSE”. Erişim 29 Ekim 2020. <https://pace.coe.int/en/members/474/dehousse>
 18. AKPM, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. *Execution of judgments of the European Court of Human Rights*, Resolution 1226 (2000), 28 Şubat 2000,

<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16834&lang=en>.

19. AYM, Anayasa Mahkemesi. “AİHM Yapısı”. Erişim 31 Ekim 2020.
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-yapisi/>
20. EMI, European Movement International. “Who we are”. Erişim 29 Ekim 2020.
<https://europeanmovement.eu/who-we-are/history/>

